

Hallgatói tanulmányok

2019. november 21.
2020. november 26.

ABSOLUTE

ALKALMAZOTT BÖLCSÉSZET KONFERENCIA

III-IV.

ABSOLUTE

ALKALMAZOTT BÖLCSESZET KONFERENCIA

A Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztálya
és az ELTE BTK HÖK Magyar Intézetek Képvisellete által
2019. november 21-én és 2020. november 26-án
rendezett tudományos hallgatói konferenciák előadásainak
tanulmánykötete
Hallgatói tanulmányok

Szerkesztette:

BENCZE NORBERT

Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztály

Budapest, 2021

ABSOLUTE
ALKALMAZOTT BÖLCSESZET KONFERENCIA

A kötet megjelenése
az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából
az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett
Nemzeti Tehetség Program
NTP-TK-M-21-0002 kódszámú pályázati támogatásával valósult meg.

Szerkesztette:
Bencze Norbert

ISBN 978-615-81991-0-0

© A szerzők és a szerkesztő, 2021

Felelős kiadó: Bencze Norbert

Borítóterv: Toldi Gergő

Kiadó:
Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztály

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	10
FOLYAMATOK ÉS REAKCIÓK	13
Írott szabályok a nyelvi illettan és jogi tanácsadás területéről.....	15
Nyelvi folyamatok és munkamemória-működés sclerosis multiplexben	27
A fanfiction-írók válaszai a koronavírusra a karanténhelyzet alatt	53
TÓLÜNK KELETRE	66
Az egzotizmus nyomában	67
Az orosz etnikum helyzete Kazahsztánban a hatalomváltások tükrében (1985-1995)	78
Az Adriától a kínai nagy falig.....	93
Arab egység?	114
FESZÜLTSG	129
Solahütte és az auschwitzi táborkomplexum személyi állományának szabadidő-eltöltési céljai és lehetőségei	130
A koronavírus bűnbakképzésének lehetséges okai.....	146
CÍMKÉK ÉS EMLÉKEZET	163
A történettudomány alkalmazási lehetőségei a műemléki rekonstrukciókban	164
A hely-és hadtörténetírás hasznáról.....	183
Mi a név jelentése? – Mi a névjelentés jelentése?	211
GENERÁCIÓK	227
Testi fogyatékos 19. századi és mai szemmel.....	228
Traumareprezentációk Sofi Oksanen Tisztogató című regényében	239
Konkviztádorok a szemhéj mögött.....	254

ELŐSZÓ

Ezúttal két konferencia előadásából készült tanulmánykötetet vehet szemügyre az olvasó: a harmadik ABsolute-kötetünk alapjául a 2019-es és 2020-as konferenciák előadásai szolgálnak.

2021-ből visszatekintve mintha már egy világ választana el bennünket a korábbi konferenciáktól. Az elmúlt két év egyszerre gyorsult fel és lassult le, hozott jószándékot és keserűséget. A kötet tanulmányai azonban nem kerülnek meg az aktuális, olykor megosztó témákat. A pandémiás helyzet és a bezártság társadalmi következményei mellett a tömegturizmus és a videójátékok esztétikájának kritikája is megjelenik a kötetben. Több szerző a feldolgozatlan traumákat, a történelem sötét korszakait idézi meg, és próbál párbeszédet kezdeményezni azokról. Mások dokumentumok, történetek mélyére ásnak, az időbeli távolságot próbálják áthidalni újabb fogalomkészlettel vagy képi ábrázolással. Megint mások hiányokra világítanak rá, és azok újraértelmezésével meg is szüntetik azokat.

A tematikai sokféleség újból és újból rámutat arra, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező bölcsészettudományok akkor kerülhetnek igazán közel hozzánk, ha azokat a jelenünket eszközként használva vizsgáljuk meg, és megtaláljuk a párhuzamokat a korok, a hasonlóságokat az emberek, a közös hangot a vélemények között. Jelen kötet tanulmányai erre tesznek próbát.

FOLYAMATOK ÉS REAKCIÓK

ÍROTT SZABÁLYOK A NYELVI ILLEMTAN ÉS JOGI TANÁCSADÁS TERÜLETÉRŐL¹

Az udvariasság és helyénvalóság történeti példái

HAVASI ZSUZSANNA

I. Bevezetés

Az újmagyar kor jellegzetes forrástípusa az etikettirodalom, a levélíráshoz mintául szolgáló levelezőkönyvek, illetve a sem ezektől, sem egymástól szorosan nem elkülönülő kézikönyvek és tankönyvek csoportja.² Egyes nyelvi tanácsadó könyvek az üzleti világban segítik az olvasót, illetve vannak a jogi ügyletekben útmutatást nyújtó munkák is – a műfajmegjelöléssel önügypédek.

Dolgozatomban egy ilyen munka, Kassay Adolf „Levelező, önügypéde és házititkár” című 1908-as kiadványának nyelvi anyagán igyekszem bemutatni a történeti műfaj sajátosságait az udvariasság és helyénvalóság kérdésével összefüggésben.³ A történeti szociopragmatika, illetve történeti udvariasságkutatás felől közelítek a forráshoz, így dolgozatomban középpontjában annak vizsgálata áll, hogy a szöveg írója milyen metanyelvi információkat szolgáltat a társadalmi és jogi elvárásoknak való megfelelés segítésére. A vizsgált munka egy részét általános levelezőkönyvként olvashatjuk, egy részét pedig laikusoknak szánt jogi kézikönyvként, de helyet kapnak benne üzleti iratok mintái is, így kirajzolódik, hogy az udvariasság és

---

1 Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2 vö. PELCZ 2007: 86–87.

3 KASSAY 1908.

helyénvalóság fogalma hogyan értelmeződhet ezeken a különböző szintereken. Írásomban amellet érvelek, hogy az *udvariasság* fogalma annak terheltsége és társadalomtörténeti vonatkozásai miatt elsősorban az általános társadalmi érintkezés esetében, tehát a levelezőkönyvekben használható, míg a jogi szintéren egyes esetekben az *udvariasság* helyett *helyénvalóságról* érdemesebb beszélnünk. Bár a tanácsadáshoz kapcsolódóan a beszédaktus maga is a vizsgálat középpontjába helyezhető – Dieckmann és Rojas-Lizana jogi anyagon végzett szinkrón pragmatikai kutatása például ilyen szempontú⁴ – jelen dolgozatban nem végzem el a beszédaktusok szisztematikus formai szempontú elemzését, hanem a tanácsok metanyelvi tartalmát emelem ki.

II. A jogi tanácsadó irodalom

A *viselkedési tanácsadó irodalom* kifejezés mintájára a jogi iratokhoz mintákat és útmutatást, illetve a jogszabályokhoz rövid magyarázatokat fűző önügyvéd műfajára *jogi tanácsadó irodalomként* is utalok.⁵ Egy másik megoldás lehetne *jogi kézikönyvekről* beszélni, de a *jogi tanácsadó* kifejezés használatát indokolja, hogy ezen munkák egy része levelezőkönyvekhez kapcsolódik, iratmintákat is szolgáltat, illetve kifejezetten laikusoknak készült, ezen jellemzők miatt érdemesnek láttam egy olyan elnevezést választani, amely az etikettirodalomhoz kötődik. A korszakban az etikettirodalom tükrözi az aktuális társadalmi elvárásokat, a 19. század második felének társadalmi átrendeződése utáni viszonyokat. Ennek háttérében az áll, hogy az udvariasság egy normakijelölő csoporthoz kapcsolódik, és ennek a csoportnak a normái válnak dominánssá.⁶ A „jó társaságban” elvárt viselkedés bemutatása mellett nyelvhelyességi szabályokat, illetve levelezési mintákat is adhattak a tanácsadó munkák. A levelezőkönyvek rögzítik a

---

⁴ DIECKMANN–ROJAS-LIZANA 2016.

⁵ vö. NÉMETH 2015: 133.

⁶ NÉMETH 2015.

társadalmi rang és az elvárt megnyilvánulások kapcsolatát mintáik segítségével, kitérve akár a nonverbalitás szabályaira is: milyen színű pecsétet kellett választani, milyen típusú üzenetet milyen minőségű papírra volt illendő írni.⁷

III. Az elméleti háttér: nyelvi udvariasság

Az udvariasság történeti kutatása a szinkrón udvariasságfogalmakon alapszik, célja lehet a modern nyelvállapotra kidolgozott módszerek alkalmazása történeti szövegeken, az udvariasság/udvariatlanság, illetve ezek változásainak feltárása a történetiségben.⁸ Az udvariasságkutatás megjelenésekor, az első hullámban az udvariasságot a beszélői szándék függvényének, maximákkal leírhatónak tekintették. Ennek kritikájaként születtek meg az udvariasság kutatásának második hullámába tartozó diszkurzív elméletek, amelyek hangsúlyozzák, hogy a jelenség nem univerzális és nem magától értetődő, illetve nem csupán a beszélő szándékának, hanem a hallgató értékelésének is függvénye. Az udvariatlanság is új megvilágításba kerül; már nem az udvariasság ellentétéként értelmeződik, hanem saját jogon létező jelenséggént.⁹ A harmadik hullámba tartozó legújabb elméletek a diskurzusok különböző résztvevőinek értékelését állítják középpontba, kiemelve a személyek közötti attitűdöt. Az udvariasság és az udvariatlanság mellett azonban létezik egy harmadik értékelő kategória is: a helyénvalóság. Az udvariasságkutatás második hullámába tartozó Watts gondolatmenete szerint egyes nyelvi viselkedések nem tekinthetők udvariasnak, azonban társadalmilag elfogadottak, ennél fogva szükségeltetik egy olyan terminus, amellyel már a szociális és kulturális elfogadottság teljes skáláját lefedhetjük: ez lesz a

---

⁷ CSONTOS 2012.

⁸ SÁROSI 2015: 136–137.

⁹ SÁROSI 2014: 159–162.

helyénvaló viselkedés.¹⁰ Eelen a jelöltség felől közelít a fogalompárhoz, magyarázata szerint az egyetlen valódi különbség, hogy az udvariasság jelölt, a helyénvaló viselkedés viszont jelöletlen.¹¹ Jól mutatja a helyénvalóság fogalmának az udvariasságtól való eltérését, hogy egyes esetekben akár a trágárságot is tekinthetjük helyénvalónak.¹²

IV. Az udvariasságra és helyénvalóságra vonatkozó tanácsok Kassay levelezési és jogi tanácsadójában

Kassay tanácsadójának már a címe is jelzi a mű heterogenitását: levelezőkönyv, üzleti levelezőkönyv és magyarázatokat, valamint iratmintákat tartalmazó önügyvéd az a munka, amelyet kezébe vehetett az olvasó. Összesen 16 részre osztotta az írást a szerző, a részek nem arányosak: az első fejezet, a levelezőkönyv a legnagyobb terjedelmű, ezen belül tematikus csoportosítást látunk (például *születésnap iudvözletek, kérelmi levelek, vigaszt-levelek, mentségi levelek, meghívók, szerelmi nyilatkozatok*). Az üzleti levelek egy külön, kisebb terjedelmű részben kapnak helyet. Ezt követik a jogi minták és magyarázatok, viszont itt nincsen összefoglaló fejezetcím – tehát sem a *báziitkár*, sem az *önügyvéd* nem jelenik már meg fejezetcímként, így ezen, könyvcímbe jelzett műfajok elkülönítése problematikus lehet. A postai levelezés általános szabályai, illetve egy címeket és rangokat tartalmazó utolsó fejezet zárja a munkát.

A levelezőkönyv tematikus csoportjai bevezetőket is szerepeltetnek, ezután közli Kassay a levélmintákat. A kötet azonban ebben nem egységes, láthatunk magyarázó részeket iratminta nélkül, ilyen például – gyaníthatóan a témából fakadóan is – az uzsora. Viszont egyes esetekben nem kapunk az

---

¹⁰ WATTS 1992: 48.

¹¹ EELEN 2001: 20.

¹² SÁROSI 2017: 122–123.

iratmintákhoz magyarázatot, a *különféle kérvények és folyamodványok* csoportja ezek nélkül szerepel.

A következőkben a metanyelvi megjegyzéseket, azon belül is a tanácsokat állítom középpontba. Jelen dolgozatban nem Kassay irat- és levélmintáira fókuszálok, hanem a metanyelvi megjegyzéseken, tehát a bevezető részek leírásain és explicit tanácsain keresztül kívánom megvilágítani a társadalmi udvariasság és a jogi, illetve hivatalos színtereken érvényesülő helyénvalóság kérdését, illetve részben ezek eltéréseit is. Az írás keretei miatt kvantitatív szempontok bevonására nem törekszem, hanem a példaanyagból mutatóanyagokat emelek ki, amelyek természetesen a későbbiekben akár kvantitatív szempontokat is érvényesítő kutatássá is bővíthetők, illetve vizsgálható részletesebben, szisztematikusabban a tanácsadás formai megvalósítása is.

A szerző metanyelv megjegyzései között stíláriis és a szövegtípus leírását is magukba foglaló tanácsok is olvashatók. Konkrét kifejezéseket nem minősít vagy sorol fel, arra valószínűleg a mintaanyag szolgál. Vagy igen erősnek gondolja példaanyaga szemléltető erejét Kassay, vagy pedig magától értetődőnek tekinti az udvariasságot, amit az (1) példa mutat, hiszen abban további magyarázatot az illendőség nyelvi megvalósítására nem kapunk. A szöveg nem részletezi ugyanis, mik az illő vagy az udvarias válasz elemei, a korabeli olvasó vagy az ismereteire támaszkodhatott, vagy pedig a bevezetőt követő példából vonhatott le következtetést – akár követhette a mintát, mint ahogy egy nyelvtanuló tenné a rokon műfajú nyelvkönyvekben látott mintalevelek esetében. A könyv azon része, ahol egyértelműen nyelvi formák közötti választás kérdéseként jeleníti meg az udvariasságot/helyénvalóságot, az a címzéseket tartalmazó fejezet; ebben láthatjuk, milyen ranghoz milyen megszólítást kell választanunk.

(1) A meghívásra akár elfogadjuk a meghívást, akár nem, illően, udvariasan kell válaszolni. (61)¹³

A bevezetőben Kassay kitér egyrészt arra, hogy a levelezés a társadalmi, illetve üzleti kapcsolatok fenntartásában kiemelt szerepű ((2) példa), másrészt arra is, hogy a jogi iratok esetén a mintakövetés kiemelt szerepű, hiszen valós szabályoknak vagy konvencióknak kell megfelelniük ((3) példa). A jogi tanácsadó a mintakövetés szükségességében is elkülönül. Előbbi esetében a mintakövetés a társadalmi kapcsolatok ápolására szolgál, inkább a kapcsolat fenntartására érdemes fókuszálni, míg a jogi színtereken a tartalomra kell összpontosítani. Láthatjuk, hogy a házititkár mintáiban és az önkormányzat esetében a mintakövetés nem pusztán udvariassági kérdés, nem egyszerű konvencióknak kell megfelelni, hanem jogi következményei vannak a mintától való eltérésnek. Felvetődik, hogy itt a mintakövetés kevésbé lehet szabad. Csontos a levelezési minta azonosítható mint „nyílt prototípuselvű sematikus diskurzusminta”.¹⁴ Feltételezhetjük, hogy a minta a jogi szövegekben már kevésbé nyílt, hiszen a tágra értelmezett formai szabályok szigorúbbak, illetve az ezektől való eltérés az irat érvénytelenségét vonhatja maga után.

(2) A távollévőkkel levél útján érintkezünk; levelezéssel tartjuk fenn velük az összeköttetésünket, a levelet használjuk az üzleti összeköttetéseink fenntartására is (5)

(3) minden néven nevezendő okirat, szerződés, kötvény stb. stb. mintát tartalmaz, hanem megismerteti ama törvények rendelkezéseit is, a melyeket okiratok szerkesztésénél, jogügyletekben való eljárásnál, saját érdekeinek a veszélyeztetése nélkül senki sem mellőzhet (1)

---

¹³ A Kassay-munkából származó idézetek esetén az oldalszámot a nyelvi adat melletti zárójelben közlöm.

¹⁴ CSONTOS 2012: 212.

A levelezőkönyvben ((4), (5) példák) gyakori a többes szám első személyű forma használata általános alanyként, már önmagában ez is utalhat a társadalmi konvenciókra, illetve egy adott társadalmi rétegre. Ehhez a kijelentő mód használata társul, ebből még inkább kitűnik, hogy Kassay a meglévő konvencióval érvel. Megfogalmazódik érvként az általánosan értendő illendőség, udvariasság fogalma is. A szerző az egész munkában összesen nyolc esetben érvel metanyelvi megjegyzésként az illendőséggel: az *illemszabály*, az *illő*, *illik* és az *udvarias* kifejezések használatával. Ezek a tanácsok kivétel nélkül a levelezőkönyvhöz tartoznak, az általános bevezetésben, illetve a tematikus csoportokhoz írt rövidebb bevezetésekben szerepelnek. A többi részben: a jogi és hivatalos iratoknál az udvariasság szempontja tehát nem merül fel, még akkor sem, ha a mintákban nyilvánvalóan hasonló jelenségekkel találkozunk – például a hétköznapi értelemben udvariasnak minősíthető megszólításokkal.

(4) Választ szintén névjegyen adunk. (72)

(5) Vigasztaló leveleket csak rokonok és jó barátok írnak egymásnak.

Feljebbvalóhoz ilyen levelet írni nem illő. (53)

A tanácsadás formája a levelezőkönyv más eseteiben felszólító móddal történik, a (6) példában ez kombinálódik az illendőségre utaló tartalmi elemmel. Megjegyzendő, hogy az illemszabályokat itt sem részletezi Kassay, tehát ismertnek és általános érvényűnek tekinti ezeket. A tanácsadás a felszólító mód használatához hasonlóan szigorú a külső szükségesség tartalmi megfogalmazásával, a *kell* segédigés szerkezettel a (7) példában.

(6) A levélírás szabályaira különösen ügyeljünk, – azért levelünket úgy írjuk és úgy készítsük és hajtsuk össze, mint azt az illem szabályai követelik. (12)

(7) A levél elején ki kell emelni az ezen ajánlat általi megtiszteltetést, mely némileg enyhíti a kellemetlen hatást, a melyet a visszautasítás okozott. (82)

A kereskedelmi levelekben is felmerülhetne a nyelvi udvariasság szempontja. Nyilvánvalóan az illendőség diktálhatja az üzlettárs halálhíréhez kapcsolódó részvétnyilvántásról szóló levelet, a társadalmi elvárásoknak való megfelelés mellett az üzleti kapcsolat szempontja háttérbe szorul. Kassay azonban a kereskedelmi levelekhez még ezen a ponton sem fűz az udvariassághoz kötődő magyarázatot. A kereskedelmi levelekről szóló (8) példán látjuk, hogy ebben az esetben is történhet többes szám első személyű általános alannyal a tanácsadás, jóval inkább általános érvényű szabály fogalmazódik meg, mintsem egyedi javaslat. A (9) példából kitűnik, hogy szenvedő ige is szolgálhatja ezt a célt: a nyelvi tanácsadás, a formai javaslatok kiemelése tehát általános érvényű. A szenvedő ige felszólító módú alakja is hordozhatja a tanácsadás gesztusát.

(8) A fontosabb tárgyakat tartalmazó sorokat aláhuzzuk. Ha a levélhez számlát, utalványt vagy váltót mellékelünk, azt a levél alsó részén megemlítjük. (103)

(9) A kereskedelmi levelek többnyire az üzlet nyomtatott czégével ellátott negyedíven szép és jó papírra irassanak. A levélen felül áll a hely, ahol a levél iratik, a levélnek kelte, továbbá neve, kereskedelmi czíme és lakása annak, a kinek irunk. (103)

A kereskedelmi levelek mintegy átmenetet szolgáltatnak a koncepcióban a kapcsolattartásra fókuszáló levelezőkönyv és a hivatalos iratok között. A hivatalos szintéren már nem érvel Kassay az illendőséggel, az udvariasság nem kerül előtérbe, ehelyett a szigorúan vett szabálykövetés, a szűkebb értelemben vett, akár szabályzatba foglalható elvárásoknak való megfelelés dominál – egyes esetekben kifejezetten jogi, az elfogadásra

vonatkozó szankciókkal. A kereskedelmi leveleknél és egyéb iratoknál általános érvényű szabályokat is megfogalmaz Kassay. Ezek kevéssé tanácsokként jelennek meg, illetve semmilyen módon nem kötődnek személyhez: a megfogalmazás általános érvényű iratszerkesztési formákat rögzít. Ezekben az esetekben tehát nem a nyelvi udvariasság, illem kerül előtérbe, jóval inkább az, hogy a szövegtípusnak való megfelelés fontos az üzleti, illetve hivatalos szintén, hogy a szöveg a funkcióját megfelelően betölthesse, elfogadott lehessen. Erre utal például az *[a] fuvarlevélnek tartalmaznia kell* (112) megfogalmazás, amely a szöveg részeit vezeti be. A szövegegységekre Kassay tipikusan *kellékek*ként, esetleg *főkellékek*ként utal, ez egyébként a levelezőkönyv magánéleti témájú leveleiben is megjelenik. Az üdvözlő levél részeinél a szövegtípus egységeit kurziválással is kiemeli, az üzleti szövegtípusoknál számozással szerepelteti az egységeket, ami nagyobb fokú normakövetésre, szigorúbb szabályozottságra utalhat, ezt a (10) példa szemlélteti.

- (10) A térítvény kellékei : 1. Hogy kitessék a térítvényt kiállítónak neve. 2. Az átvett tárgy, a kötelezettség vagy az átengedett jog tárgya. 3. Az átvevőnek neve, aláírása és a vevény kiállításának ideje. (133)

A szövegtípus egyes esetben nemcsak a konvencióknak való megfelelés és az ehhez kapcsolódó befogadhatóság és értelmezhetőség miatt lesz fontos azonban a jogi szintén. Ahogy a (11) példa is mutatja, itt egy erősebb érvényességről van szó: a jogi egy olyan szintér, amely a szövegtípus konvencionalizáltságát sokkal erőteljesebben szabályozza, az ezeknek való megfelelés elengedhetetlen, különben a megnyilatkozáshoz kapcsolt cselekvés nem jön létre. A (12) példa is azt mutatja, hogy egyes, szövegszerű elvárások érvénytelenné teszik a dokumentumokat, a (13) idézetben pedig az elfogadással való érvelés egyértelműsíti a nyelvi elemekre is kiterjedő szabályozottság magas fokát.

(11) Minden okirat akkor érvényes, ha a törvényben előirt kellékekkel bir, így: a kötvényeknél szükséges, hogy azt az adós egész terjedelmében maga írja és aláírja, vagy ha a tartalmat nem maga írta, azt két tanú előtt írja alá, vagy ha írni nem tud, egy tanú által irt neve mellé kezejegyét (keresztvonalását) tegye oda. (116)

(12) A követelés kifizetése után nem elegendő a kötlevelet mellékelni a kérvényhez a jelzálog kitörlése végett, hanem két tanú előtt kiállított nyugtát is kell mellékelni, mert másképp a kitörlés be nem kebeleztetik. (226)

(13) Latin betűkkel irt sürgönyök bármily nyelven elfogádtatnak. (326)

V. Összegzés

Dolgozatomban egy újmagyar kori levelezési és jogi tanácsadó munkát, Kassay Adolf levelezőkönyvét és önügyvédjét vizsgáltam a tanácsadás beszédaktusát, valamint az udvariasság és a helyénvalóság fogalmát kiemelve. Célom elsősorban nem a tanácsadás formai megvalósításának számbavétele volt, hanem annak megmutatása, hogy a szöveg különböző egységeiben milyen példák láthatók tanácsadásra, illetve a szabályok megfogalmazására: hiszen a hibrid munka illetani és jogi vonatkozású is.

Az illemirodalmi részek esetében azt feltételezem, hogy az *udvariasság* fogalma domináns és használható, míg a jogi és részben az üzleti fejezeteknél is (az önügyvédben és a hivatalos iratok mintáinál) kedvezőbbnek és alkalmasabbnak láttam a helyénvalóság fogalmát kiindulópontként alkalmazni. Ezzel összhangban a példaanyagban megkíséreltem kiemelni, hogy a magánéleti-társadalmi színtér leveleihez kapcsolódó tanácsokban Kassay még érvel az illendőséggel, a bevettséggel, általános alanyt használ a tanácsadáshoz, a hivatalos és jogi színtérhez kapcsolódó részekben az elfogadottság és a jogi, kifejezetten szabályszerű elvárásoknak való megfelelésre találunk formákat. Kassay az illendőség tartalmi érvét csak a

levelezőkönyv metanyelvi megjegyzéseiben alkalmazza, a hivatalos és jogi színtereken nem, illetve már a kereskedelmi levelekben sem. Az *udvariasságot* egy olyan fogalomként láttatom, amely a szűkebb értelemben vett társadalmi konvenciókhoz kapcsolódik, és amelyet a laikus udvariasságértelmezés és történeti hagyomány is terhel, a *bélyémmalóságot* az olyan színtereken jóval inkább alkalmazhatónak tartom, amelyekben nincs értelme a középosztályhoz kötődő udvariasságfogalmat használni, illetve a normától való eltérés súlyosabban és akár intézményesen is szankcionált. Láthatunk ugyan a hétköznapi értelemben udvariasnak minősíthető elemeket a hivatalos iratokban is, ezeket jelen udvariasságkonceptióban azonban nem tartom udvariasnak minősíthetőnek, hiszen nem lehet eltérni az adott formától, illetve az eltérés esetén érvénytelenné válik a diskurzus hordozta cselekvés. Ha egy, az illemirodalomhoz szorosan kapcsolódó munka nem az illendőséggel érvel a jogi helyzetekben, akkor felvetődik: az udvariasság értelmezhetőségét oly mértékben befolyásolhatja a színtér, hogy a nyelvre is kiterjedő szabályozottság nagy foka miatt a *bélyémmalóság* fogalmának használata megfelelőbb lehet.

Irodalomjegyzék

- DIECKMANN, Cristy – ROJAS-LIZANA, Isolda 2016. The pragmatics of legal advice services in a community legal centre in Australia: domination or facilitation? In: *International Journal of Speech Language and the Law*. 23/2. 167–193.
- CSONTOS Nóra 2012. Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben. In: Horváthné Molnár Katalin – Antonio Sciacovelli szerk., *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe*. Budapest–Szombathely–Sopron. MANYE–NYME. 215–221.
- EELLEN, Gino 2001. *A Critique of Politeness Theories*. Manchester–Northampton. St. Jerome Publishing.

KASSAY Adolf 1908. *Legujabb és legteljesebb levelező, ügyvéd és házititkár. Mindennemű okiratok, szerződések, kötlevelek, tudósítványok, váltók, folyamodványok, kérvények, – továbbá a közéletben előforduló levelek, meghívások, ajánlatok, kereskedői körlevelek szerkesztésére, A legujabb törvények szerint átdolgozott és tetemesen bővített negyedik kiadás.* Budapest. Lampel R. Kk. (Woldianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata.

NÉMETH Luca Anna 2015. Illemtankönyvek és társalgási útmutatók mint történeti szociopragmatikai források. In: Forgács Tamás – Németh Miklós Sinkovics Balázs szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII.*, Szeged. Szegedi Tudományegyetem BTK. Magyar Nyelvészeti Tanszék. 129–146.

PELCZ Katalin 2007. A megszólítás pragmatikai vizsgálata a 19. századi magyar nyelvoktató tankönyvekben. *THL2*. 4/1–2: 84–96.

SÁROSI Zsófia 2014. Nyelvtörténet és udvariasságkutatás. In: Forgács Tamás – Németh Miklós Sinkovics Balázs szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII.* Szeged. Szegedi Tudományegyetem BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 157–169.

SÁROSI Zsófia 2015. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. In: *Magyar Nyelv*. 111/2. 129–146.

SÁROSI Zsófia 2017. Az udvariatlanság tettenérése. In: *THL2* 14/1–2: 116–124.

WATTS, Richard J. 1992. Linguistic politeness and politic verbal behaviour: Reconsidering claims for universality. In: Richard J. Watts – Sachiko Ide – Konrad Ehlich eds., *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*. Berlin. Mouton de Gruyter. 43–69.

NYELVI FOLYAMATOK ÉS MUNKAMEMÓRIA-MŰKÖDÉS SCLEROSIS MULTIPLEXBEN

FINTA KLÁRA¹⁵

I. Bevezetés

A nyelvi folyamatok megfigyelése lehetővé teszi a kognitív struktúrák és funkciók sérüléseinek vizsgálatát. A neurodegeneratív betegséggel élő személyek kommunikációs nehézségeinek felmérése és a különböző nyelvtani, strukturális zavarok – a szemantika, a fonológia és a morfológia területén jelentkező eltérések – elemzése által a kognitív változások azonosítása valósul meg. Az emlékezeti folyamatok és nyelvi működések szoros összefüggésben, egymásra hatásban állnak. A beszéd- és nyelvi zavarok jelenléte bizonyos kognitív funkciók, így a munkamemória-működés hanyatlását mutatják Macdonald et al.¹⁶ szerint. Jelen dolgozat a sclerosis multiplex neurodegeneratív betegség munkamemóriára és nyelvre való hatását, az utóbbiak kölcsönhatását vizsgálja esettanulmány formájában.

II. Neurodegeneratív betegségek és a nyelv

A neurodegeneratív betegségek a motorikus és kognitív működések korlátozódását idézhetik elő. Olyan központi idegrendszert érintő betegségek, amelyek a neuronok strukturális változását eredményezik, így az idegingerület továbbításának hatékonysága, gyorsasága módosul. Az idegi vezetés sérülései, a neurológiai változások többek között mozgáskoordinációs zavarokat, kommunikációt érintő nehézségek kialakulását, valamint a rövid és hosszú távú memória deficitjét

---

¹⁵ A szerző a dolgozat megírása alatt az ELTE Márton Áron Szakkollégium ösztöndíjasa volt, valamint részt vett az ELTE BTK HÖK Tutorálás programjában a 2019–2020-as tanévben.

¹⁶ MACDONALD et al. 2001: 17–8.

eredményezik. A neurodegeneratív betegségek és az emlékezeti zavarok együttes értelmezése lehetőséget ad a nyelvi módosulások leírására. Turi et al. szerint a nyelvi zavarokat, produkciót és nyelvfeldolgozást három emlékezeti rendszer működése határozza meg: a munkamemória, a procedurális és a deklaratív emlékezeti rendszer.¹⁷ Az utóbbi két rendszer önálló működését, neurológiai szétválását Ullmann et al. vizsgálta, kísérletileg bizonyítva a nyelvtan és a lexikon különállóságát.¹⁸ A neurodegeneratív betegséggel élő személyeknél, mint az Alzheimer-kórral, Parkinson-kórral vagy a sclerosis multiplexszel élőknel olyan nyelvi működés azonosítható, amely összefüggésben áll az emlékezeti rendszer károsodásával. A továbbiakban a sclerosis multiplex és a munkamemória kapcsolatát vizsgálom.

II.1. A sclerosis multiplexnek a nyelvvel mint kognitív folyamattal való kapcsolata

A sclerosis multiplex (SM) olyan autoimmun neurodegeneratív betegség, amit az idegsejtek demyelinizációs folyamata eredményez. A neuronokat védő myelinhüvely leépülésével az ingerületvezetés, az információ szállítása részben vagy teljesen megszűnik.¹⁹ Ennek következtében többek között a motorikus és kognitív funkciók zavara jelentkezik. A szenzomotoros összehangolás korlátozódása mellett kommunikációs nehézségek és motorikus változás okozta dysarthria jelenik meg,²⁰ ami a beszédben, az artikulációban jelent módosulást. Guimarães – José szerint a sclerosis multiplex betegséggel diagnosztizáltak 45-60%-ánál mutatható ki kognitív diszfunkció.²¹ Több olyan kognitív terület, tevékenység különböztethető meg, amely károsodhat az SM következtében:

---

¹⁷ TURI et al. 2014: 743.

¹⁸ ULLMANN et al. 1997: 444–5.

¹⁹ HENRY – BEATTY 2006: 1166.

²⁰ HARTELIUS et al. 2000: 160.

²¹ GUIMARÃES – JOSÉ 2012: 1.

a vizuális-térbeli készségek, az információfeldolgozás sebessége, a végrehajtó funkciók, a figyelem és a memória folyamatai.²² A nyelvi deficittek közé tartoznak a verbális fluencia és a mondatutánmondási képesség változásai, a megnevezési nehézségek és szemantikus hibák.²³ A zavarok súlyosságát nemcsak a léziók helyzete és kiterjedése határozza meg,²⁴ hanem a betegség előrehaladottsága és típusa is befolyásoló tényezők. A súlyosbodás, a kognitív folyamatok változása az emlékezeti rendszerek és beszédprodukciónak viszonyában, egymásra való hatásában is megfigyelhető.

A sclerosis multiplex klinikai lefolyása változó, így különböző típusokba kategorizálható. Az esetek 85%-ában a betegség relapszáló-remittáló (RRSM), amit Guimarães – José így határoz meg: az időszakos rohamokat (*shub-okat*) részleges vagy teljes mentális és fizikai felépülés követi.²⁵ Arnett – Stober megfigyelései alapján a kognitív diszfunkciók a remittáló fázisban is jelen vannak.²⁶

A betegek 15%-ánál folyamatos romlás figyelhető meg az első tünetek jelentkezésétől számítva, amit a sclerosis multiplex primer progresszív (PPSM) lefolyásaként diagnosztizálnak.²⁷ A relapszáló-remittáló sclerosis multiplexhez képest a progresszív lefolyás gyorsabb kognitív hanyatlás kockázatát hordozza.²⁸ A PPMS nyelvvel, beszéddel kapcsolatos vizsgálatok a figyelem, az információfeldolgozás és a memóriafolyamatok károsodásának mértéke meghatározó.

---

²² GUIMARÃES – JOSÉ 2012: 1–2.

²³ RENAULD et al. 2016: 107–10.

²⁴ VELÁZQUEZ-CARDOSO et al. 2014: 140.

²⁵ GUIMARÃES – JOSÉ 2012: 1.

²⁶ ARNETT – STOBER 2011: 411.

²⁷ GALEA – WARD-ABEL – HEESSEN 2015: 1.

²⁸ ARNETT – STOBER 2011: 411.

III. A sclerosis multiplex és a munkamemória sérülései

A munkamemória központi szerepet tölt be a kognitív folyamatok során: nemcsak az információ rövid idejű tárolásáért, hanem ennek felhasználásáért, feldolgozásáért is felelős. A neurodegeneratív betegségek az emlékezeti rendszerek különböző szintjein okoznak károsodást és így a beszédtevékenységre, a kogníció folyamataira is hatással vannak. Rao et al. szerint a memória sérülése a leggyakoribb kognitív diszfunkció a sclerosis multiplex során.²⁹ A hosszú távú memória és a munkamemória sérülése jellemzőbb memóriaprobléma SM-ben, míg a rövid távú memóriánál nem feltétlenül jelentkezik számottevő változás, ahogy a tárolási mechanizmusok, a kapacitás és kódolás folyamatai is érintetlenek maradnak.³⁰

III.1. *A munkamemória felépítése*

A munkamemória időleges tárhelyként, manipulációs rendszerként funkcionál. Olyan összetett kognitív feladatok feldolgozásában játszik szerepet, mint a beszédpercepció, a tanulás vagy gondolkodás folyamatai.³¹ A munkamemória három komponensre osztható: (1) a központi végrehajtóra, ami a figyelemirányítás rendszere, valamint két alrendszerre, (2) a vizuális képeket manipuláló téri-vizuális vázlatlötömbre és (3) a fonológiai hurokra, ami verbális információkat tárol.³² A Baddeley- és Hitch-féle munkamemória-modell szerint a központi végrehajtó összehangolja a két alrendszer működését.³³ A sclerosis multiplex hatással lehet a munkamemória működésére, így befolyásolhatja a kontrollfolyamatokat, a percepció és produkció feladatok végrehajtását. A lokalizáció független a téri-vizuális és a verbális munkamemóriánál, ahogy azt a disszociatív

---

²⁹ RAO et al. 1993: 364.

³⁰ RAO et al. 1993: 364.

³¹ BADDELEY 1992: 556.

³² BADDELEY 1992: 556.

³³ RACSMÁNY 2003: 468.

károsodások mutatják: a vizuális, térbeli funkciók a jobb agyféltekéhez tartoznak, a verbálisak a bal agyféltekéhez.³⁴ A disszociativitás lehetővé teszi a verbális sérülések önálló vizsgálatát a sclerosis multiplex esetén.

III.2. A munkamemória sérülései neurodegeneratív betegségeken

Neurodegeneratív betegségeken a munkamemória működésének változásával nyelvi és emlékezeti módosulások jelenhetnek meg.³⁵ A végrehajtó funkciók károsodása, az általános kognitív deficitok gyakoribbak az SM betegek körében, mint a nyelvi változások.³⁶ Az utóbbiaknál azonban a verbális fluencia, a szóelőhívás, a szintaxis, valamint a nyelvi elemek feldolgozásának és megértésének területei érintettek.³⁷ Annak ellenére, hogy a nyelvi zavarok nem általánosak az SM lefolyása során, meghatározó jelenségei a betegségnek és vizsgálatuk a munkamemória függvényében pontosabb képet adhat a beteg kognitív állapotáról.

III.3. A munkamemória mérőeljárásai

A munkamemória mérőeljárásai a Baddeley- és Hitch-féle modell felosztása alapján történik. A fonológiai hurokra vonatkozó mérőeljárások a szóterjedelmi (word-span), a számterjedelmi (digit-span) és az álszóismétlési teszt (non-word repetition).³⁸ A munkamemória-kapacitás mérésére olvasásterjedelmi teszt (reading span),³⁹ továbbá verbális fluencia tesztek használhatóak. A verbális fluencia teszt gyakran használt neuropszichológiai mérőeljárás, ami különböző végrehajtó funkciók megfigyelését teszi lehetővé, így összefüggésükben mutatva a verbális produkció, a tervezés, valamint a válaszrendszerzés folyamatait.⁴⁰

---

³⁴ RACSMÁNY 2003: 468–9.

³⁵ RAO et al. 1993: 365.

³⁶ RENAULD et al. 2016: 107.

³⁷ RENAULD et al. 2016: 110.

³⁸ NÉMETH et al. 2000: 406.

³⁹ NÉMETH et al. 2000: 409.

⁴⁰ VELÁZQUEZ-CARDOSO et al. 2014: 140.

III.3.1. *A verbális fluencia teszt*

A verbális fluencia feladatok különösen hasznosak a kognitív zavarok kimutatásában neurodegeneratív betegségek esetén.⁴¹ Fonemikus, szemantikus és igefluencia teszteket foglalnak magukba, amelynek során adott idő alatt a vizsgálati személy szavakat sorol fel egy meghatározott szempont szerint. A mérési eredményeket kvantitatív elemzés során állapítják meg, tehát a felsorolt szavak száma lesz mérvadó.⁴² Velázquez-Cardoso et al. szerint azonban azok a felidézési stratégiák is jelentősek, amelyeket az alany szóprodukció során követ.⁴³ Ennek alapján lehetőség lenne a kvantitatív elemzés mellett kvalitatívat is végezni, így a felidézési rendszert, a szósor mintázatát elemezni.

IV. Hipotézisek

Az esettanulmány célja a munkamemória és a nyelvi működés vizsgálata egy primer progresszív típusú sclerosis multiplexszel élő személy beszédében. Egyetlen vizsgálati személy állapotának időbeli megfigyelését, beszédprodukciójának és kognitív folyamatainak feltérképezését, összehasonlítását tekinti át a dolgozat. Ez az összehasonlítás a vizsgálati személlyel két külön időpontban készített felvétel összevetését jelenti, ezért a hipotézisek is eszerint alakulnak.

A dolgozat hipotézisei a következők:

A vizsgálati személy jelen dolgozatban elemzett teszteredményei változást mutatnak korábbi, ugyanezen tesztek során kapott eredményeihez képest.

A vizsgálati alannál munkamemória-működés korlátozottságára utaló különbségek lesznek szövegviszamondásban a kontrollszemélyhez képest.

---

⁴¹ VELÁZQUEZ-CARDOSO et al. 2014: 140.

⁴² VELÁZQUEZ-CARDOSO et al. 2014: 140.

⁴³ VELÁZQUEZ-CARDOSO et al. 2014: 140.

V. Módszer

V.1. A vizsgálati személyek

A vizsgálati személy (P) 1979-ben született. 2006-ban diagnosztizáltak nála primer progresszív sclerosis multiplexet (PPMS). Jelenleg gyógyszeres kísérleti terápiában vesz részt, amely során félévente Ocrevus nevű intravénás infúziót kap. A kezelés előtt minden alkalommal MR felvételek készülnek, valamint vérvizsgálatot, fizikai és kognitív képességekre irányuló tesztek végeznek. Az Ocrevus gyógyszer alapját az ocrelizumab hatóanyag alkotja, ami az immunrendszer B-sejtjeire kifejtett hatásával lelassítja a remittáló-relapszáló SM és a primer progresszív SM lefolyását, az idegkárosító folyamatokat.⁴⁴ A kezelés megkezdése előtti állapothoz képest nem látható változás P MR felvételein. Meghatározó tényező a PPMS esetén a vizsgálati személy Expanded Disability Status Scale (EDSS) szerinti besorolása, tehát az EDSS-skálán meghatározható állapota. Ez a vizsgálati eszköz az SM okozta zavarok és nehézségek jelölését biztosítja egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol a 0 a normális neurológiai állapotot, a 10 a betegség okozta elhalálozást jelöli.⁴⁵ Bár a skála nem ad átfogó képet a betegség adott stádiumáról, hasznos eszközként működik a korai stádium neurológiai jelei (0–3.5), a mobilitás zavarai (4.0–7.5), a felső végtagok deficitje (8.0–8.5) és a magatehetetlenségi állapot (9.0–9.5) leírásában.⁴⁶ P stádiumát az EDSS-skálán mért eredmény szerint az 5.5–6-os érték határozza meg.

Az EDSS-skála eredménye mellett, a Fatigue Impact Scale kérdőív kitöltése is segít P állapotának körülírásában. A Fatigue Impact Scale (FIS) olyan kérdőív, amely a fáradtságnak és ennek mindennapokra való hatásának széleskörű elemzésére ad lehetőséget.⁴⁷ A fáradtság a sclerosis multiplexszel

---

⁴⁴ MULERO et al. 2018: 1.

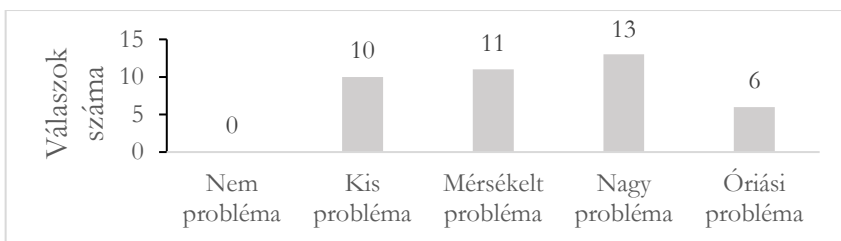
⁴⁵ MILLER – DISHON 2006: 260.

⁴⁶ MILLER – DISHON 2006: 260.

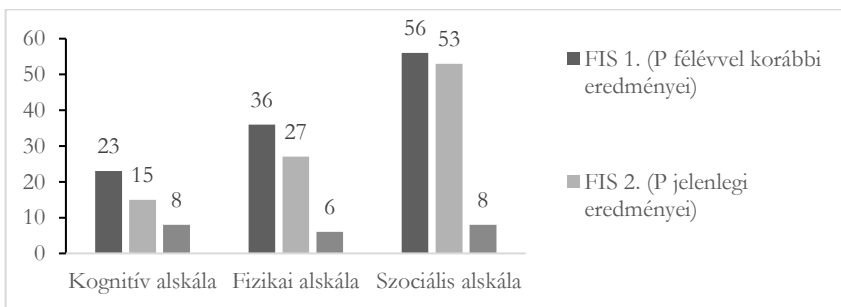
⁴⁷ FISK et al. 1994: magyar adaptáció: LOSONCZI et al. 2011.

élő páciensek állapotát jelentősen megváltoztatja, korlátozza lehetőségeiket, hétköznapi munkavégzésüket. Az önkitöltő kérdőív 40 állítást tartalmaz, a kitöltő pedig egy 5-fokú Likert-skálán jelöli válaszait. A kérdőív 3 alskálán méri a fáradtság mértékét: szociális, fizikai és kognitív szempontból. P fél évvel ezelőtti összpontszáma 115 volt, ami az alskálákra bontásban a következőképpen alakult: kognitív – 23; fizikai – 36; szociális – 56. P FIS eredményei a fél évvel korábban adott válaszaikhoz képest módosultak. Összpontszáma 95, ami alskálákra való bontásban a következő: kognitív – 15, fizikai – 27, szociális – 53. P jelen dolgozathoz készült FIS kérdőíves válaszainak számszerű eloszlását az 1. ábra szemlélteti, a fél évvel ezelőtti és jelenlegi eredményeinek összehasonlítását, valamint ezek kontrollszemélyekhez való viszonyítását⁴⁸ pedig a 2. ábra mutatja.

1. ábra: A Fatigue Impact Scale kérdőív válaszainak számszerűsítése

2. ábra: Alskálánkénti összehasonlítás a FIS kérdőívek alapján

⁴⁸ SVINDT – BÓNA – HOFFMANN 2019.

A P-vel elvégzett vizsgálatot nemben, életkorban és iskolázottságban illesztett kontrollszeméllyel is (K) elvégeztem.

V.2. Alkalmazott tesztek

Az esettanulmány megírásának alapjául a vizsgálati személlyel és a kontrollszeméllyel készült interjúk szolgáltak. A felvételek egy alkalommal lettek rögzítve. Válaszaik átírásakor nem került sor fonetikus elemzésre, csak a szósorok és válaszmondatok leírására. Az interjúk verbális fluencia feladatokon, szövegviszszamondási feladaton és adott témáról való véleménykifejtésen alapulnak. Ezen tesztek az eddig létező hazai és nemzetközi szakirodalom alapján lettek kiválasztva. A vizsgálati személy jelen állapotának felméréséhez szükség volt egy újabb kontrollszemélyre, az 1. interjú⁴⁹ kontrollszemélyeitől eltérő viszonyítási alapra is. P verbális fluenciát tekintő eredményei egy szintén vele készült, fél évvel korábbi interjúsorhoz lettek hasonlítva.⁵⁰ Az első interjú (2019. évi) felvételei reggel készültek P-vel, a második (2020. évi) délután lett rögzítve. Az elemzés szempontjából a napszak szintén fontos tényező, mivel a nap folyamán az alany fáradtsági szintje változik, és ez hatással van a kognitív folyamatokra, a beszédprodukcióna.

A pácienssel fonemikus, ige- és szemantikus fluencia tesztek kerültek rögzítésre mindkét interjú alkalmával. A páciensnek a fonemikus fluencia tesztben tetszőleges szófajú *s* hanggal kezdődő szavakat kellett felsorolnia, a szemantikus fluencia feladatban állatokat kellett megneveznie, az ige fluencia tesztnél pedig igeek felsorolása volt P feladata. Mindhárom verbális fluencia teszt 60 másodperces időkerettel valósult meg (1. melléklet). A jelen interjúk a 2019-ben felvett mintájára épülnek az összehasonlíthatóság értelmében. Az *s* hang a hazai szakirodalom szerint különösen érzékeny, hatékony

---

⁴⁹ SVINDT – BÓNA – HOFFMANN 2019.

⁵⁰ SVINDT – BÓNA – HOFFMANN 2019.

elemzést szolgáltató kezdőhang a magyar nyelvben, míg az állatnevek fogalomköre a nemzetközi kutatásokban gyakran megjelenő szemantikai csoport.

A szövegviszamondási tesztben a résztvevők feladata (2. melléklet) egy kétperces tudományos ismeretterjesztő szöveg (3. melléklet) visszamondása volt. Fel kellett idézniük annak tartalmát, minél több elemet felsorolni az elhangzottakból. A szó szerint idézett és a tartalmilag hasonló szavak is elemzésre kerültek. A felidézett szórend viszonyítása a szöveg eredeti sorrendjéhez szintén megvalósult. P a korábbi interjú során is elvégezte ezt a tesztípust, szintén tudományos szöveggel (4. melléklet). Jelen eredményeit ehhez az interjúhoz is hasonlítja a dolgozat.

A véleménykifejtési feladat során P-nek két témáról (5. melléklet) kellett véleményt formálnia néhány mondatban. Nem volt megadott időkeret, a feladat véleményformálást és rövid indoklást igényelt. P szabadon, saját meggyőződése szerint választhatott álláspontot és érvelési eszközöket. A dolgozat kizárólag a jelen interjú során felvett véleménykifejtést elemzi, nem hasonlítja P korábbi válaszaihoz azt.

VI. Eredmények

VI.1. A verbális fluencia feladatok kvantitatív elemzése

P korábbi, valamint jelen dolgozathoz készült interjúinak összehasonlítását az 1. táblázat foglalja össze. Jelentős eltérés mutatkozik mindhárom teszteredményben. A felsorolt szavak száma jelentősen csökkent a második interjú készítésének idejére. A legnagyobb eltérés a szemantikus fluenciánál van: a változás nagysága kognitív állapotromlást jelezhet, mivel nem valószínű, hogy ekkora különbséget magyarázna pillanatnyi állapot vagy fáradtság.

Az 1. interjú⁵¹ és a 2. interjú elkészítésekor kontrollszemélyekkel is történt adatrögzítés. Ezen értékekhez viszonyítva P 2. interjúban mért eredményei számottevő különbséget mutatnak. Az eredmények összehasonlítását a 2. táblázat szemlélteti.

Teszt típusa	1. interjú	2. interjú	A két interjú közötti változás százalékos különbsége
Fonemikus fluencia (szó/perc)	16	13	18,75%
Szemantikus fluencia (szó/perc)	23	15	34,78%
Igefluencia (szó/perc)	33	26	21,21%

1. táblázat: A vizsgálati személy verbális fluencia teszteredményeinek leírása az 1. interjú⁵² (2019.10.10.) és a 2. interjú (2020.03.21.) alapján

Teszt típusa	2. interjú (P)	1. interjú (kontrollszemélyek válaszainak átlaga)	2. interjú (K)
Fonemikus fluencia (szó/perc)	13	21	21
Szemantikus fluencia (szó/perc)	15	33	21
Igefluencia (szó/perc)	26	34	35

2. táblázat: A vizsgálati személy verbális fluencia teszteredményeinek összehasonlítása a 2. interjú (2020. 03. 21.) alapján a kontrollszemélyekkel

⁵¹ SVINDT – BÓNA – HOFFMANN 2019.

⁵² SVINDT – BÓNA – HOFFMANN 2019.

A kontrollszemélyekhez képest (1. interjú⁵³) a szemantikus fluencia esetén jelentkezik a legnagyobb eltérés: 18 szóelemnyi a különbség. Az 2. interjú elemzése viszont azt mutatja, hogy az igefluenciánál mért különbség a legnagyobb (K-hoz viszonyítva): 9 szóelem.

VI.2. A verbális fluencia tesztek kvalitatív elemzése

Fonemikus fluenciánál a felsorolt elemek sorrendben a következők: *sehol, semmikor, Szulejmán, só, Székesfehérvár, Szingapúr, saru, sár, sál, sapka, sityak, suba, sí*. A felsorolás elemei között *s* hanggal kezdődő szavak is megjelennek. P a feladat végrehajtása közben meg is jegyzi: „Ezek nem igazi s-ek”, miután a *Szingapúr* szót említi. Felsorolásában *s* hanggal kezdődő szavakból tízet, *s* hanggal kezdődőből pedig hármat sorol fel. Az utóbbi három mind tulajdonnév, a feladat szerinti *s* hanggal kezdődő szavak viszont köznevek. A hangbeli tévesztés ezt a distinkciót is mutathatja. A felsorolás elemeinek egymásutánisága különböző grammatikai, szemantikai mintázatokat követ. A *sapka* és *sál* valamelyest állandósult kapcsolat a jelentéskört, funkcionális egymáshoz tartozást tekintve. Hasonlóan a *sapka* és *sí* szavak is egyazon tárgykörből (pl. téli sportok) valók. Megegyező funkciójú tárgyakat jelölő szavakból választ P a felsorolás során: *sál, sapka, sityak, suba* (öltözködés kategóriája). Továbbá szinonimaszerű szókétfősök is megjelennek, mint a *sapka* – *sityak* pár. A fonematikus szóelemzés eredményeként egy minimálpár is megjelenik: *sár* és *sál*.

Szemantikus fluenciánál a következők a felsorolt elemek: *béka, delfin, kutya, macska, egér, patkány, hörsög, kígyó, elefánt, víziló, zsiráf, farkas, róka, holló, varjú*. A 15 elem az állatok szemantikus csoportján belül további alcsoportokra osztható: rágcsálók – *egér, patkány, hörsög*; Afrikában őshonos állatok – *elefánt, víziló, zsiráf*. Ugyanakkor a kulturális hagyományban

---

⁵³ SVINDT – BÓNA – HOFFMANN 2019.

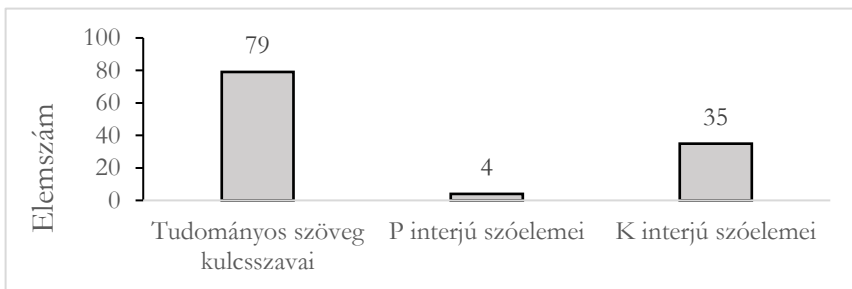
állandósult ellentétpárok jelennek meg, *kutya – macska* és *macska – egér*, valamint mellérendelések *farkas – róka* és *róka – holló*.

Igefluencia esetén a következők voltak a felsorolt elemek: *enni, venni, lenni, enni* (ism.), *menni, haragudni, szeretni, imádni, utálni, élni, tagadni, beszélni, nyitni, csukni, söpörni, vágni, szelni, kapcsolni, sütni, harapni, lapozni, olvasni, írni, kattintani, elkapni, megfogni, benyelni* („a vírust”). Az igeek sorrendjében lehetséges ok-okozati összefüggés fedezhető fel: *lenni – enni, sütni – harapni, olvasni – írni*. Ellentétpárok is megjelennek, mint az *imádni – utálni, nyitni – csukni*, valamint egy kvázi-ellentét: *haragudni – szeretni*. Rokon értelmű szavak szintén követik egymást: *szeretni – imádni, vágni – szelni*. Egyazon cselekvéskörhöz tartozó elemek csoportja is elkülöníthető: *söpörni, vágni, szelni, kapcsolni, sütni, harapni* – házimunka igecsoportja; *lapozni, olvasni, írni, kattintani* – intellektuális munkavégzés, tanulás részei; *tagadni, beszélni* – a verbális kommunikáció különböző formáit mutatják. Három igekötővel ellátott ige említ P: *elkapni, megfogni, benyelni*, azonban csak a legutóbbihoz rendel hozzá tárgyat is: *benyelni a vírust*.

VI.3. A szövegviszszamondási teszt elemzése

A szövegviszszamondási teszt értékelése azon szóelemszámok meghatározását jelenti, amennyit P az adott tudományos szöveg meghallgatása után fel tudott idézni. A kontrollszeméllyel való összehasonlítást a 3. ábra mutatja.

3. ábra: A szövegviszszamondási teszt eredményeinek összehasonlítása

P és K eredményének összevetése alapján jelentős különbség figyelhető meg kvantitatív szempontból. A szöveg szavainak 5%-át tudta felidézni, ami a kontrollszemély 44%-os teljesítményéhez viszonyítva is jelentősen alacsony. A szöveg visszamondásakor K 66 másodpercet beszélt, P viszont csak 28 másodpercet.

K fel tudta idézni a tudományos szöveg általános megértéshez szükséges kulcsszavait, akár részleteiben is – számadatokat, helyneveket, időmeghatározásokat is visszamondott. Ezzel szemben P csak a szöveg témáját tudta azonosítani: „Találtak egy dinoszaurusz fossziliát... egy kis koponyát találtak, azt hiszem... Ami kábé akkora, mint egy, mint egy méh... vagy egy darázsak a valamije”. Ugyanakkor meghatározta a szöveg típusát is (leíró szöveg): „Volt ennek a darázsak valami leírása is.” A tudományos írás egy olyan borostyánba zárt dinoszaurusz megtalálásáról, ismertetéséről szól, amelynek nagysága egy méhkolibriéhoz hasonló. Ez azért fontos elem, mert amíg K *kolibri*ként utal a madárra, addig P kizárólag a *méh* előtagot őrzi meg a *méhkolibri* kifejezésből, amihez még annyit kapcsol, hogy „méh... vagy egy darázs valamije”. A későbbiekben leírt lény madárjellege sem vezette vissza P-t a hasonlatból levont téves azonosításhoz. Ezt az is mutatja, hogy P olyan szinonimát talál a *méhre* vonatkozóan, amilyen kifejezés meg sem jelenik a szövegben (*darázs*). P nem tudta elejétől végéig felidézni a szöveget, az információk sorrendjét, viszont a *méh* rokon értelmű szóval való helyettesítése mint tartalmi elem értelmezése jelenik meg. A többi visszamondott elemre nem keres szinonimát, nem írja körül őket: a szövegben elhangzott *dinoszaurusz*, *fosszília* szavakat ismétli. P-vel ellentétben K a dinoszaurusz fossziliára „kis állatka” megnevezést használ.

P jelen dolgozathoz készült felvétele alapján kevesebb szóelemet tudott azonosítani az előző interjúhoz képest (1. interjú⁵⁴), amikor 17%-ban⁵⁵ tudta felidézni az elhangzott szöveget és a téma azonosításán túl kulcsszavakat, tartalmi egységeket is azonosított. Mindkét esetben közös jelenség, hogy P a szöveg elején elhangzott információt tudja felidézni, ami különbözik K átfogó szövegértésétől és szövegértelmezésétől. A jelen interjúban a K által felidézett szavak sorrendje megegyezett a szöveg eredeti szósorrendjével, P viszont csak a címbeli információt, és esetleges kulcsszavakat idézett fel, mint a *méh*. P hezitálással kezdi a szövegviszamondást: „öö... öö... jesszusom...”, amivel időt nyer a felidézendő szövegegységek összeszervezésére. K-nál ritkábbak a hezitálások, de az „ööö” és a „ha jól emlékszem”, „ami még megmaradt” beillesztése nála is jelentkezik. Ugyanakkor K kijavítja magát a felidézés folyamatában, ami P-nél nem jelenik meg: „körülbelül ööö... 6 cm és ööö... illetve 1,6 cm...” K a szövegviszamondás végén összegzi is mindazt, amire emlékezett, például „Azt mondtam, hogy borostyánba zárták...”, ami P-nél a megfelelő mennyiségű megjegyzett információ hiányában elmarad.

P válasza, a felidézett szavak alacsony száma utalhat a munkamemória-kapacitás felső határának gyors elérésére: már az első néhány információ hallatára „megtelt” P munkamemóriája. A figyelem fenntartásának nehézsége szintén megjelenik mint lehetséges ok: P nem tud hosszabb ideig (jelen esetben 2 percnyi időtartam során) aktívan koncentrálni, így nem jegyzi meg és nem tudja visszamondani az elhangzott tartalmi elemeket. A kulcsszavak esetleges felidézése utalhat az információ integrálásának hiányára, az értelmezés elmaradására. Ezzel szemben K összefogó, értő szövegviszamondása a szöveg részleteire is kitér.

---

⁵⁴ SVINDT – BÓNA – HOFFMANN 2019.

⁵⁵ Saját számítás alapján kapott érték.

VI.4. A véleménykifejtésen alapuló teszt elemzése

A véleménykifejtésen alapuló tesztben P két témakörrel kapcsolatosan foglalt álláspontot. Az *1. kérdés* a következő volt: „Mi a véleménye a közösségi médiáról – eltávolítja vagy közelebb hozza egymáshoz az embereket?” P az *1. kérdés* kifejtésekor először nem foglalt állást közösségi média hatásával kapcsolatban. Ezt okozhatja az, hogy első hallásra összetettnek tűnik a kérdés, vagy P számára nem egyértelmű. Ez a következő válaszokból következik: „Szóval ez kicsit túl egyszerű kérdés”; később, véleménye összefoglalásaként: „Szóval egyszerűen válaszolva...”; majd rögtön utána: „Jesszusom, nincs egyszerű válasz...” Az itt felsorolt és a későbbiekben említett példákban, szófordulatokban egyáltalán nem vagy csak nagyon kevés tartalmas információ jelenik meg, valószínűleg csak a beszédtervezési folyamat idejének nyújtását szolgálják. Először egyszerűként jelöli meg a kérdést, de hezitálásából az vonható le, hogy a megítélés folyamatát mégis valamilyen értelmezési komplexitás vagy nehézség hátráltatja. A beszédtervezési bizonytalanságot a „mondjuk inkább így”, „úgymond”, „szóval”, „egyszerűen válaszolva”, „azt hiszem” elemek mutatják. Ennek több oka lehet: lehetséges egy nyelvi szintű értelmezési nehézség, ami a válaszadást késlelteti, vagy lehetséges a gondolatok egységbe való rendezésének nehézsége. Nem foglal állást a válaszadás elején, előbb leírja azt, hogy milyen értelemben távolít el a közösségi média: „fizikálisan”, „nincsenek valós reakcióra lehetőségek”. A hezitálás után végül úgy ítéli meg, hogy „inkább kicsit eltávolít... érzelmileg mindenképpen.” Véleménykifejtése folyamatos megítélési oszcillálást mutat, ami végül nem vezet végleges, határozott állásfoglaláshoz. A témát kifejtő, ennek tárgykörébe tartozó kifejezéseket használva azonban ismerteti a helyzet problematikáját.

K az *1. kérdés*-re adott válaszában kevesebbet hezitál, koherensebben, lényegre törőbben fogalmaz annak ellenére, hogy ő is kettős álláspontot

foglal: „A közösségi média az mind a kettőt csinálja...” K összehasonlítja, ellentétbe állítja a két lehetőséget, ami mondatszerkesztésében is megnyilvánul: „Egyrészt [...], másrészt [...]”. Ez egy céltudatosabb, megszerkesztettebb véleményformálásra utal. A hezitálások ritkábbak P-hez viszonyítva, a névelők ismétlésében nyilvánul meg, például „helyettesíthetővé teszi a...a...a fizikai kapcsolatot.” K-nál nincsenek olyan pragmatikai jelölők, mint P esetében („szóval”, „jesszusom”), amik az időhúzást mutatnák, viszont nála is megjelennek olyan szavak, amik az újratervezést, a mondandó átgondolását biztosítják két mondat között: „bocsánat...”, „illetve...”, de kevesebb alkalommal, mint P-nél. K többszörösen összetett mondatokat formál, amiben szintén eltér P egyszerűbb, vázlatosabb válaszadásától: „Magának a social mediának a használata közben lehet olyan tartalmakat emelni a kommunikációba, amibe... amit nem lehetne egyébként nem lehetne ööö... analóg kommunikációban vagy... vagy személyes kommunikációban.” Az utóbbi mondatban is megvalósul az újratervezés: „amibe... amit.”

A 2. *kérdés* a következő volt: „Mi a véleménye a nagyvárosokról?” A kérdés kifejtésekor P emlékei alapján írja le a nagyvárost. Anyagi helyzetről, közlekedésről, városi légkörről beszél, ezek alapján jellemzi a nagyvárosi életet: „Anyagilag előnyösebb, azt hiszem”; „A járművek, a metrók... ezek aaa... állomások elég bűdösek szoktak lenni... Régebb azok voltak legalábbis.” Ezek megfigyelési alapon azonosított elemek, valamint empirikus leírások, következtetések. Abban az esetben, amikor P érzelmi szempontból nyilatkozik a városról a véleményformálás hezitálóbb, zavarosabb lesz: „Nekem igazából otthonos... vagy nem az, hogy otthonos... Kicsit olyan, mint a fiatalkor... meg hiányzik egy csomó minden belőle.” Ez a mondat csapongást, valódi tartalom nélkülséget mutat, a beszédtervezési folyamatok háttérben való jelenlétét.

Az érzelmi hatás, a visszaemlékezés folyamata önreflexív kijelentésekhez, és így hezitáláshoz vezetett: „Olyan dolgok hiányoznak, amik nem túl tetszetősek, ha benne vagy. Például az emberek... azt mondják, eléggé sokat *bütyültek*. De mindig én sem vagyok túl okos... igen.” P-nél nem jelenik meg egy logikusan, koherensen végigvezetett gondolatmenet, ami K válaszában viszont meghatározó.

K az előző kérdésre adott válaszára is visszautal: „Hát akkor gyorsan használnám a social media analógiáját, ööö... miszerint kettős a véleményem róluk.” Ellentétekkel indokolja meg a kettős álláspontot: a „kényelmes és tartalomgazdag” város a „nyugodt és kiegyensúlyozott, természet közeli élet”-tel való összehasonlítása valósul meg. Logikus, egymásból következő mondatokkal válaszol K, kevés hezitálással („ööö...”, „kábé”). Rokont értelmű szavakat (*nagyváros* – *betonrengeteg*), valamint kötőszavakat („miszerint”, „nem [...], hanem [...]”) használ a kohézió fenntartásához. Bizonyos kifejezéseket megismétel, mint „*természet közeli* élet”, de ezzel egy időben át is helyezi őket egy újabb kontextusba: „az ember nem *természet közeli*, hanem társadalom közeli aspektusát...”, „összekapcsolni a falunak a... a zsenialitásával és a *természet közeli* nyugalmával, szépségével.”

A P és K válaszainak koherensségét a 3. táblázat számszerűsíti, a hezitálások és a hezitáláson kívüli szóelemek számának megközelítő pontosságú összehasonlítását mutatja. P jelentősen kevesebbet beszél, mint K. P 1. kérdés-re adott válaszában több mint 36%-át hezitálás, bizonytalanságra utaló pragmatikai jelölő teszi ki, ez az érték a második válaszban pedig majdnem 18%-os. Ehhez viszonyítva K válaszaiban megközelítőleg 5%-ban (1. kérdés) és 3%-ban (2. kérdés) vannak jelen beszédprodukciónak bizonytalanságát jelölő elemek.

3. táblázat: Beszédtervezési bizonytalanságra utaló elemek P és K válaszában

	P válasza (1. kérdés)	K válasza (1. kérdés)	P válasza (2. kérdés)	K válasza (2. kérdés)
Beszédtervezési bizonytalanságra utaló szóelemek száma	20	4	12	3
Hezitáláson kívüli szóelemek száma	35	78	56	102
Összes szóelem	55	82	68	105

VII. Diskusszió

Az esettanulmány eredményei szerint a nyelvi és beszédprodukciós funkciók jelentős változást mutatnak P-nél a két interjúsor között eltelt majdnem fél év alatt. Mivel a munkamemória és a nyelvi működések zavarai már a kezdeti stádiumban is jelentkeznek, jelen dolgozat eredményei a betegség során rögzített változások egy újabb stációját jelentik. Bár az MR felvételein nem látszik változás, önmagához és a kontrollokhoz képest is rosszabbak a verbális fluencia teszten elért eredményei. Ez a sclerosis multiplexesekkel való longitudinális vizsgálatok, követéses nyelvi felmérések fontosságát jelzi, mivel ezek jelentős nyelvi produkciós változásokat jelezhetnek, még akkor is, ha az MR felvételek változatlan állapotot mutatnak. P kevesebb tartalmi elemet tud felidézni, ugyanakkor az irányított spontán beszéde nem elég koherens, következetes vagy logikus. Véleménykifejtéskor P nem fogalmaz meg olyan komplex gondolatokat, mint a kontrollszemély.

A 4. táblázat Renauld et al.⁵⁶ összefoglaló tanulmányához viszonyítja jelen dolgozat eredményeit. A jelenlegi szakirodalomhoz három ponton is

⁵⁶ RENAULD et al. 2016: 108–10.

kapcsolódnak a dolgozat eredményei: az emlékezeti zavarok és nyelv összefüggésében, a verbális fluencia kognitív rendellenességek esetén való változásában, valamint a fáradtság mint a gondolkodás és beszéd folyamatát befolyásoló tényező azonosításában.

4. táblázat: Jelen dolgozat eredményeinek nemzetközi szakirodalomhoz való hasonlítása Renauld et al. (2016) alapján

Adott szakirodalom megnevezése⁵⁷	Szakirodalom következtetése	Jelen dolgozat következtetése
TALLBERG és BERGENDAL (2009)	A verbális fluencia csökkenése a végrehajtó funkciók és a feldolgozási folyamatok zavarai miatt ⁵⁸	A verbális fluencia változása a munkamemória alrendszerének működési zavara következtében
MACKENZIE és GREEN (2009)	A performanciát befolyásoló tényezők: fizikai nehézség, fáradtság, depresszió ⁵⁹	A fáradtság hatással van a nyelvi folyamatokra, a kognícióra (P Fatigue Impact Scale teszten adott válaszai)
NOCENTINI et al. (2006)	A verbális memória csökkenése összefügg a beszédprodukciónak változásokkal, hanyatlással ⁶⁰	Az emlékezeti rendszer változása, zavara meghatározza a nyelvi folyamatokat (P verbális fluencia teszteken elért eredményei)

⁵⁷ RENAULD et al. 2016: 108–10.

⁵⁸ RENAULD et al. 2016: 108.

⁵⁹ RENAULD et al. 2016: 108.

⁶⁰ RENAULD et al. 2016: 108.

VIII. Összegzés

Jelen dolgozat a munkamemória működését vizsgálta a nyelvi folyamatok kontextusában, egy sclerosis multiplexszel élő személynél. A nyelvi zavarok – bár nem jelentkeznek minden esetben – fontos tényezők a betegség azonosításában, előrehaladottságának meghatározásában. Jelentőségük abban is áll, hogy tágabb összefüggésben világítanak rá a sclerosis multiplex folyamataira, kiegészítik a fizikai változások vizsgálatát.

A verbális fluencia tesztek kimutatták, hogy a szemantikus fluencia a leginkább érintett terület, azonban a fonemikus és igefluencia esetén is jelentős csökkenés jelentkezett. A változások nemcsak az első interjú kontrollszemélyeihez viszonyítva számottevőek, hanem P önmagához viszonyítva is kevesebb elemet sorolt fel a tesztek során. A szövegviszmondási feladat mutatja leginkább a nyelvet és munkamemóriát érintő változást: P a tudományos szöveg mindössze 5%-át tudta felidézni. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy a sclerosis multiplex előrehaladásával a nyelvi zavarok súlyosabbá válnak.

A P-ről készült esettanulmány nem általánosítható minden sclerosis multiplexes betegre, azonban a megfigyelések a nyelvi folyamatok jelentőségét mutatják a neurodegeneratív betegség vizsgálata során. A nyelvi működések elemzése meghatározó jellegű a betegség összképének, folyamatának leírásában. A dolgozat eredményei alapján további kutatási támpontok merülnek fel: a vizsgált személyek számának bővítése, a munkamemória mellett az epizodikus memória vizsgálata, hasonló neurodegeneratív betegségek kontextusának megfigyelése és a kapott eredmények összehasonlítása. Ezen lehetőségek további, átfogó képet adhatnak nyelv és emlékezet egymásra hatásáról, viszonyrendszeréről.

Irodalomjegyzék

- ARNETT, P. A. – STOBER, L. B. 2011. „Cognitive and neurobehavioral features in multiple sclerosis”: *Expert Review of Neurotherapeutics*, 11 (3), 411–424.
- BADDELEY, Alan 1992. „Working Memory”: *Science* 255 (5044), 556–59. Letöltve: 2020.03.19. www.jstor.org/stable/2876819.
- FISK, J. D. – RITVO, P. G. – ROSS, L. – HAASE, D. A. – MARRIE, T. J. – SCHLECH, W. F. 1994. „Measuring the functional impact of fatigue: Initial validation of the fatigue impact scale”: *Clinical Infectious Diseases* 18, 79–83.
- GALEA, Ian – WARD-ABEL, Nicki – HEESEN, Christoph 2015. „Relapse in Multiple Sclerosis.” *BMJ: British Medical Journal* 350, 1. Letöltve: 2020.03.18. www.jstor.org/stable/26520704.
- GUIMARÃES, Joana – JOSÉ, Sá Maria 2012. „Cognitive dysfunction in multiple sclerosis”: *Frontiers in Neurology* 3 (74), 1–9.
- HARTELIUS, L. – RUNMARKER, B. – ANDERSEN, O. 2000. „Prevalence and characteristics of dysarthria in a multiple-sclerosis incidence cohort: relation to neurological data.”: *Folia Phoniatica et Logopaedica* 52, 160–177.
- HENRY, J. D. – BEATTY, W. W. 2006. „Verbal fluency deficits in multiple sclerosis”: *Neuropsychologia* 44, 1166–1174.
- LOSONCZI Erika –BENCSEK Krisztina –RAJDA Cecília – LENCSEŠ Gyula – TÖRÖK Margit –VÉCSEI László 2011. „Validation of the Fatigue Impact Scale in Hungarian Patients with Multiple Sclerosis.”: *Quality of Life Research* 20 (2), 301–06. Letöltve: 2020.04.08. www.jstor.org/stable/41488075.
- MACDONALD, M. C. – ALMOR, A. – HENDERSON, V. W. – KEMPLER, D. – ANDERSEN, E. S. 2001. „Assessing working memory and language comprehension in Alzheimer's disease”: *Brain Lang.* 78 (1), 17–42.

- MILLER, Ariel – DISHON, Sara 2006. "Health-Related Quality of Life in Multiple Sclerosis: The Impact of Disability, Gender and Employment Status": *Quality of Life Research* 15 (2), 259–71. Letöltve: 2020.04.07. www.jstor.org/stable/27641086.
- MULERO, Patricia – MIDAGLIA, Luciana – MONTALBAN, Xavier 2018. „Ocrelizumab: a new milestone in multiple sclerosis therapy.”: *Therapeutic Advances in Neurological Disorders* 11, 1–6.
- NÉMETH, Dezső – RACSMÁNY, Mihály – KÓNYA, Anikó – PLÉH, Csaba 2001. „A munka-memória-kapacitás mérőeljárásai és jelentőségük a neuropszichológiai diagnosztikában”: *Magyar Pszichológiai Szemle* 55, 403–416.
- RACSMÁNY Mihály 2003. „Az emlékezet kognitív neuropszichológiája”: PLÉH Csaba – KOVÁCS Gyula – GULYÁS Balázs (szerk.): *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest, 459–482.
- RAO, S. M. – GRAFMAN, J. – DIGULIO, D. – MITTENBERG, W. – BERNARDIN, L. – LEO, G. J. – LUCHETTA, T. – UNVERZAGT, F. 1993. „Memory dysfunction in multiple sclerosis: its relation to working memory, semantic encoding and implicit learning”: *Neuropsychology* 7, 364–374.
- RENAULD, Stéphanie – MOHAMED-SAID, Lyakout – MACOIR, Joël 2016. „Language disorders in multiple sclerosis: A systematic review”: *Multiple Sclerosis and Related Disorders* 10, 103–111.
- SVINDT Veronika – BÓNA Judit – HOFFMANN Ildikó 2019. *Language and speech symptoms of fatigue in Multiple Sclerosis*. Előadás: 10th Speech Research Conference. Zágráb, 2019. december 5–7.
- TURI Zsolt – NÉMETH Dezső – HOFFMANN Ildikó 2014. „Nyelv és emlékezet”: PLÉH Csaba – LUKÁCS Ágnes (szerk.): *Pszicholingvisztika II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 743–776.

- ULLMANN, M.T. – CORKIN, S. – COPPOLA, M. – HICKOK, G. – GROWDON, J. .H. – KOROSHETZ, W.J. – PINKER, S. 1999. „Neurológiai szétválás a nyelven belül: bizonyítékok arra, hogy a mentális szótár a deklaratív memória része, a nyelvtani szabályokat pedig a procedurális rendszer működteti”: BÁNRÉTI Zoltán (szerk.): Nyelvi struktúrák és az agy (Neurolingvisztikai tanulmányok). Corvina Kiadó, Budapest, 443–467.
- VELÁZQUEZ-CARDOSO, J. – MAROSI-HOLCZBERGER, E. – RODRÍGUEZ-AGUDELO, Y. – YANEZ-TELLEZ, Guíllermína – CHÁVEZ-OLIVEROS, Mireya 2013. „Recall strategies for the verbal fluency test in patients with multiple sclerosis”: Neurologia 29 (3), 139–145.

Melléklet

1. melléklet – Verbális fluencia tesztkérdések

1. Fonemikus fluencia: Kérem, soroljon fel szavakat egy általam mondott kezdőhanggal.
A hang: s.
2. Szemantikus fluencia: Kérem, soroljon fel annyi állatnevet, amennyi eszébe jut.
3. Igefluencia: Kérem, soroljon fel annyi igét, amennyi eszébe jut.
(Mindhárom esetben 1 perces időkeret volt, aminek lejártát a válaszok rögzítésekor szóban jeleztem.)

2. melléklet – Szövegviszszamondási feladat utasítása

Az elkövetkezőkben egy 2 perces szöveget fog hallani. Kérem, hallgassa meg figyelmesen. A szöveg elhangzását követően foglalja össze annak tartalmát. Idézzon fel mindent, amire emlékszik.

(A szöveg elhangzása után megismétlem az utolsó két instrukciót: Foglalja össze a szöveg tartalmát! Idézzon fel mindent, amire emlékszik!)

3. melléklet – Tudományos szöveg visszamondásra I.

Borostyánba zárva találtak rá a legkisebb dinoszauruszra (részlet)

Valószínűleg a valaha felfedezett legkisebb dinoszaurusz lehet az a kicsiny teremtmény, amelynek koponyája páratlanul jól megőrződött egy 99 millió éves borostyánban.

A Nature című tudományos folyóiratban bemutatott madárszerű állat koponyája két centiméternél kisebb, azaz az állat akkora lehetett, mint egy méhkolibiri (*Mellisuga helenae*), a világ legkisebb madara, amelynek testhossza 6 centiméter, testtömege 1,6-2 gramm. A megkövesedett maradvány felfedezése segíti a tudósokat annak megértésében, miként fejlődtek ilyen kicsiny termetűvé ezek az élőlények.

„A madarak egy teljesen új eredetét tárja fel nekünk” - idézte a tudományos folyóirat honlapja Jingmai O'Connort, a kínai tudományos akadémia paleontológusát, a tanulmány társszerzőjét, aki kutatócsoportjával új fajként és új nemként írta le az állatot, az *Oculudentavis khaungraae* nem neve az jelenti, hogy "szemfogas madár".

A dinoszaurusz valószínűleg 28 gramm súlyú lehetett és 5 centiméter hosszú, a földtörténeti középidőben élt, amely 250-65 millió éve volt.

A fossziliát Minamar északi részén, Kachin szövetségi államban találták, kora 99 millió év. Páratlanul jó állapotban maradt fenn - mondta O'Connor. Kicsiny csőrében tucatszárú és fog van, amiből azt feltételezik a kutatók, hogy rovarokra és más kicsiny gerinctelenekre vadászott. Két nagy szeme kidudorodott a koponyából, ami azt jelenti, hogy a modern ragadozókkal ellentétben, nem volt binokuláris látása.

Forrás: Origo. 2020. Borostyánba zárva találtak rá a legkisebb dinoszauruszra. Megtalálható: <https://www.origo.hu/tudomany/20200316-valoszinuleg-a-legkisebb-dinoszaurusz-lehet-a-99-millio-eves-borostyanban-megorzodott-kicsiny-leny.html> (2020. 03. 17.)

4. melléklet – Tudományos szöveg visszamondásra II.

Komolyabban vesznek bennünket, ha nehéz mappával megyünk tárgyalni

A tapintás valószínűleg a legkevésbé kutatott érzékünk, amelynek eddig nem túl sok jelentőséget kölcsönöztek a tudósok. Ezen most valószínűleg

változtatni fog egy amerikai kutatás, amely szerint a tapintás meglepő mértékben hat érzelmeinkre és társas kapcsolatainkra.

A két legnagyobb amerikai egyetem pszichológusai hatféle kísérletet ötöltek ki elgondolásaik vizsgálatára. Az egyikben a hallgatóknak kemény, illetve párnázott üléseken helyet foglalva kellett lebonyolítaniuk egy üzleti tárgyalást. A kemény ülőfelület a tárgyalás szempontjából is keménnyé tette a delikvenseket, ők sokkal kevésbé engedtek elképzeléseikből, mint puhán ülő társaik. A kutatók eredményeikkel kapcsolatban azonnal gyakorlati tanácsokkal is szolgáltak: aki keresztül szeretné vinni az akaratát a tárgyalóasztalnál, válassza a rendelkezésre álló legkeményebb széket.

Kiderült ezen kívül, hogy felvételi beszélgetések során jobban ajánlott a nehéz mappa használata. Egy másik kísérletben ugyanis a résztvevők egy képzelt interjú során csak azzal érték el a másik fél megbecsülését, ha az jócskán megérezte anyaguk súlyát a kezeiben. Kizárólag a súlyos iratok alapján vették komolyabban, és ítélték meg képzettebbnek őket.

Egy kirakós kísérlet közben is megmutatkozott, mennyire befolyásolja az érintés tudat alatt az érzéseinket. Az egyik kirakós darabjainak széle kemény és durva tapintású volt, míg a másiké sima és lekerekített. A kirakást követően a résztvevők egy elbeszélést hallgattak meg. A durva részekkel játszó delikvensek negatívabb színben írták le a történetek tartalmát, mint azok, akik előtte sima felületeket tapintottak. A kutatók még azt is tanácsolják, gondoljuk meg, hogyan rázunk valakivel kezét, és azt is, milyen pusztít adunk a másoknak.

Forrás: Origo. 2010. Komolyabban vesznek bennünket, ha nehéz mappával megyünk tárgyalni. Megtalálható: <https://www.origo.hu/tudomany/20100628-megacelo-z-a-kemeny-ules.html> (2019. 03.19.)

5. melléklet – Véleménykifejtési feladat kérdései

1. *kérdés:* Mi a véleménye a közösségi médiáról – eltávolítja vagy közelebb hozza egymáshoz az embereket?

2. *kérdés:* Mi a véleménye a nagyvárosokról?

A FANFICTION-ÍRÓK VÁLASZAI A KORONAVÍRUSRA A KARANTÉNHELYZET ALATT

HORVÁTH KINGA

I. Témafelvetés

Tanulmányomban a koronavírus okozta válsághelyzet alatti rajongói attitűdöket és az internetes rajongói történetekben (továbbiakban: *fanfiction*) megjelenő vírusnarratívákat vizsgálom. Előzetes feltételezésem szerint ennek a többszörös krízishelyzetnek, mint a társadalmi távolságtartás, karanténidőszaknak és a bezártságnak új témákat kellett eredményeznie, illetve gyorsabb, nagyobb volumenű és mennyiségű alkotásra kellett serkentenie a különféle rajongói közösség tagjait, mint a megszokott mindennapok során tette volna. Másik feltételezésem, hogy az online rajongói közösségek szerepe exponenciálisan megnőhetett, mert a társadalmi távolságtartás betartása törést okozott a legtöbb ember szociális hálójában, hiszen a személyes, offline kapcsolattartást minimálisra kellett csökkenteni.

Narratív vizsgálatomat az *Anonim meme* honlap az április hónap „Összezárván Klisé bingó” témájú felhívásra írt történetekre, a Merengő⁶¹ honlap által indított #Maradjotthon és írj! című egypercestörténet- és novellaíró versenyen résztvevő történetekre, és a nemzetközi Archive of Our Own (Ao3)⁶² honlap Fic Journal of the Plague Year felhívásra érkezett történetekre szűkítettem.

---

⁶¹ A Merengő Fanfiction oldalt Kristie alapította 2004-ben, hogy létrehozzon egy magyar nyelvű Harry Potter oldalt, amelyen a rajongók megoszthatják a fanfictionjeiket, melyek az eredeti narratívához hol szorosan, hol lazábban kapcsolódnak. Később több fandommal és saját, eredeti (*original*) történetekkel is bővült a honlap. Bővebben: ANDOK-HEVÉR 2017: 32.

⁶² Nem kereskedelmi célzattal létrehozott központi online archívum az olyan transzformatív rajongói munkák számára, mint a fanfiction, fanart, fan videó és a podfic. Teljességében rajongók által üzemeltetett honlap, aminek fő feladata a rajongói munkák egyszerű elérése és megmentése több nyelven. Jelenleg körülbelül 392 000 történet és 3 521 000 felhasználó van az oldalon. <https://archiveofourown.org/> (utolsó letöltés: 2021.03.11, 16:45.)

II. Az Anonim meme a karantén ideje alatt

A rajongókkal foglalkozó *fan studies* tudatosan és exkluzívan a pop- és tömegmédiák kulturális elemeit vizsgálja, és látszólag teljesen elzárkózik az elítélő kultúra vizsgálatának még a lehetőségétől is. Ebben közrejátszhatnak az általuk vizsgált közösséggel szembeni előítéletek,⁶³ így nem meglepő, hogy a legtöbb rajongással kapcsolatos definíció negatív konnotációval társul, amit a kutatók se tudtak levetkőzni teljesen. A tanulmányomban ezért a továbbiakban Cornel Sandvoss rajongásdefinícióját használom, aki úgy határozza meg ezt a jelenséget, mint egy mély érzelmi bevonódással járó, rendszeres „fogyasztása” egy narratívának vagy szövegnek, amik lehetnek könyvekkel, filmekkel, sportcsapatokkal vagy művészekkel kapcsolatosak.⁶⁴ Ez a definíció teret hagy az eseti, kontextuális és egyéni értelmezésnek, illetve nem előítéletekkel kezeli a vizsgált közösséget.

A vizsgált online rajongó közösségekben való részvételt kontinuumként, folytonosságként lehet értelmezni. A közösség életében való részvételének több kategóriája van. Az első az alacsony szintű résztvevői gyakorlat, amikor a rajongó csak információ szerzés céljából van jelen a csoportban. Ezek főleg a közösségi oldalakon alapított csoportok és oldalaknál igaz, mikor a rajongó csak az új hírekért látogatja az adott oldalt. Ők az úgynevezett *lurkerek*, vagyis a leskelődők. Általában a legalacsonyabb részvételi szinten vannak jelen a közösségben, így őket nagyon nehéz, sőt, olykor lehetetlen elérni a vizsgálatok során. A második kategória a közepes szintű résztvevői gyakorlat, amikor a rajongó már kapcsolatokat épít ki és tart fenn más tagokkal, illetve részt vesz a kollektív értelmezés kialakításában és annak az elfogadtatásában. Az utolsó kategória, egyúttal a legmagasabb szintű résztvevői gyakorlat, amikor a rajongók már alkotnak.

---

⁶³ JENKINS 1996:11.

⁶⁴ SANDVOSS 2005:8.

Az aktív-produktív résztvevőket egyszerűbben lehet vizsgálni, hiszen érzékeljük a jelenlétüket, véleményt alkotnak, fanfictiont írnak, témát ajánlanak, vagy új értelmezési lehetőséget adnak a primerszöveg kiválasztott részletének.⁶⁵

Az általam vizsgált rajongói közösség 2014. május 25-én indította el az *Anonim meme* honlapot, ami egy, az eredetileg Athe felhasználó nevű Livejournal-felhasználó egy fanfiction író kihívásának, a *Mini Memés Mókának* lett végül a hivatalos honlapja. A honlap használatához nem szükséges regisztráció, minden tartalom korlátlanul és ingyen elérhető. Az oldal fő szabályai, hogy a havi vagy évszakos kihívások alatt minden kérés (*prompt*) és történet névtelenül érkezzen be, és illeszkedjenek a kihívás témájához. A fanfictionök *felvállalási időszaka* (a szöveg megírására után az író felfedi magát mint alkotó, ez egy belső, émikus fogalom) minden esetben a *kihívások* után kezdődik, ezután lehet más honlapon is megjelentetni a szöveget. A honlap nem egyszerű fanfictiongyűjtő-felület, hanem anonim és aktív résztvevői magatartáson alapuló, kihívásonként elkülönített fórumok összessége, ezért a tényleges nagyságát a közösségnek nehéz meghatározni. Előzetes kutatásaim viszont azt az eredményt hozták, hogy eddig nagy valószínűséggel maximum 10-15 harmadik szintű rajongói gyakorlatot folytató, mindig cserélődő tartalomgyártó fanfiction íróról beszélhetünk, akik alapították és irányították a honlap köré csoportosuló rajongói közösség életét. Mellettük az anonimitás elvárása miatt nehezebb meghatározni, hogy hány olyan rajongó van, akik csak olvasni járnak az oldalra. A honlap a nyári időszakokat leszámítva kifejezetten népszerű volt, 2014-2018 között nagyjából 800 történet került publikálásra, de 2021. március 2-án az oldal üzemeltetője bejelentette az oldal ideiglenes, de határozatlan idejű szüneteltetését.⁶⁶

---

⁶⁵ BURY 2018, 125-126.

⁶⁶ <https://anonim-meme.livejournal.com/85452.html> (utolsó letöltés: 2021.03.03.)

A honlap köré kiépült rajongói közösség lassú elkopása egybeesik a Covid-19 első hullámának a megjelenésével. Hiába reagáltak az adminisztrátorok gyorsan, aktualizált témakiírásokkal, mint a 2020 áprilisi „*Összezárván Klisébingó*” – amivel teret engedtek a beköszönő válsághelyzet miatt kialakuló frusztráció terapeutikus kiírásának és megbeszélésének – téli időszakban kiírt „*2020 December - Karácsonyi klisé bingó covid módra*” című témával. Meglepő módon, egyik kihívás se lett sikeres, elmaradtak a történetek, és nem alakult ki párbeszéd vagy vita sem. A két felhívásra összesen 30 történet érkezett be, a honlap aranykorszakában viszont volt olyan 30 nap, amikor 43 történetet publikáltak az oldalon. Az oldal szerkesztői próbáltak még egy rendhagyó kibeszélő posztot nyitni:

„ (...) javaslatára gondoltam bedobok egy ilyen ki hogy van témájú posztot, mert úgy érzem, és ezt nem csak a magam nevében mondhatom, hogy ez a világjárvány perjel bezártság kombó eléggé rátelepedett az emberek kreatív energiáira. Tudom, hogy otthon már visszatért minden a rendes kerékvágásba, de az összes barátomtól azt hallom, hogy azért mégsem ugyanolyan, hiába vannak nyitva a helyek, valahogy nyomot hagyott mindenkin az elmúlt pár hónap. (...) Lehet ez egy panaszposzt, névtelenül is, ha csak egy kis kölcsönös buksisimire vágytok, vagy ha valami szuper dolog történt veletek az elmúlt időszakban, akkor örüljünk együtt.”⁶⁷

Ez a felhívás minimális interakciót indított el a rajongói közösségben, kevesen vettek részt rajta. Megállapítható, hogy a hipotézisem nem állta meg a helyét ebben az esetben, az online rajongói közösség szerepe a vizsgált példában ugyanis egyáltalán nem értékelődött fel a társadalmi távolságtartás hatására, hiszen pont erre időszakra esik a közösség széthullása.

---

⁶⁷ <https://anonim-meme.livejournal.com/84072.html> (utolsó letöltés: 2021.03.05.)

III. A fanfictionökben megjelenő vírusnarratívák

A COVID-19 vírus világszintű megjelenése új helyzetet teremtett, amire a nemzetközi és a magyar fanfiction írók elképesztő gyorsasággal reagáltak. A nemzetközi vonalon a legnagyobb felhívást az *Ao3* honlap tette közzé *Fic Journal of the Plague Year*⁶⁸ címmel. Céljuk dokumentálni azt, hogy a rajongói közösség hogyan élte meg az adott időszakot, milyen gondokkal küzdöttek. A felhívás alapján a történetek szólhatnak a világjárvány miatt újult erővel fellángoló rasszizmusról vagy a xenofóbiáról is. Hozzáteszik azonban, hogy a felhívásban szereplő történeteknek nem szükséges kifejezetten a vírusról, az izolációról szólnia, elég, ha szórakoztatással kiszakítják az olvasójukat a való világból egy kis időre.

Jelenleg az *Archives of our own* honlapon a márciusban elindított *#Coronavirus* címke alatt körülbelül 340 darab történet található. Azok a történetek, amikben mégis megjelenik a COVID-19, felfoghatók úgy is, mint edukációs felhívások a szabályok betartására, hiszen azokban gyakran megjelennek a *Maradj otthon!* és a *Moss kezét!* felhívások. A humor fontos szerepet játszik a krízis eltávolításában. A *Wash Your F**king Hands*⁶⁹ honlapra rímelve írtak egy a Star Wars világában játszódó történetet arról, hogy kell helyesen kezét mosni egy űrbázison, miközben a *Happy Birthday* dalocskát éneklik.⁷⁰ A történet alatt található kommentek jól tükrözik, hogy az olvasók értékelték a humort, és szükségük is volt rá.

A *Captain America* fandom tökéletes lehetőséget ad a spanyolnátha és a koronavírus közti párhuzam megírásához, hiszen a főszereplője mindkét

---

⁶⁸ Fic Journal of the Plague Year

https://archiveofourown.org/collections/Fic_Journal_of_the_Plague_Year (utolsó letöltés: 2021.03.02.)

⁶⁹ <https://washfuckinghands.com/> (utolsó letöltés: 2021.03.02.) Vices útmutató a helyes kézmosás menetéről és jelvényt ad, ha a honlapon regisztrálsz a megszerezett tudáshoz.

⁷⁰ <https://archiveofourown.org/works/23106730> (utolsó letöltés: 2021.03.02.)

járványt átélhette, a képregény szerint Steve Rogers 1914-ben született.⁷¹ A *Misdemeanor* (Vétség)⁷² című angol nyelvű történet utolsó fejezete el is játszik a gondolattal, miközben valós történeteket dolgoz fel. A történet előkészítése, ahogy a szerző maga is leírja, előzetes kutatómunkát követelt meg tőle. A történet első négy fejezete még a járvány előtt kezdődött és humoros köntösben próbálta bemutatni a New York-i rendőrség munkáját a különböző ünnepek alatt. Az ötödik fejezet 2020 húsvéta alatt játszódik, és arra koncentrálni, hogy elmagyarázza, hogy miért fontos otthon maradni. A *New York Times* március 18-án lehozott egy történetet egy olasz-amerikai nagycsaládról, akik a korlátozás ellenére családi összejövetelt tartottak, ami után hét fő elkapta a vírust, amibe végül négyen bele is haltak.⁷³ Ezt a történetet mint intő példát emelte át változtatás nélkül a történetben koronabulit tartó fiataloknak.

A felkészülés, elraktározás (pánikvásárlás), az elzárkózás motívum is gyakori. A *COVID-19* című történet (*The Big Bang Theory*)⁷⁴ karakterein keresztül bemutatja a sztereotip viselkedéseket a koronavírussal kapcsolatban. Sheldon és Amy a vuhani híradásokkal párhuzamosan felkészültek az esetleges karanténra. Leonard és Penny jelenti a történetben az ellenpólust, akik egészen Trump beszédéig nem hitték el, hogy komoly válsághelyzettel állnak szemben. Miután felmérték, hogy az alapélelmiszerekből nem tárolnak a lakásukban eleget, pánikvásárlásba kezdtek, amely során szembesültek azzal, hogy a boltok polcai üresek.

---

⁷¹ 1918. 08. 11-én kötött ki az első fertőzött norvég hajó.

⁷² <https://archiveofourown.org/works/15164948/chapters/56718979> (utolsó letöltés: 2021.03.02.)

⁷³ <https://www.nytimes.com/2020/03/18/nyregion/new-jersey-family-coronavirus.html> (utolsó letöltés: 2021.03.02.)

⁷⁴ https://archiveofourown.org/works/23144311?fbclid=IwAR3MIUQS6m_3qqS5dshHfOTL8P_zamK8n_V8FMVF9mGkCdyn14fVpOEzzlM (utolsó letöltés: 2021. 03. 04.)

Magyar nyelven a *Merengő* honlap indított egypercestörténet- és novelláíró versenyt *#Maradjotthon és írj!* címmel. A pályázat fő témája a fizikai vagy átvitt bezártság. A beküldött történeteket előszűrik, és csak a legjobbkat töltik fel a honlapra, így nincs meg az a szabadság, mint például az *Ao3* vagy az *Anonim meme* honlapnál.

A *#Maradjotthon és írj!* pályázatban főleg naplószerű történetek jelentek meg, ami azt a hatást kelti, hogy az írók saját életükből, környezetükből merítik az ihletet. Egy gimnazista szemszögéből mutatja be a *Karanténbringa* című novella az izolációt, aminek az első mondatai mindent elárulnak a diákok helyzetéről a járvány alatt:

„Eltelt a harmadik nap délelőttje is a kényszervakációból. Vakáció?! Hiszen interneten több feladatot kapunk, mint az érintett órákon! Alig, hogy megértem az angol anyagot, két tanár már rakja is fel a következő tanulnivalót. Ráadásul a net is vacakol. Azt hiszem, nem a korona fog elvinni, hanem ez. Ránézek az irodalomra. Verselemzés van föladvá, a határidő holnap. Remek. És én még hány könyvet akartam kiolvasni a házikarantén alatt!”⁷⁵

Ahogy a Star Wars fandomos példa, úgy ez a történet is tartalmaz más médiumból átvett közkedvelt tartalmat a vírussal kapcsolatban. A fanfiction több helyen idéz Kovács András Péter humorista *Maradok. Itthon. (zenés karanténsláger)*⁷⁶ népszerű videójából. A *Néma sikoly* című történet a kórházakban dolgozó nővérek munkáját mutatja be. Ez a történet tökéletes példája az időskorúakra veszélyesebb a COVID-19 narratívájára.

---

⁷⁵ <https://www.fanfic.hu/merengo/viewstory.php?sid=143063> (utolsó letöltés: 2021.03.04.)

⁷⁶ KAP 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=ZO-rpgTese0> (utolsó megtekintés: 2021.03.04.) Premier dátuma: 2020. márc. 16.

„Sarah, a lelkes, de idősödő nővér elkapja a veszélyes vírust. A kórház tele, így otthon próbálja kiheverni a betegséget. Férje, Leopold fáradhatatlanul ápolja, habár ő maga sem fiatal, így szintén veszélynek teszi ki magát. Ám ez nem retenti el a férfit attól, hogy a szeretett nő mellett maradjon, és próbálja könnyebbé tenni számára az ágyban töltött napokat.”⁷⁷

Az *Anonim meme* honlap az április hónap témájának az „Összezárva Klisébingó” címet adta, és az alábbi felhívást és táblázatot mellékelte. A táblázatból minimum egy klisé ki kellett választani, és bele kellett írni a történetbe.

1. ábra: Klisébingó. Anonim meme honlap

Összezárva klisé bingó				
Természeti katasztrófa (behavazódástól tornádóig)	Utazás ismerősökkel (osztálykirándulás, baráti társaság, üzleti út)	Közös titok	Összezárva barátokkal	Büntetőmunka
Szűk helyen (pl: lift, de lehetsz kreatívabb)	Segítőkéz barátok (akik összezárnak, hogy megoldjátok, amit kell)	Összezárva ösellséggel	Lelkitársak	Bezárva valami szokatlan helyen (IKEA, csokibolt, kávézó stb)
Fogság (börtön, emberrablás, közös cella stb)	Összezárva gyerekekkel	JOKER	Egészségügyi karantén	Home office / táv-meetingek
Közös projekten együtt dolgozni	Krimi (vesztégszár nyomozás miatt)	Közösen túlélni (hajótörés, lakatlan sziget, apokalipszis AU stb)	Utazás idegenekkel (egymás mellett ülni a repülőn egy idegennel)	Bentlakásos iskola, kollégium
valóságshow	Kényszerű/ elrendezett házasság	Háború idején (ostrom alatt, forradalom idején, stb)	Kötelező családi program / céges parti, csapatépítés	Tettetett párokcsolat

⁷⁷ <https://www.fanfic.hu/merengo/viewstory.php?sid=143197> (utolsó letöltés: 2021.03.04.)

„Március, a világ leghosszabb hónapja után (de tényleg csak 31 nap telt el???) eljött az április, aminek egyelőre a legtöbb ember számára leginkább a bizonytalanság, a szorongás és a bezártság határoz meg.

Személy szerint én nagyon rosszul bírom ezt a mixet, a valóság akkor is beszivárog a gondolataim közé, mikor épp nyakig vagyok a fandomban. Úgyhogy arra gonodltunk itt az Anonim csapatánál, hogy a brandhez híven, de mégis az eseményekre reagálva, az áprilisban járjuk körbe az összezártsághoz tartozó kliséket.”⁷⁸

Érdemes megjegyezni, hogy a honlapnak nem ez az első bezártság témát körüljáró hónapja, már 2015 decemberében is ez volt a fő téma.⁷⁹ Akkor az évszak, az időjárás és a korán sötétedés adta az ihletet, amire 41 történet érkezett. A 2020 áprilisi kihíváshoz körülbelül 25 történet érkezett be. A megszokott *Pál utcai fiúk* és *Teen wolf* fandomok mellett népszerű még a *Lucifer az Újvilágban* fandom is, mutatva, hogy még Isten legkedvesebb, ámde bukott angyalfiára is vonatkoznak a karantén szabályai. Míg a *#Maradjotthon és íj!* kihívásra készült történetek túlsúlyban original történetek (tehát saját történetek, amik nem kapcsolódnak más fandomokhoz), szomorúak, addig az *Anonim meme* honlapra kikerült történetek között nincs original, és túlnyomó részben könnyed hangulatúak.

A történetek alacsony számából látszik, hogy hiába a felhívások a koronavírussal kapcsolatban, úgy látszott, hogy a pandémia első hónapjaiban a rajongók nem akartak, nem tudtak még írni a témában, nem alakult ki erről a beszédmód.

Több lehetséges magyarázatot látok erre: például, még nem zárult le a koronavírus okozta válsághelyzet, még nem tartottak a feldolgozás

---

⁷⁸ <https://anonim-meme.livejournal.com/83486.html?page=3> (utolsó letöltés: 2021.03.04.)

⁷⁹ <https://anonim-meme.livejournal.com/39439.html?thread=1352719#t1352719> (utolsó letöltés: 2021. 03. 04.)

fázisában. Valószínűsíthető, hogy a karantén és az ingerszegény életvitel kevesebb írhelyet eredményezett, hiába volt elméletben az embereknek több „szabadideje”. A pandémia és az idő, szabadidő, az időhöz és annak terheltségéhez való viszony kérdése az otthonról dolgozóknak, vagy a munkahelyüket elvesztőknek, a gyerekes és az egyedülállók helyzetének a vizsgálata külön kutatást igényel. Már a korai kutatások is kimutatták, hogy a fanfiction írók és olvasók általában nők,⁸⁰ így joggal feltételezhető, hogy a közép-kelet-európai Magyarországon az addig szabadidejében írogatással foglalkozó nők a pandémia alatt munkája megsokszorozódott akkor is, ha otthonról végezhető munkájuk volt, főként, ha fiatalabb gyermeke is otthon volt közben. Felmérések szerint a nők átlagban heti 2-3 órányi háztartási többletmunkáról számoltak be, ami szintén gátolja a fanfictionök írását.⁸¹

IV. Összegzés

Tanulmányomban a koronavírus hatását vizsgáltam, főleg a magyar nyelven publikáló fanfiction írók között. A hipotézisem, miszerint az online rajongói közösségek megerősödnek a karanténidőszakban, a vizsgált oldal alapján nem bizonyítható, hiszen a vizsgált közösség pont ebben az időszakban indult lassú feloszlásnak. Vizsgáltam a fanfictionökben megjelenő vírusnarratívákat is, amelyek száma és változatossága elmaradt a vártaktól. Ennek magyarázata lehet az ingerszegényebb életvitel, az esetleges nemek egyenlőtlen munkamegosztására alapuló nőkre háruló többletmunka hátráltatja az alkotást, illetve a még mindig tartó pandémia nem feltétlenül olyan termékeny táptalaja a történeteknek. Ezek a tényezők mind befolyásolhatták, hogy a pandémia témája köré szervezett fanfiction kihívások a korábbi kihívásokhoz képest alacsonyabb résztvevői számmal zárultak.

---

⁸⁰ HELLEKSON – BUSSE 2006: 82-96.

⁸¹ FODOR – GREGOR – KOLTAI – KOVÁTS 2020: 12–15.

Természetesen ez az átmeneti csökkenés nem jelenti, hogy a fanfiction írás befejeződött volna, csak a koronavírus témájának a beszéd- és írásmódja nem alakult ki, illetve nem került be még a gyakran feldolgozott témák közé. Másrészt a bizonytalanságot növelő és egyre több tragédiát okozó, eleinte szürreálisnak tűnő pandémiás időszak továbbra sem zárult le, az ezzel kapcsolatos további történések nem beláthatók és kiszámíthatók, mely tulajdonságok nem kedveznek annak, hogy a téma átköltözhessen a fikció, fikcionálás könnyedebb és a kreativitással mindig kockázatot vállaló szabadalkotás világába.

Felhasznált irodalom

- ANDOK Mónika – HEVÉR Kinga 2017. Kulturális konvergencia: a Merengő nevű fanfiction oldal elemzése. In: CSEKE Péter (főszerk.): *Me.dok: média-történet-kommunikáció.*, Kolozsvári Kommunikáció- és Médiakutató Intézet, 31-44.
- BURY, Rhiannon 2018. “WE’RE NOT THERE” Fans, Fan Studies, and the Participatory Continuum.” In: CLICK, Melissa A. – SCOTT, Suzanne (szerk.): *The Routledge Companion to Media Fandom*. New York: Routledge, 123–131.
- FODOR Éva, GREGOR Anikó, KOLTAI Júlia, KOVÁTS Eszter 2020. *Az egyenlőtlenségek Alakulása a koronajárvány idején Magyarországon*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest
- HELLEKSON, Karen – BUSSE, Kristina (szerk.) 2014. *The Fanfiction Studies Reader*. University of Iowa Press, Iowa city
- JENKINS, Henry 1992. *Textual Poachers: Television Fans and Participatory Culture*. Routledge, London and New York.
- SANDVOSS, Cornel 2005. *Fans: The Mirror of Consumption*. Cambridge, Polity

Internetes források

AVAARICIOUS: *Misdemeanor*,

<https://archiveofourown.org/works/15164948/chapters/56718979>
(utolsó letöltés: 2021.03.02.)

BRIGHT_BOISTEROUS_BANANAS: *Wash Your F**king Hands*,

<https://archiveofourown.org/works/23106730> (utolsó letöltés:
2021.03.02.)

Fic Journal of the Plague Year,

https://archiveofourown.org/collections/Fic_Journal_of_the_Plague_Year (utolsó letöltés: 2021.03.02.)

KOVÁCS András Péter: Maradok. Itthon. (zenés karanténszálló),

<https://www.youtube.com/watch?v=ZO-rpgTese0> (utolsó
megtekintés: 2021.03.04.) Premier dátuma: 2020. márc. 16.

LOTHRIL NAETHRIL: *Karanténbrinda*,

<https://www.fanfic.hu/merengo/viewstory.php?sid=143063> (utolsó
letöltés: 2021.03.04. 10:01.)

MELONE08: *Néma sikoly*,

<https://www.fanfic.hu/merengo/viewstory.php?sid=143197> (utolsó
letöltés: 2021.03.04.)

MOCKERYBIRD: *2015 December – Az év utolsó Anonimja*, [https://anonim-](https://anonim-meme.livejournal.com/39439.html?thread=1352719#t1352719)

[meme.livejournal.com/39439.html?thread=1352719#t1352719](https://anonim-meme.livejournal.com/39439.html?thread=1352719#t1352719) (utolsó
letöltés: 2021.03.04.)

TFALOKIWRITER: *COVID—19*

https://archiveofourown.org/works/23144311?fbclid=IwAR3MIUQS6m_3qqS5dshHfOTL8P_zamK8n_V8FMVF9mGkCdnY14fVpOEzzlM
(utolsó letöltés: 2021.03.04.)

TULLY, Tracey: *Coronavirus Ravages 7 Members of a Single Family, Killing 4*

<https://www.nytimes.com/2020/03/18/nyregion/new-jersey-family-coronavirus.html> (utolsó letöltés: 2021.03.02.)

Wash Your F**king Hands, <https://washfuckinghands.com/>

ZSEMLE: *2020 - Május – Történelem*, [https://anonim-](https://anonim-meme.livejournal.com/83486.html?page=3)

[meme.livejournal.com/83486.html?page=3](https://anonim-meme.livejournal.com/83486.html?page=3) (utolsó letöltés: 2021.03.04.)

ZSEMLE: *Rendbagyó kérdezz-felelek*, [https://anonim-](https://anonim-meme.livejournal.com/84072.html)

[meme.livejournal.com/84072.html](https://anonim-meme.livejournal.com/84072.html) (utolsó letöltés: 2021.03.05.)

ZSEMLE: *Tájékoztató / Oldalszünet*, [https://anonim-](https://anonim-meme.livejournal.com/85452.html)

[meme.livejournal.com/85452.html](https://anonim-meme.livejournal.com/85452.html) (utolsó letöltés: 2021.03.03.)

TÓLÜNK KELETRE

AZ EGZOTIZMUS NYOMÁBAN

Victor Segalen műve alapján

TURAI ESZTER

I. Bevezetés

Jelen tanulmányban interkulturális és transzdiszciplináris kutatásaimat szeretném bemutatni, támaszkodva a kultúrtörténet, az irodalomtudomány, a térelmélet, az esztétika és az érzékelélmélet korábbi eredményeire. Kutatásom abból a szempontból tekinthető interkulturálisnak, hogy a kultúrák közötti közvetítés szerepének fontosságára mutat rá egy, a XX. század elején alkotó francia szerző példáján keresztül.

Victor Segalen (1878-1919) katonai orvos, író, költő és etnológus volt, akit sokáig méltatlanul mellőzött az irodalomtörténet, és a francia kutatók is csupán a XX. század végén és a XXI. század elején fedezték fel újra.⁸² Tanulmányomban először röviden ismertetem az író munkásságát, ezt követően fogom bemutatni és elemezni egy, a polinéz kultúra által ihletett művét, Tillmann József Adalbert *Más-világi megfigyelések, utak és utazók* című könyve alapján.

A polinéz kultúra megismertetését illetően szeretném megemlíteni Paul Gauguin festőt, aki életének utolsó éveit Polinéziában (a Marquises-szigeteken) töltötte, mivel a művész nem csupán megfestette a bennszülötteket, de bensőséges viszonyt is ápolt kultúrájukkal és buzdította őket, hogy tartsák meg kulturális sokszínűségüket az európai (gyarmatosító francia) hatalmak ellenében. A továbbiakban röviden ismertetem Paul Gauguin személyét és munkásságát.

---

⁸² Victor Segalen műveiben a francia polinéz szigetvilágának sokszínűségéről olvashatunk, valamint az író többször járt Kínában is. Utóbbi úticélja ihlette költemények alkotására is ihlette az író.

A legtöbb róla írt feljegyzésben megjelenik, hogy rendkívüli tehetség, viszont nagyon megosztó személyiség volt. A festő perui arisztokrata család leszármazottja, aki gyermekkorát Limában töltötte, Franciaországba visszatérve előbb matrónak, később bankárnak és műkereskedőnek állt, ez utóbbi tevékenysége irányította a festészet felé. Rövid ideig Dániában élt és feleségét hátrahagyva, immár festőként, fiával új életet kezdett Párizsban. Számos művészettörténész posztimpresszionistának⁸³ tartja Gauguint, mivel ez a művészeti mozgalom jellemző első alkotói korszakára. Pontosítanám, hogy a posztimpresszionizmus egyik alfaja, amelyet *cloisonnisme*⁸⁴ néven vagy más szóval szintetizmusként is ismerünk, ehhez a mozgalomhoz tartozik és ennek egyik vezető egyénisége volt a művész. Gauguin számos festő-barátja és tanítványa is részt vett a mozgalomban. Karizmatikus egyénisége vonzotta az embereket, azért is, mert a festő személyisége és élete megjelenítette, sőt bizonyos szempontból túlhaladta az egzotizmus fogalmát: arra vágyott, hogy elismert és elfogadott művész legyen, de sohasem hagyta nyugodni a távoli világok vonzása, hiszen gyermek kora óta sokat utazott. Gauguin később egy festő-csoportosulás vezetőjévé vált, amit Nabiknak neveztek – ez a szó a héber nyelvből ered, jelentése *próféta*, ami azt jelzi, hogy a művész voltaképpen közvetítő az égi és a földi világ között, és a művészi folyamat során olyan magasságokba emelkedik, amit spirituális utazásként él meg (van, aki ezt különféle szerek segítségével éri el, míg másokat az alkotói folyamat visz erre az útra).

Victor Segalen bejárta Ázsiát és Óceániát, ahol a festő hagyatékáról gondoskodott.⁸⁵ A művének francia címe, amelyet ismertetek: *Essai sur l'exotisme, une esthétique du divers*, amit Tillmann József Adalbert *Esszé az egzotizmusról: Az eltérő esztétikája* címmel fordított magyarra. Segalennek ez az írása az egzotizmus megértését hivatott bemutatni, valamint magyarázatot

---

⁸³ LASNIER 2020: 14.

⁸⁴ CAHN 2013: 99.

⁸⁵ TILLMANN 2011: 7.

adni erre a jelenségre, ismertetve az előnyeit (egzóta, a sokféleség/eltérő iránti érzékenység, művészetközpontúság), megnyilvánulásait a különböző művészeti ágazatokban, de árnyoldalait (turizmus, turisták elterjedése) is hangsúlyozva.

Gauguin nagy hatást gyakorol az akkor csupán huszonötéves orvos-utazóra. Mint ahogyan Tillmann József Adalbert megfogalmazza: „rendkívüli költői érzékenysége fogékonnyá teszi az egzotikum észlelésére és annak képessége, hogy megértsük és fogékonyak legyünk illékony jelenlétére”.⁸⁶ Esszéjében Segalen kifejti, hogy az egzotikum egyszerre az időhöz (Temps) és a térhez (Espace) is köthető, ezek közül jelen tanulmányban főként a térrel és a térelméleti vonatkozásokkal foglalkozom.⁸⁷ Az *egzotizmus* szó jelentése „eredetileg eltérő zoológiájú, és földrajzi helyhez kötődő”.⁸⁸ Ezt a meghatározást egészíti ki az Étienne Souriau által szerkesztett esztétikai szótárban, a *Vocabulaire d'esthétique*-ben található definíció.⁸⁹ A szótár szerint ennek a kifejezésnek két alappillére van: az elvágódás és a pittoreszk, amelyek fontos alkotóelemei a romantika irodalom- és művészetszemléletének.⁹⁰ Az elvágódás a hazátlanság, az elveszettség érzésével jár együtt, a romantika ideológiája szerint ugyanis nem lehetünk elégedettek saját jelenünkben, ezért el kell hagynunk jelenlegi életünket, országunkat; el kell utaznunk, és fel kell fedeznünk nem csak a világot, hanem egyszersmind önmagunkat is.

Az utazással kapcsolatban meg kell említeni, hogy a 18. században alapvetően két típusú utazás létezett, ezt François Moreau francia irodalomtörténész a következőképpen fogalmazta meg: az első fajta az, amelynek során az utazó rátalál a másakra, ilyenkor az utazó egyebek között

---

⁸⁶ TILLMANN 2011: 74.

⁸⁷ SEGALÉN 2019: 38.

⁸⁸ TILLMANN 2011:76.

⁸⁹ SOURIEAU 2004: 707.

⁹⁰ A pittoreszk inkább a festészethez és az irodalomhoz kötődő esztétikai fogalom.

önmagát keresi.⁹¹ Ebben az esetben nem térben való elmozdulásról van szó, hanem a – már a reneszánsz kora óta szokásban levő – *translation de visu*, azaz a saját szemmel való látás során történő megtapasztalás megerősítéséről. A másik utazás-típus célja nem más, mint önmagunk felfedezése és megtalálása, ez egy kontemplatív és önreflexív megfigyelési folyamatot feltételez. Amikor a festő spirituális útját járta be, voltaképpen önelemzést is végzett, részben ez is motiválta utazását, amellet, hogy egyre kevésbé látta értelmét a modern civilizációnak, amelynek főként a negatív hatásait érezte megnyilvánulni a világban⁹².

Paul Gauguin és Victor Segalen életének lételeme volt az utazás, az, hogy úton legyenek. Az egzotizmus kutatásával foglalkozó francia író és egyetemi tanár Jean Marc-Moura⁹³ utazási szokásaik alapján a következő három csoportra osztja az embereket: a turista, a folklorista és az egzóta, ez utóbbi kategóriát (és elnevezést) Segalen alkotta meg. A *turista*, akitől az író legjobban elhatárolódik, csupán felszínesen érdeklődik a kultúra, az emberek iránt. A *folklorista* ennél kevésbé felszínes utazó, ő emléktárgyakat gyűjt és elmélyültebb tudása van, mint a turistának. A legsokoldalúbb és legfontosabb embertípus ugyanakkor a harmadik csoportot alkotó *egzóta*, akiről a következőket írja Segalen (Tillmann József Adalbert fordításában idézem): „az egzóta az a született utazó, aki a különbségek varázslatos világában az eltérő teljes vonzását érzi”.⁹⁴ Az egzóta fogalma, amelyet a francia nyelvből vettem át, egy olyan eszményi utazót fed le, akinek az a célja, hogy valamely kultúrába belemerítkezve, mélyebb tudással gazdagodva és az adott kultúrát tiszteletben tartva adja át tapasztalatát olvasóinak; számára az utazás állandó helyváltoztatást jelent, ez az igazi létmódja. Az egzóta fogalma Segalen írásában szövegszerűen is megtalálható, szerinte ez az az életmód,

---

⁹¹ MOURA 1992: 14.

⁹² BOLLUT 2019.

⁹³ MOURA 1992: 14.

⁹⁴ TILLMANN 2011: 77.

amelyben teljes mértékben meg tudjuk tapasztalni a sokféleséget. A Segalen-féle egzotizmus egyik legnagyobb tanulsága számomra a *Másik* felismerése és elfogadása.

Ahogy Tillmann József Adalbert is kifejti könyvében, a nagy földrajzi felfedezéseknek köszönhetően a világ egyre inkább elkezdett zsugorodni, amikor pedig véget értek a felfedezések, szinte nem maradt már olyan táj, melyre nem leltek volna rá a felfedezők.⁹⁵ Az utazással kapcsolatban hasznosnak látom a térelméleti megközelítést. Ezzel összefüggésben szeretném megemlíteni Maurice Blanchot francia író, teoretikus és kritikus művét. *Az irodalmi tér (L'Espace littéraire)* című esszéjében a szerző az irodalmi térről sajátos képet fogalmaz meg, amelynek során a saját tapasztalatára hagyatkozik. Az irodalmi tér Blanchot-féle értelmezésében a szerző, az olvasó és a könyv egy zárt és bensőséges univerzumot alkot, amelyben a valós világ eltűnik. Blanchot irodalomról történő elmélkedései egyszerre kritikai és filozófiai ihlettségűek. A szerző abból az alapfelvetésből indul ki, hogy a művész nem érzi szabadnak magát a világban, az inkább megfosztja az inspirációtól, a kreativitástól, és ezért a művész már nem igazán önmaga. Victor Segalen is azért indult útnak, hogy találkozzon Gauguinnel, ami végül – a festő halála miatt – nem következett be, ugyanakkor az író ennek az útnak köszönhetően fogalmazza meg az egzotizmus esztétikai és filozófiai definícióját. Véleménye szerint ugyanis az egzóta született utazó, ő figyel fel leginkább ebben a sokféle és különböző világokban az egzotizmusra. Érdekességgént megemlíteném, hogy franciául Segalen a *savoir* (íz, illat) kifejezést használta, amely az ízlés és a szaglás érzékszerveit kapcsolja be az olvasónál, azt sugallva, hogy – ha alaposan figyelünk rá – az érzékszerveink által érezhetővé, érzékelhetővé válhat az egzotizmus.

---

⁹⁵ TILLMANN 2011: 73.

Segalen gondolkodásában kulcsfontosságú a *sokféleség* fogalma. A francia *divers* szót Tillmann József Adalbert *eltérőnek* fordította, transzdiszciplináris kutatásomban azonban a *sokféleség* kifejezés találóbb, mert egyszerre több tudományterületet érint, amelyeknek a fogalomrendszerét használja. A *sokféleség* kifejezés használatát indokolja továbbá, hogy jobban alkalmazható a frankofón világ értelmezésére, valamint kulcsszónak tekinthető a téma tárgyalásával kapcsolatban. Természetesen az *eltérő* és *sokféleség* fogalmakban egyaránt benne rejlik a *más-ság, más-hoz való tartozás* értelme is, de a *sokféleség* fogalom erősebben kötődik a frankofón világhoz. A sokféleség tartalmazza azt a (két kultúra közötti) különbséget, ami mind Victor Segalen írásában, mind pedig Paul Gauguin *Noa Noa* című önéletrajzi ihletettséggű művében, valamint a polinéz világról született képein megnyilvánul. Emellett szeretném megemlíteni, hogy Somlyó György fordításából kölcsönzöm a *sokféleség* kifejezést – Victor Segalen *A jó utazónak való tanács*⁹⁶ című versét ugyanis ő fordította magyarra.

Victor Segalen számára az egzotizmus kulcsfogalom: nem csupán mindennapjait hatotta át, míg Polinéziában élt, hanem a szerzőnek maga az egzotizmus megtapasztalása teljes mértékben eksztatikus és felemelő élmény volt. A következőket írja Óceániáról: „a legmagasabb közvetlen és megfogható élvezet. Polinéziában két éven keresztül rosszul aludtam az örömtől. És amikor reggel felkeltem, néha legszívesebben sírtam volna az örömtől, oly örömittasan tekintettem az elkövetkező napra”.⁹⁷ Az író számos utazása hatására fogalmazta meg a *sokféleség* esztétikáját.⁹⁸ Ezt a fogalmat történelmi és esztétikai perspektívában határozza meg: párhuzamosságot tételez fel a múltba való visszatekintés (historizmus) és a térbeli távolság (egzotizmus) között,⁹⁹ illetve azt is sugallja, hogy az

---

⁹⁶SEGALEN, Victor: *A jó utazónak való tanács*

⁹⁷TILLMANN 2011: 74.

⁹⁸DOUMET 1983: 91.

⁹⁹DOUMET 1983: 91.

egzotizmus fogalmában egyaránt benne foglaltatik az idő- és a térbeli távolság.¹⁰⁰

Esszéjében a szerző nem csupán a sokféleség elméletét állította fel, de – véleményem szerint – maga is az egzotikus világ részévé vált azáltal, hogy a polinéz világban élt és írt is róla. Segalennek oroszlánrésze volt abban, hogy felhívja kortársai figyelmét a 20. század elején elterjedő szokásra: a turizmusra. Stílusa jól tükrözi véleményét az útnak induló embertömegekről, a gyarmatosított kultúrák és emberek további pusztításaként látja a turisták utazását, és ebben egyetért Paul Gauguinnel. A festő önéletrajzi ihletettséggű könyvének címe, *Noa Noa*, azt jelenti tahiti nyelven, hogy *illatos*.¹⁰¹ Paul Gauguin többször is összetűzésbe került mind a polinéz egyházzal, mind a katonai szervezetekkel, mivel a francia népet, a gyarmatosítók népét elnyomóként és destruktív erőként látta és írta le. A civilizáció *ajándékát* pedig egyenesen a helyi kultúra (kiváltképp a nyelv) és emberek végzetének tartotta, amelyet később *Les Immémoriaux (A feledésbe merültek)* című művében mutat be.

II. Esszé az egzotizmusról

Victor Segalen Gauguin festményeinek hatására alkotja meg saját egzotizmus-definícióját. Az egzotizmus fogalmát nem az európai, hanem a polinéz kultúra tükrében szeretné megérteni – és megértetni.¹⁰² A mao'hi emberekről nyújtott képét nagy mértékben Gauguin művészi elképzelése inspirálja.¹⁰³ A bevezető és a társadalmi-kulturális háttér ismertetése után áttérek Segalen töredékes szerkezetű szövegének elemzésére, és azt próbálom meghatározni, mit jelentett az egzotizmus fogalma az író számára.

---

¹⁰⁰ SEGALIN 2019: 38-39.

¹⁰¹ GAUGUIN 1968.

¹⁰² MANCERON 2019: 11.

¹⁰³ CAMELIN 2005: 185-199.

Amint már említettem, Segalen szemében az egzotizmusról való gondolkozás során a kulcsszó a *sokféleség* fogalma. Kínába tartó utazása során fogalmazta meg az *Esszé az egzotizmusról, Sokféleség esztétikáját*, az alapján, ami inspirálta, és amit látott a polinéz kultúrából. Az *egzotizmus* fogalmában megtalálható *ego* előtag arra utal, ami *kívül* található, így válik később a fogalom definíciójában dominánssá a térbeliség.

Segalen hangsúlyt fektet arra, hogy az egzotizmus fogalmáról leválassza azokat a szokványos, gyakran banális jelentésárnyalatokat, amelyek az évszázadok folyamán hozzátapadtak, ahogyan voltaképpen mind a mai napig gondolkozunk a jelenségről. Épp ezért a fogalom tisztázását javasolja, és az egzotizmus fogalmát a *sokféleség* észleléseként értelmezi. Ha manapság európai nézőpontból gondolunk a bennszülöttekre, főként a virágok, az erotika, valamint a teljesen természetes, érzelmmel teli életvitelük jut eszünkbe. Így azonban hamis képet alkotunk az egzotizmusról, és magát a fogalmat is erősen idealizáljuk, elidegenítjük a valóságtól és kissé misztifikáljuk. Voltaképpen ennek a jelenségnek az eredménye az a misztifikáció, amely sokáig meghatározta a franciák egzotizmusról alkotott gondolkodásmódját, s amelyet egyebek mellett Gauguin és Segalen művei gyökeresen megváltoztattak. A XIX. században már nem csupán utazó-felfedezőik és arisztokraták utazhattak, hanem a közlekedés fejlődésének köszönhetően egyre több embert élhetett ezzel az eszközzel. A korábban említett három utazó-típus közül Segalen a turistákról volt a legrosszabb véleményrel, akik csupán azért mentek el hangzatos nevű és távoli egzotikus helyekre, hogy elmondhassák: jártak ott, ám nem szereztek értékes tudást és nem töltöttek ott el időt, hogy megismerjék a hétköznapi egzotikumát, például emberek viselkedését, ételeiket és az illatokat. Az emberi természetre vallott (már akkor is), hogy túlfogyasztás zajlik és zajlott mindig is, hiszen az ember alapvetően mohó. Így önmagunknak köszönhetjük, hogy nem éljük meg ezeket az illékony és egzotikus pillanatokat. A jelenség és megélésének illékonyága végett csak az tudja igazán átélni az egzotizmust, akinek van

művészi hajlama, s itt nyer létjogosultságot az a már szintén említett tény, hogy e fogalom elsősorban a művészeteken (irodalom, festészet, zene) keresztül válik érezékelhetővé az átlagember számára.

Annak érdekében, hogy megéljük – és megértsük – az egzotizmus jelenségét, az szükséges, hogy nem csupán kifelé, de befelé is forduljunk; rendkívül fontos, hogy elcsendesüljünk, mert a már említett *önmagunk felfedezése* mint folyamat ezáltal tud elkezdődni. A kontemplatív életmódhoz szükséges az elcsendesedés és a megfigyelés, így van lehetőségünk objektíven tekinteni a környezetünkre és önmagunkra. Így tudjuk felfedezni a hétköznapi *csodákat*, amelyre az egzotizmus kifejezést használtam, amelyet az egzóta nap mint nap megtapasztal, amely meghatja és megváltoztatja az embert, például valamely zenemű meghallgatása, egy festmény, könyv vagy egy értékes tárgy megtekintése.

III. Összegzés

Az előbbi gondolatokat kiegészítve fontos megemlíteni, hogy az egzotizmus képes kitölteni azt az űrt, amit Blanchot-nál az *önmagunk távol levését* jelentő *absence de soi* fejezi ki. Egyebek között Segalennek is köszönhető, hogy a polinéz kultúrával kapcsolatban immár nem egy édeni és isteni békében elképzelt, kókuszillatú és forró éghajlatú vidéket képzelünk el, hanem valós polinéz embereket, az ő gondolataikat és kulturális örökségüket, amiről Paul Gauguin *Noa Noa*-jában olvashatunk bővebben. Segalen lerántotta a leplet az egzotizmusról alkotott túlmisztifikált képről, amely a korabeli francia köztudatban meghatározó volt, és feljegyzésein keresztül a valóságot mutatta meg. Paul Gauguin is kiválóan illusztrálta ezt a világot, mint ahogyan maga Segalen is megfogalmazta, hogy a festő hűen ábrázolta az ottani vidéket és embereket.

Victor Segalen kifejti aggodalmát a gyarmatosításról és a turizmus jelenségéről, amelyek megjelennek az orvos-utazó műveiben. Az ifjú orvos

felhívja az utazók figyelmét, főképp a turistákét, akik mit sem törődve egy kultúra értékeivel, mindenén átgazolnak annak érdekében, hogy többet *lássanak és tapasztaljanak*, de így nem képesek átélni az egzotizmust, mivel – amint már említettem – az egzotizmus illékonyágát csakis a finom művész lélek képes felfedezni.

„Az egzotizmus, a szellemi, esztétikai és fizikai energiák forrása alábbhagy. Az egzotizmus elkopásának oka a világban: mindaz, amit haladásnak nevezünk. Az alkalmazott fizikai törvényei: mechanizált utazások, melyek összeütköztetik, és óh borzalom, összekeverik és eltömegesítik, anélkül, hogy megütköznének, a népeket.¹⁰⁴

Ezért szükséges a kontemplatív, elmélyülő és elcsendesedő szemléletmód, hogy mi, a 21. században, a zajos világon átrohanó turisták-utazók is megérezzük a hétköznapiakban rejlő egzotizmus ízét és illatát.

Irodalomjegyzék

- BLANCHOT, Maurice 1995, *L'espace littéraire*. Éditions Gallimard.
- CAHN, Isabelle 2013. *L'ABCdaire de Gauguin*. Paris. Flammarion.
- CAMELIN, Colette 2005. La peinture de Gauguin dans les écrits polynésiens de Segalen, In : *Texte / Image: nouveaux problèmes*, éd. Liliane Louvel et Henri Scepti (Rennes : PUR), 185-199.
- DOUMET, Christian 1983. Écriture de l'exotisme: Les Immémoriaux de Victor Segalen. *Littérature*. n 51, 91-103.
- GAUGUIN, Paul 1968. *Noa Noa*. ford. DÚS László. Budapest. Corvina Könyvkiadó.
- MANCERON, Gilles 2019. Segalen et l'exotisme. Introduction, In: SEGALIN, Victor, *Essai sur l'exotisme*, 7-29.
- MOURA, Jean-Marc, Lire l'exotisme, Paris, Dunod, 1992
- SEGALIN, Victor 2019. *Essai sur l'exotisme*. Paris. Librairie Générale Française.

---

¹⁰⁴ TILLMANN 2011: 83.

SOURIAU, Étienne 2004. *Vocabulaire d'esthétique* (2e éd.). Paris. Quadrige / PUF.

TILLMANN József Adalbert 2011. *Más-világi utazások, Utak és utazók*. Budapest. Typotex.

Online források

SEGALEN, Victor, *A jó utazónak való tanács*
https://www.magyarulbabelben.net/works/fr/Segalen,_Victor1878/Conseils_au_bon_voyageur/hu/36436A_j%C3%B3_utaz%C3%B3nak_val%C3%B3_tan%C3%A1cs (utolsó letöltés: 2021.03.05.)

BOLLUT, Joscelin, Révéler *Tabiti, mis à jour le 8/12/2020*, <https://revues-msh.uca.fr/viatica/index.php?id=167> (utolsó letöltés: 2021.08.20.)

AZ OROSZ ETNIKUM HELYZETE KAZAHSZTÁNBAN A HATALOMVÁLTÁSOK TÜKRÉBEN (1985-1995)¹⁰⁵

ÁJBEN KATALIN

I. Bevezetés

Az orosz etnikum évszázadok óta Kazahsztán legjelentősebb kisebbsége. Munkám során azt mutatom be, hogyan változott meg az oroszok helyzete a Szovjetunió felbomlásának évtizedében, az 1985 és 1995 közötti időszakban. 1985-ben Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése elindította azt a folyamatot, amely az 1990-es években az önálló Kazahsztán megalakulásához és az addig fennálló rendszer változásához vezetett.

Az Orosz Birodalom örököseként fellépő Szovjetunió szétesése, illetve átalakulása olyan új helyzetet teremtett a térségben, amely eddig nem tapasztalt problémák kialakulásához vezetett. A rendszerváltás következtében az oroszok százezrei hagyták el az országot, arra hivatkozva, hogy méltatlannak találják a kialakult helyzetet, nem tudnak az új kazah politikához alkalmazkodni. Nyelvüket és kultúrájukat nem érte fenyegetés, ezt az 1995-ben elfogadott alkotmány is alátámasztja, melyben rögzítésre került többek között az orosz nyelv státusza is. Dolgozatomban emellett kitérek arra, hogy miként kerültek az oroszok a mai Kazahsztán területére, illetve arra is, hogy milyen szervezetek alakultak meg az orosz lakosok érdekeinek védelmében.

---

¹⁰⁵ Jelen tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

II. Az oroszok megjelenése a kazah területeken

Az orosz hódítás kezdetei a 16. századra datálhatók. Ekkor jelentek meg az első oroszok a kazah sztyeppéken. A letelepedésük fokozatosan zajlott le, városokat, erődítményeket alapítottak. Az első építmény, az orosz-kazah határon az 17. század során épült, Jackij városában. 1613 során megalapították Urálszkot, 1645-ben Gurijevet. Ezek a voltak az első jelei annak, hogy az Orosz Birodalom Közép-Ázsia felé vette az irányt, hatalmuk megerősítésére pedig elkezdték a városok létrehozását. Az első város Omszk volt 1716-ban, melyet 1718-ban Szemipalatyinszk, 1720-ban Uszty Kamenyigorszk és Pavloder követett. A második hullám során alapították Orenburgot 1743-ban. A 18. század végére 46 katonai erődítmény és 96 sáncerőd volt, Jack-Orenburg-Irtis vonalon.¹⁰⁶ A kozák telepések voltak az oroszok biztosítékai Közép-Ázsia meghódításához. Az expanzió folyamatosan zajlott, mellyel párhuzamosan érkeztek az orosz bevándorlók, az Urál-, és Káma-folyó mentén pedig cári hatóságok állomásoztak. A biztonságos határpolitikára hivatkozva az Orosz Birodalom fokozatosan bekebelezte Közép-Ázsiát, először a mai Kazahsztánt, Kirgizisztánt, majd Üzbegisztánt is. A déli terjeszkedésükhöz az út a kazah sztyeppéken keresztül vezetett.

Az orosz kisebbség jelenléte ebben az időben még nem okozott jelentős demográfiai változást. Az oroszok a térségbe való behatolást nem hódításnak nevezték, hanem a „nem birtokolt területek kultiválásának”.¹⁰⁷ Azonban nyilvánvaló, hogy ez nem a teljes igazság volt, hiszen a területeken a nomád életmódot folytató kazah őslakosok éltek, akiket az oroszok elűzték. A 19. századra az oroszok hatalma és érdekük érvényesítése politikai jellegű lett. 1884-re datálható az orosz térnyerés befejezése, amely egy tervezett, logikus és elkerülhetetlen folyamat eredménye volt.

---

¹⁰⁶ ААЕКСЕЕВ 2011: 24.

¹⁰⁷ SCHATZ 2004: 29.

A 19. század utolsó negyedében kezdődött el az oroszok erőteljes migrációja Közép-Ázsiába. Ekkor érkeztek a térségben vasútépítő munkások és mérnökök, akiket követtek a paraszttelepesek, fokozódott az oroszok betelepülése. Az Oroszországi Birodalom 1897-es népszámlálása szerint 4,3 millió ember élt a kazah térségben. Ezek közül 74-78% őslakos, 10-13% orosz és 1-3% ukrán, a fennmaradó 5-7% más nemzetiségű.¹⁰⁸ A csúcspont 1910-re tehető, amikor a parasztok csoportosan hagyták el az Orosz Birodalmat, és települtek át Közép-Ázsiába.¹⁰⁹ Az 1861-es jobbágyfelszabadítás következtében elindult egy áttelepülési hullám, 1889-ben pedig letelepedési törvényjavaslat született a parasztvándorlás ösztönzésére. Az orosz vélemény szerint a kihasználhatatlan földterületekre érkeztek az oroszok tömegesen Kazahsztán különböző pontjaira. Az 1906-os Sztolipin által kieszközölt agrárreform következtében prioritássá vált az áttelepítés. Ehhez hozzájárult a Transz-Aral vasút elkészülése is. Ebben az időszakban a kazah őslakosok száma stagnált, de az oroszoké néhány évtized alatt kilencszeresére nőtt. 1914-re a Kazahsztánban a lakosság 30-40%-át alkották. Az ide érkezők a legjobb minőségű földeket kapták meg, amelyeket a helyi lakosságtól koboztak el. Sztolipin idején a folyamat felgyorsult, ez a földnélküli társadalmi rétegek kialakulásához vezetett, 1916-ban pedig etnikai feszültségeket generált.¹¹⁰ 1917 és 1920 között ugyan a kazahok is megkíséreltek függetlenedni, de nem jártak sikerrel. A szovjet hatalom megszilárdulása után beintegrálódtak a Szovjetunióba. Kazahsztán 1929-ben vált tagköztársaságává. Az évtizedek során beintegrálódott a szovjet rendszerbe, követte a tervgazdaságot, a kommunista pártfunkcionáriusok utasításait.

---

⁴ NORTHROP 2004: 8.

¹⁰⁹ Ennek egyik oka lehet az 1905-ös forradalom utóhatása, a Sztolipin által végrehajtott reformok.

¹¹⁰ ADLE – PALAT – TABYSHALIEVA 2005: 134-135.

Az 1950-es évek során 640.000 ember érkezett a Kazah Szovjet Szocialista Köztársaságba. Az országba érkező oroszok nagy része az ipari vagy a mezőgazdasági szektorban tevékenykedett. Azok az oroszok, akik falvakban éltek, általában ismerték a kazah nyelvet, és nagyrészt a bevándorlók első hullámaival érkeztek. Az iparosítás mellett egy újabb kampány indult meg, mely a szűzföldek betörésére irányult.¹¹¹ Az oroszok erőteljes betelepődése tovább folytatódott. 1959 és 1970 között 2.000.000 ember települt át Közép-Ázsiába a Szovjetunió különböző részeiről, ebből 1.000.000 Kazahsztán területére érkezett. 1979-ben az ország lakossága 14,68 millió fő volt, melynek 48%-át a szláv lakosság tette ki.

III. Az orosz etnikum helyzete 1985 és 1995 között

Az 1980-as évek végére érezhetővé vált a Szovjetunió gyengülése. Gorbacsov hatalomra kerülésének következtében elkezdődött a peresztrojka, mely végül a Szovjetunió bukásához vezetett. 1986-ban a politikai vezetésben is váltás történt, Dinmukhamed Kunajevet¹¹² Genagyij Kolbin¹¹³ váltotta le, aki etnikai orosz volt, semmilyen tapasztalattal nem rendelkezett Kazahsztánban. Erre reflektálva a lakosság, elsősorban a fiatalabb generáció, a diákok tüntetésbe kezdtek. A következőket skandálták: „*Minden népnek – saját vezető!*” (oroszul: «Каждому народу — своего руководителя!»), „*Kazah vezetőre van szükségünk!*” (oroszul: «Нам нужен руководитель — казах!»), „*Megy a peresztrojka, hol a demokrácia?*” (oroszul: «Идёт перестройка, где демократия?»). A megmozdulás 1986. december 16. és 19. között zajlott le, decemberi felkelés (kazahul: Желтоқсан

---

¹¹¹ The Khrushchev era (1953–64).

¹¹² Dinmukhamed Kunajev (1911-1993) – szovjet politikus, a Kazah SzSzk pártfőtitkára volt 1964-1986 között.

¹¹³ Gennagyij Vasziljevics Kolbin (1927-1998) – 1986-1989 között a Kazah SzSzk élén állt.

көтерілісі) néven vonult be a történelembe.¹¹⁴ Ezen esemény azért tekinthető mérföldkőnek, mert az első nacionalista megnyilvánulás volt az országban a szovjet időkben. Az 1989-es év több szempontból is jelentősnek tekinthető. Egyrészt változás történt a politikai vezetésben, az új pártfőtitkár Nurszultán Nazarbajev¹¹⁵ lett. Másrészt 1989-ban rögzítették, hogy az orosz nyelvet hivatalosan alkalmazzák az államnyelv mellett.¹¹⁶ Az 1989-es népszámlálás adatai alapján a népesség 37,8%-a volt orosz (lásd 1. ábra),¹¹⁷ mely 6 millió lakost jelentett, akik leginkább az északi és észak-keleti régiókban éltek.

Nemzetiségek	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1999	2009	2019
kazah	58,52	37,84	30,02	32,39	36,02	36,69	53,40	63,07	67,9
orosz	20,57	39,97	42,69	42,42	40,80	37,82	29,96	23,7	19,3
üzbég	13,88	10,70	8,19	7,24	6,12	5,44	3,66	2,08	1,47
ukrán	2,09	1,96	1,47	1,62	1,79	2,02	2,48	2,85	3,21
ujgur	1,01	0,58	0,64	0,94	1,01	1,13	1,41	1,40	1,47
tatár	1,29	1,76	2,06	2,19	2,13	1,99	1,66	1,28	1,1

1. táblázat: Kazahsztán etnikai összetétele százalékban (Forrás: saját szerkesztés)

¹¹⁴ МЕДВЕДЕВ 2008.

¹¹⁵ Nurszultán Abisevics Nazarbajev (1940–) – szovjet és kazah államférfi, politikus. 1989-1991 alatt a Kazah Kommunista Párt első titkára. 1991–2019 között a független Kazahsztán elnöke.

¹¹⁶ Государственный язык – важный фактор консолидации всех казахстанцев.

¹¹⁷ Е.П. Зимовина. Динамика численности и состава населения Казахстана во второй половине XX века.

Az 1990-es években azonban az orosz etnikum körében egyfajta nyugtalanság körvonalazódott ki a történelmi státuszuk megszakítása miatt. A Szovjetunió széthullása utáni első évtizedben körül-belül 4 millió lakos – az oroszok mellett a kazahok is aktívan részt vettek a migrációban – hagyta el az országot, gazdasági és társadalmi okokra, a Szovjetunió felbomlása utáni gazdasági válság begyűrűzésére, az életszínvonal csökkenésére, a szociális háló gyengeségére és a képzettség megszerzésének nehézségére hivatkozva. Népszerűvé vált a kettős állampolgárság megszerzése. Egyfajta *bőröndhangulat* alakult ki az itt élő orosz etnikum körében, feszélyezve érezték magukat. Arra készültek, ha a helyzet romlik, visszatérnek az Orosz Föderáció területére.¹¹⁸ A felmérésem alapján viszonyt sokan döntöttek mégis úgy, hogy az országban maradnak a családjuk, a munkájuk és az ismerőseik miatt.¹¹⁹ Ennek ellenére az orosz kisebbség jelenléte a vizsgált időszakban folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott Kazahsztánban. Az 1994-es év tekinthető a migrációs hullám csúcspontjának, ebben az évben 421.000 ember hagyta el Kazahsztánt.¹²⁰ Az 1990-es évek elején az oroszok elsősorban Mangistau, Kyzylorda, Alma-Ata, Dél-Kazahsztán, Aktobe területét hagyták el. Az évtized második felében délről északra költöztek (lásd: 2. ábra). Az 1999-es népszámlálás szerint 4,4 millió orosz (a lakosság 30%-a) élt Kazahsztánban. Azonban 2019-ra megközelítőleg a lakosság 20%-át alkották az oroszok (lásd 1. ábra).¹²¹ Bár nyelvüket és kultúrájukat nem érte fenyegetés, azonban nem voltak hajlandók elfogadni az új kazah nemzetépítést, ugyanis a kazah kormány az 1990-es években igyekezett több olyan intézkedést is meghonosítani, amelyek az orosz etnikum rovására mentek. Egyik ilyen volt a főváros áthelyezése Almatyiból Akmolinszkba, melynek célja volt az orosz szeparatizmus megelőzése.¹²² Arra kötelezték az

---

¹¹⁸ ОМИРБЕК 2019.

¹¹⁹ Положение русских в Казахстане (1985-1995).

¹²⁰ Русские В Современном Казахстане (Xx – Начало XXI В.)

¹²¹ Этническая карта Казахстана: казахов больше, европейцев меньше, третий мононациональный регион.

¹²² Kazakhstan's new capital: was Akmola, now Astana.

etnikai oroszokat, hogy használják a kazah nyelvet. Ezt reprezentálja az egyik kitöltő válasza is a kérdőívemben: *Аз а követelmény, hogy csak казахул beszéljünk, azért, mert oroszокé vagyunk.*” („Требование говорить только на казахском, обвинение в том, что ты русский.”)¹²³

Ennek ellenére a kazah kormány nem szorgalmazta az oroszok kitelepülését, mivel úgy vélték, a tömeges kivándorlások negatív hatást fognak gyakorolni az ország katonai és ipari ágazataira. Az 1994 és 1995 között készült felmérések szerint az orosz lakosság 58%-a nem tekintett magára kisebbségként, sőt a kazahok 57%-a sem tartotta őket kisebbségnek.¹²⁴ Az etnikai kazahok azonban a rendszerváltás óta számos előnyben részesülnek a kormányban és a közigazgatásban, ez a kazahifikálódásnak (Nazarbajev politikai programjának) tudható be. Erre az időre tehető az etnikai kazahok hazatelepülése is, melynek következtében több millió kazah tért vissza a szomszédos országokból.

A rendszerváltás után a kazah fölény és előtérbe kerülés megfigyelhető volt a nyelvhasználat terén is. Az oroszok továbbra is használták az anyanyelvüket, ami a mai napig lingua francaként van jelen az országban. Az 1993-as Alkotmány kimondja, hogy az orosz az etnikumok közötti kommunikáció nyelve,¹²⁵ de nem csak az országban fontos az orosz, hanem ez egész Közép-Ázsia érintkezési nyelve. Az 1995-ös Alkotmány rögzíti, hogy állami és a helyi önkormányzati szervezetekben a kazah nyelv mellett hivatalosan az orosz nyelvet használják.¹²⁶ A Kazah Köztársaság Alkotmányos Tanácsa 1997. május 8-i 10/2. számú határozata szerint: „Ezt az alkotmányos normát egyértelműen értjük, hogy a kazah és az orosz nyelveket az állami szervezetekben és az önkormányzatokban egyenlően használják, minden körülménytől függetlenül”.¹²⁷

---

¹²³ Положение русских в Казахстане (1985-1995).

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ BURKHANOV 50.

¹²⁶ Конституция Республики Казахстан,

¹²⁷ Конституция Республики Казахстан; Русский язык в Казахстане: «официальный» или нет?

1. ábra: A Kazahsztánban élő oroszok megoszlása.

Megjegyzendő, hogy az oroszoktatás tovább folytatódott a rendszerváltás után is, de leginkább az Orosz Föderációval szomszédos területekre volt jellemző. A külvilágról szóló hírek és a média továbbra is orosz nyelven érkezett az országba. Kazahsztánban a politikai elit kétnyelvű. Tehát a politikai-társadalmi jellegű eseményeken az orosz nyelv részesül előnyben, ahogy a dokumentumok nagy része is orosz nyelven íródik. Fontos szerepe van az orosz nyelvnek a hétköznapi életben: irodalmi műveket jelentetnek meg oroszul, színházakat és orosz iskolákat működtetnek.¹²⁸ Érdemes megjegyezni, hogy az itt használt orosz szavak sok esetben a kazahhál egybeolvadtak. Egyik ilyen a „бешбармачить”¹²⁹, amely a „бешбармак” türk tradicionális nevének oroszosított elnevezése.¹³⁰ A másik az апашка¹³¹, amely a kazah апа szóból származik, jelentése ’idősebb hölgy’.¹³²

¹²⁸ Why Russians Speak Russian Differently in Kazakhstan.

¹²⁹ Положение русских в Казахстане (1985-1995).

¹³⁰ Значение слова бешбармак.

¹³¹ Положение русских в Казахстане (1985-1995).

¹³² Значение слова апа.

IV. Szervezetek az orosz lakosság védelméért

A mai Kazahsztánban számos szervezet és mozgalom működik az orosz lakosság jogainak védelmében, melyek szerepet játszanak az orosz kultúra fejlesztésében és fenntartásában. A következőkben a legjelentősebbeket ismertetem.

Az „Orosz Kazahsztán Közösséget” (oroszul: „Русская Община Казахстана”) 1992 szeptemberében regisztrálták. Rövid időn belül 14 fiókkal rendelkező országszerte, több mint 60.000 taggal rendelkezik. Céljaik közé tartozik a jótékonykodás, a közös segítségnyújtás, a jogi védelem, nemzeti iskola létrehozása, az ifjúság hazafias oktatása, az orosz kultúra megőrzése és fejlesztése. Továbbá feladataik közé tartozik az orosz és szláv kultúra támogatása, egységes információs és kulturális tér kialakítása Fehéroroszország, Oroszország és Ukrajna között. Illetve a szervezet kooperál a kazahsztáni orosz nagykövetséggel és orosz szervezetekkel. Elnöke 1992-től fogva Bunakov Jurij Zaharovics.¹³³¹³⁴

A „Republikánus Szláv Mozgalom” (oroszul: „Республиканское Славянское Движение „Лада””), közismertebb nevén RSD „Lad” 1992. szeptember 26-án jött létre, Pavlodarban. Fő céljául az orosz nyelv második államnyelvként való elismerését tűzte ki. A szervezet 50.000 taggal rendelkezik, 24 szervezeti egysége működik az ország különböző pontjain. Vezetője: Kramarenko Makszim Boriszovics.¹³⁵ Alapokmányukban célként a szláv etnikai identitás, kultúra és nyelv megőrzése, a Kazah Köztársaság szláv népeinek szellemi újjáélesztése szerepel. A szervezet tagjai részt

---

¹³³ Bunakov Jurij Zaharovics (1939-) —, az „Egység” nemzeti mozgalom társelnöke, vezetője volt, 1992-től a Közösség élén álló személy.

¹³⁴ Организации соотечественников за рубежом. Выбрана организация - Русская Община Казахстана.

¹³⁵ Kramarenko Makszim Boriszovics (1978-) — tanár, jogász, 2005-től a LAD lapjának szerkesztője. 2008-tól a Mozgalom vezetője.

vesznek a politikai életben, előmozdítják az oktatást, segítséget nyújtanak azoknak az állampolgároknak, akik az Orosz Föderációba települnek át.¹³⁶

Az 1990-es években kezdtek ismét fellendülni a kozák mozgalmak, azóta a kozákok leszármazottjai széles körben képviseltetik magukat a kazahsztáni közéletben. 1990-ben regisztrálták a Kozák Kör társaságot Kelet-Kazahsztánban. 1992-ben ez alapján hozták létre a Kelet-Kazahsztán Kozákok Szövetségét. Feladata a kozákok szokásainak és hagyományainak újjáélesztése, a kozákok leszármazottak felkeresése és egyesítése volt. 1993-ban Felső Irtyis Kozák Közösségnek (oroszul: „Верхне Иртышское Казачья Община” (ВИРКО)) nevezték át.¹³⁷ A fent említett célokat politikai feladatokkal egészítették ki, a kozák területek autonómiáját szorgalmazták, ami szembehelyezkedett a kazah politikával. 1991. február 22-én nyilvántartásba vették a „Keserű Vonal” (oroszul: „Горькой Линии”) kozák közösségét. A „Szemirecseni Kozákok Közösségét” (oroszul: „Землячество Семиреченских Казаков”) 1991 elején hozták létre Almatyiban.¹³⁸ 2006 első felében jött létre az új „Kazahsztán Kozákok Állami Egyesületek Szövetsége” (oroszul: „Союз Казачьих Общественных Объединений Казахстана”).

1994 októberében alakult meg a „Fáklya” (oroszul: „Светоч”), ortodox karitatív társaság, mely az oktatás és a kultúra fejlesztését hivatott fejleszteni Kazahsztánban. Az ortodoxia erkölcsi értékei, a vallási tolerancia és az internacionalizmus elvei képezik a szervezet alappilléreit. Fő feladataik közé sorolják a kiemelkedő szakemberek képzésének segítségét Kazahsztánban, ennek érdekében 39 orosz nivós egyetemmel működnek együtt. Céljuk a

---

¹³⁶ Республиканское славянское движение «ЛАД».

¹³⁷ Казачество в современной истории Казахстана.

¹³⁸ Хронология Казачьего Движения (1989-98).

tudományos és kulturális együttműködés fejlesztése Kazahsztán és Oroszország, valamint más országok között.¹³⁹

A legtöbb szervezet vezetője a *Kazahsztán Népgyűlésének* (oroszul: „Ассамблея Народа Казахстана”) a tagja – kezdetben a LAD Mozgalom nem vett részt a Közgyűlés munkájában – amelyet 1995. március 1-jén kiadott elnöki rendelettel hoztak létre. A Népgyűlés az ország elnöke alatt működő tanácsadó testület. Fő feladata a társadalmi és politikai stabilitás biztosítása, az állami és civil intézmények közötti interakció hatékonyságának növelése az etnikai kapcsolatok területén, a nemzeti kultúra, nyelv és hagyomány újjáélesztése, megőrzése és fejlesztése.¹⁴⁰ Megállapítható, hogy szinte minden együttműködésekről, hogy az orosz lakosság védelméért, jogainak képviseléséért, érdekeinknek érvényesítése miatt, az interetnikus kapcsolatok elmélyítése céljából jöttek létre.

V. Összegzés

Összességében elmondható, hogy Kazahsztán egy többnemzetiségű ország, melyben az oroszok a rendszerváltás után is megőrizték szerepüket annak ellenére, hogy több millióan hagyták el az országot a gazdasági helyzetre, a munkahelyi nehézségekre és az államalkotó nemzet súlyának növekedésére hivatkozva. Mindezek mellett azt is meg kell említeni, hogy az 1990-es években a független Kazahsztán vezetősége helyzetének konszolidálásra törekedett, annak érdekében, hogy ellensúlyozza az orosz befolyás növekedését, például ezért is szorgalmazta az etnikai kazahok hazatelepülését a szomszédos országokból.

Az orosz lakosok jelenléte leginkább az ország északi, észak-keleti részére koncentrálódik. A nyelvhasználatról megállapítható, hogy

---

¹³⁹ Православное благотворительное общество развития культуры и образования в Республике Казахстан “СВЕТОЧ”.

¹⁴⁰ Ассамблея народа Казахстана.

Kazahsztánban az orosz nyelvet továbbra is használják a mindennapok során, a nyelv státuszát az 1995-ös Alkotmány rögzíti. Az 1990-es évektől kezdődően működnek orosz nyelvű tan-, és kulturális intézmények, a média orosz nyelven is jelen van az országban.

A Szovjetunió felbomlása után fokozatosan jöttek létre azok az együttműködések, melyek az orosz etnikum érdekeit hivatottak képviselni. A kazah hatóságokkal való érdekellentét a fent említett szervezetek és mozgalmak mindegyikére jellemző. Végezetül megállapítható, hogy Kazahsztánban is ugyanazok a folyamatok zajlottak le az orosz etnikum körében, mint a térség többi országában. Ebből adódóan a tanulmány eredményei pedig modellértékűek lehetnek más nemzetiségi kisebbségek, így például az Ukrajnában élő orosz és magyar nyelvű kisebbség helyzetére nézve is.

Irodalomjegyzék

ADLE, Chahryar – PALAT, Madhavan K. – TABYSHALIEVA, Anara 2005.

History of Civilizations of Central Asia: Towards the contemporary period: from the mid-nineteenth to the end of the twentieth century. Paris, UNESCO Publishing.

BURKHANOV, Aziz: *Kazakhstan 's National Identity - Building Policy: Soviet Legacy, State Efforts, and Societal Reactions.* " In: *Cornell International Law Journal*: Volume 50. URL:

https://scholarship.law.cornell.edu/cilj/vol50/iss1/1/?utm_source=scholarship.law.cornell.edu%2Fcilj%2Fvol50%2Fiss1%2F1&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages (utolsó letöltés: 2020.10.15.)

Kazahsztánban élő oroszok megoszlása. URL:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/8/87/Russians_ethnic_94.jpg/1280px-Russians_ethnic_94.jpg. (utolsó letöltés: 2021.01.14.)

Kazakhstan's new capital: was Akmola, now Astana, URL:
<https://jamestown.org/program/kazakhstans-new-capital-was-akmola-now-astana/>.(utolsó letöltés: 2020.07.18.)

NORTHROP, D. 2004. *Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia*, Cornell University Press.

SCHATZ, E. 2004. *Modern Clan Politics: The Power of "Blood" in Kazakhstan and Beyond*. University of Washington Press.

The Khrushchev era (1953–64). URL:
<https://www.britannica.com/place/Russia/The-Khrushchev-era-1953-64> (utolsó letöltés: 2020.07.10.)

Why Russians Speak Russian Differently in Kazakhstan. 2016.12.01.
URL: <https://russkiymir.ru/en/publications/201280/> (utolsó letöltés: 2020.11.12.)

АЛЕКСЕЕВ, А.К. 2011. *Россия и Центральная Азия: торгово-экономические и политические отношения в XVII — XIX вв.* [Oroszország és Közép-Ázsia: kereskedelmi-gazdasági és politikai viszonyok a 17-19 században.] In: ДЬЯКОВА Н.Н. и САМОЙЛОВА Н.А.: *Россия и Восток: Феноменология взаимодействия и идентификации в новое время.* [Oroszország és Kelet: az Interakció fenomenológiája és azonosítása a modern időben.] Санкт-Петербург.

Ассамблея народа Казахстана. [Kazahsztán Népgyűlése.] URL:
<https://assembly.kz/ru/ank/obshchaya-informatsiya/deyatelnost/>
(utolsó letöltés: 2020.11.14.)

Государственный язык — важный фактор консолидации всех казахстанцев. [Államnyelv — jelentős tényező a kazahok konszolidációjában.] URL:
https://www.inform.kz/ru/gosudarstvennyy-yazyk-vazhnyy-faktor-konsolidacii-vseh-kazahstancev_a2972843 (utolsó letöltés: 2020.11.30.)

Е.П. ЗИМОВИНА. *Динамика численности и состава населения Казахстана во второй половине XX века* [A lakosság méretének és összetételének dinamikája Kazahsztánban a 20. század második felében.] URL:

<http://www.demoscope.ru/weekly/2003/0103/analit03.php> (utolsó letöltés: 2020.07.17.)

Значение слова ана. [Az „ана” szó jelentése.] URL: <https://xn--b1algemdcsb.xn--p1ai/wd/%D0%B0%D0%BF%D0%B0> (utolsó letöltés: 2021.02.05.)

Значение слова бешбармак. [A „бешбармак” szó jelentése.] URL: <https://xn--b1algemdcsb.xn--p1ai/wd/%D0%B1%D0%B5%D1%88%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B0%D0%BA> (utolsó letöltés: 2021.02.05.)

Качество в современной истории Казахстана. [Közakok Kazahsztán modern történelmében.] URL: <https://articlekz.com/article/5944> (utolsó letöltés: 2020.08.02.)

Конституция Республики Казахстан, [A Kazah Köztársaság Alkotmánya] URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution (utolsó letöltés: 2020.07. 18.)

Конституция Республики Казахстан, [A Kazah Köztársaság Alkotmánya] URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029

МЕДВЕДЕВ, Рой.2008. *Национализм и гражданское согласие в Казахстане.* [Nacionalizmus és polgári beegyezés Kazahsztánban.] URL: <http://web.archive.org/web/20160305114100/http://ia-centr.ru/expert/2649/> (utolsó letöltés: 2020.12.27.)

ОМИРБЕК, Асель 2019. *Есть ли у русских будущее в Казахстане?* [Van-e az oroszoknak jövője Kazahsztában?] URL: <https://camonitor.kz/33445-est-li-u-russkih-buduschee-v-kazahstane.html> (utolsó letöltés: 2020.03.09.)

Организации соотечественников за рубежом. Выбрана организация - Русская Община Казахстана. [Honfitársak szervezete külföldön. Kazahsztáni Orosz Közösség.] URL: <http://www.materik.ru/nationals/database/migrants/detail.php?ID=13091> (utolsó letöltés: 2020.08.02.)

- Положение русских в Казахстане* (1985-1995). [Oroszok helyzete Kazahsztánban 1985-1995 között.] URL: <https://drive.google.com/file/d/1Q45uSnfp7c3LIW8cj-ICD8uHSJACoFLY/view?usp=sharing> (utolsó letöltés: 2021.02.05.)
- Православное благотворительное общество развития культуры и образования в Республике Казахстан “СВЕТОЧ”.* [Ortodox karitatív társaság a kultúra és az oktatás fejlesztéséért a Kazah Köztársaságban „Fáklya”.] URL: <https://arvedi.kz/svetoch.html> (utolsó letöltés: 2020.12.28.)
- Республиканское славянское движение «ЛАД».* [„LAD” Republikánus Szláv Mozgalom.] URL: <https://arvedi.kz/lad.html> (utolsó letöltés: 2020.07.29.)
- Русские в Современном Казахстане (Xx – Начало XXI В.)* [Oroszok a mai Kazahsztánban 20. – 21. század elején.] <http://kz.ethnology.ru/win/rus-now.html> (utolsó letöltés: 2020.07. 18.)
- Русский язык в Казахстане: «официальный» или нет?* [Orosz nyelv Kazahsztánban: „hivatalos” vagy nem?] URL: <https://rusevr.asia/russkij-yazyk-v-kazaxstane-oficialnyj-ili-net/> (utolsó letöltés: 2020.07. 18.)
- Хронология Казачьего Движения (1989-98).* [„Kozák Mozgalom Kronológiája.”] URL: <http://www.panorama.ru/works/patr/kdoc/hro.html> (utolsó letöltés: 2020.08.02.)
- Этническая карта Казахстана: казахов больше, европейцев меньше, третий мононациональный регион.* [Kazahsztán etnikai térképe: kazah többség, európai kisebbség, a harmadik mono-etnikai régió.] URL: <https://vlast.kz/obsshestvo/32977-etniceskaa-karta-kazahstana-kazahov-bolse-evropejcev-mense-tretij-mononacionalnyj-region.html> (utolsó letöltés: 2020.07. 28.)

AZ ADRIÁTÓL A KÍNAI NAGY FALIG

Törökország külpolitikája Közép-Ázsiában (1989–2018)

BIRÓ DÁVID

I. Bevezetés

A Szovjetunió felbomlása új lehetőséget teremtett Törökország számára a poszt-szovjet térségben. A régióban megjelenő új hatalmi vákuum aktív külpolitikára sarkallta Ankarát, különösen a türk nyelvű államok tekintetében. Egy régi/új eszme felélesztése, a pán-türkizmus lehetővé tette Törökország számára, hogy egy új ideológiai alapra helyezze a régiót érintő külpolitikáját.

A bipoláris világrend megszűnése immár harminc évre nyúlik vissza. Törökország Közép-Ázsiát érintő külpolitikáját érdemes két részletben tárgyalni. Az első időszak az 1980-as évek végétől egészen a 2000-es évek elejéig tart. A Recep Tayyip Erdoğan vezette AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) hatalomra kerülésével kezdődik el a második vizsgált időszak 2002 és 2018 között, amely a jelenleg is hatalmon lévő AKP aktív külpolitikáját tárgyalja. E két általam vizsgált időszak jelentős mértékben eltér egymástól. Mivel a török külpolitika ezen irányú aktivitása a 2000-es években vált egyre meghatározóbbá, így a dolgozat szempontjából és a rendelkezésre álló keretek miatt az elmúlt évtizedek kerülnek inkább a fókuszba.

A kilencvenes évek időszaka egy aktív, főként Ankara által diktált politikai hegemonia kiépítésére törekedett. A korszak egyik legmeghatározóbb török politikusa Turgut Özal volt, aki miniszterelnökként (1983–1989), majd köztársasági elnökként (1989–1993) vezette országát. Felismerte a létrejövő új geopolitikai struktúrában rejlő lehetőségeket, és ennek kapcsán azt hangoztatta, hogy a 21. század a törökök évszázada lesz,

valamint szintén tőle származik az „Adriától a kínai nagy falig” idézet,¹⁴¹ amely utal a török külpolitika új irányvonalára, tehát az egyre aktívabbá váló „keleti nyitásra”.

A 2000-es évek törökországi külpolitikáját vizsgálva Erdoğan miniszterelnökön túl meg kell említenünk Ahmet Davutoğlu-t, aki külügyminisztere (2009–2012) és miniszterelnöke (2014–2016) volt az országnak, valamint Abdullah Gül-t, aki szintén ebben az időszakban töltött be vezető pozíciókat. Ezen felsorolt politikai auktorok sokat alakítottak Törökország közép-ázsiai politikáján. A felsorolt személyek közül Davutoğlu elméletét röviden ismertetni is fogom. A vizsgált 30 éves periódusban Törökország a politikai befolyásának kiépítésén túl jelentős gazdasági és kulturális hegemoniára is törekedett, amelynek egyik meghatározói ideológiai eszköze a pán-türkizmus volt, így e régió török politikájának értelmezésében fontos ezen ideológia alapjainak tisztázása.

Jelen tanulmány célja, hogy rövid betekintést nyújtson ezen időszak külpolitikai jelentőségébe, amelynek során vázolom Törökország ezen irányú politikájának elméleti-ideológiai hátterét, valamint azon integrációs törekvéseket, amelyek segítségével létrejöhetne egy török vezetésű tömb. A térségre jellemző nagyhatalmi vetélkedés (Kína, Oroszország, Irán, USA) miatt azonban a tényleges politikai, gazdasági, kulturális hegemonia létrehozása kérdésesnek látszik.

II. A külpolitikai kapcsolatok történeti áttekintése

A bipoláris világrend megszűnése új helyzetet teremtett mind Törökország, mind a poszt-szovjet térség új független türk államai számára. A szocialista blokk megszűnésével új geopolitikai vákuumterületek jöttek létre. A változások új megvilágításba helyezték Törökország nyugati szövetségi rendszerben betöltött szerepét. Az új geostratégiai helyzet

---

¹⁴¹ MURINSON 2006: 946.

következtében csökkent (de továbbra is meghatározó maradt) Törökország NATO-ban betöltött szerepe, és az 1980-as évek végén jelentősen átalakult Törökország Európához fűződő viszonya.

Az európai integráció kérdése, azaz az EGK-hoz való csatlakozás Turgut Özal egyik meghatározó célkitűzése volt az általa képviselt új, egyre aktívabb külpolitika számára. Ennek értelmében 1987-ben kérte országa teljes jogú tagságát az EGK-hoz, ám ezt a kérést végül 1989-ben elutasították, és ezzel ismét egyre távolabbinak tűnt a vágyott európai integráció kérdése. A Szovjetunió felbomlásával a függetlenné vált török-türk identitással (is) rendelkező új köztársaságok (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán) nyelvi és etnikai értelemben is kapcsolatot tudtak építeni Törökországgal, amely a nyugati integráció kudarcát fel tudta használni a „keleti nyitásra”, és egyre aktívabb külpolitikát folytatott a Dél-Kaukázus és Közép-Ázsia érintett országaival.

A Nyugattal szembeni kiábrándultság új külpolitikai utat nyitott. Közép-Ázsia immár független államai új lehetőségeket kínáltak Ankarának, amely a Nyugat számára sem volt érdektelen, sőt a török vezetés gondolata pozitívabban hatott, mint például egy megerősödő iszlám fundamentalizmus képe a régióban. Törökország erős történelmi, etnikai, kulturális és nyelvi kötelékekkel rendelkezett a független türk országok irányában. Törökország az orosz befolyás ellensúlyaként és az iráni vezetésű iszlám fundamentalizmus elterjedése elleni védőbástyaként azt remélte, hogy pozitív értéket sugallhat a Nyugat felé, és így további politikai és gazdasági előnyöket érhet el. Ankara arra törekedett, hogy gazdaságilag profitáljon a közép-ázsiai nemzetek függetlenségéből azáltal, hogy elfoglalja az export piacait, és felhasználja a régió olaj- és gázkészleteit növekvő energiaigényének kielégítésére. A legfontosabb, hogy a közép-ázsiai államok függetlensége lehetőséget kínált Törökország számára, hogy megújítsa a

nemzeti identitást, valamint megerősítse vezető szerepét egy tágabb türk közösségben.¹⁴²

Kezdetben a közép-ázsiai államok üdvözölték Törökország aktív jelenlétét, mint gazdaságilag erős partner segítségét. Ezen országok a nyugat felé vezető potenciális hidat láttak Törökországban, amely segítheti a régió kőolaj- és földgáz Európába szállítását, valamint ellensúlyozza Oroszország meghatározó gazdasági és politikai szerepét. A szekularizált, gazdasági potenciállal rendelkező Törökország és az általa képviselt török modell ésszerű kompromisszumnak tűnt a közép-ázsiai muszlim társadalmak számára.¹⁴³

1991 óta Törökország szoros politikai, gazdasági, kulturális és katonai kapcsolatokat ápol a régió államaival. Turgut Özal köztársasági elnök 1991-ben hivatalos látogatásokat tett Kazahsztánban és Azerbajdzsánban. Megállapodást írt alá Kazahsztánnal, és mindkét vezető úgy döntött, hogy közös konzultációs mechanizmust alakít ki, valamint fejleszti a kétoldalú kapcsolatokat.¹⁴⁴ A két- és többoldalú kapcsolatok jogi szabályozásának biztosítása érdekében Törökország és más török államok 1992-ben aláírták az ankarai megállapodását, és úgy döntöttek, hogy évente egy török csúcstalálkozó keretein belül találkozni fognak. A csúcstalálkozón Özal elnök politikai és gazdasági nyilatkozatok aláírását tervezte. Miközben a 21. századot török korszaknak nyilvánította, követelte a török közös piac és a török fejlesztési és beruházási bank létrehozását. Karimov üzbég elnök azonban elutasította a nemzetek feletti mechanizmusok kialakítását.¹⁴⁵ Ennek ellenére a résztvevő vezetők megállapodtak abban, hogy támogatják a közlekedési és információs projekteket, javítják a kereskedelmi és gazdasági együttműködést, közös projekteket hoznak létre az ipari, a mezőgazdasági,

---

¹⁴² EFEGIL 2009: 76–77.

¹⁴³ EFEGIL 2009: 78.

¹⁴⁴ AYDIN – ÇAĞRI 2005: 110–112.

¹⁴⁵ FAZENDEIRO 2017: 424.

az energetikai és a szolgáltatási szektorban, valamint keresik a természeti erőforrásokat. Demirel elnök azt ígérte, hogy 1994-ben 1,1 milliárd dollár pénzügyi támogatást és katonai felszerelést nyújt a regionális országoknak. A közös regionális és nemzetközi kérdések megvitatására Törökország szintén megközelítőleg háromszáz megállapodást írt alá a kapcsolatok jogi kereteinek megteremtéséről, és segítette őket abban, hogy tagjává váljanak olyan regionális és nemzetközi szervezeteknek, mint az Európa Tanács és az Egyesült Nemzetek Szervezete.¹⁴⁶

Az 1990-es évek második feléig Ankara a kereskedelem, a beruházások és Törökország közép-ázsiai politikai, gazdasági és kulturális befolyásának bővítésére törekedett.¹⁴⁷ Törökország a törökök és a közép-ázsiai türk nemzetek közötti közös vonásokra helyezett túlzott hangsúlya ellenszenvet váltott ki a régióban. Úgy tűnt, hogy Törökország kísérletet tesz egyfajta hegemon szerepre a türk államok felett, amely negatívan hatott ezen országok számára, hiszen közeli emlékeket őriztek a Szovjetunió időszakából. Az egyre magabiztosabb közép-ázsiai államok ezért nem voltak hajlandók kizárólag a török elképzeléshez kötődni, és saját nemzeti identitásuk fejlesztésére és megszilárdítására törekedtek. Keresték a kapcsolatot más nagyhatalmakkal (Oroszország, Irán) a politikai, gazdasági és katonai támogatásaik reményében.¹⁴⁸ Valójában sok közép-ázsiai vezető azt akarta, hogy továbbra is egy laza orosz biztonsági ernyő részei maradjanak annak érdekében, hogy ellenőrizzék az Afganisztánból és Pakisztánból származó vallási radikalizmus lehetséges terjedését. Minden jel szerint 1996-tól kezdődően Törökország nem törekedett a térséggel való kapcsolatok további intézményesítésére, mert a régió országai más utat kívántak járni. A politikai kapcsolatok helyett inkább a multilaterális együttműködések részesítették előnyben, amelyek főként kulturális és

---

¹⁴⁶ EFEGIL 2009: 78.

¹⁴⁷ MARTIROSYAN 2005: 1.

¹⁴⁸ FAZENDEIRO 2005: 412.

oktatási kérdésekre korlátozódtak.¹⁴⁹ Ezt követően Ankara arra törekedett, hogy a régióhoz fűződő kulturális és oktatási kapcsolatait felhasználja Törökország szekuláris, demokratikus, nyugatbarát, szabadpiaci állam mintájának ábrázolására, az iszlám fundamentalizmus alternatív modelljeként. Az 1990-es évek során Törökország mintegy 80 millió USD humanitárius segítséget és több mint 1 milliárd USD hitelt nyújtott a közép-ázsiai országoknak.¹⁵⁰

Az AKP időszakában tovább erősödtek a közép-ázsiai kapcsolatok.¹⁵¹ Noha a török politikai unió elképzelése immár nem volt napirenden, a civilizációk közötti párbeszéd politikájának támogatása érdekében biztonságos, stabil, virágzó és együttműködő légkör kialakítását tűzték ki célul a Balkánon, a Kaukázusban, a Fekete-tenger medencéjében, a Közel-Keleten, a Földközi-tengeren és Közép-Ázsiában. Törökország egyfajta hídszerepet játszott a Nyugat és Kelet között, de a 2000-es évek közepére Törökország immár központi helyet kívánt elfoglalni, és ezt előszeretettel hangoztatta is.¹⁵² Az AKP prioritásként kezelte Törökország politikai, kulturális és gazdasági kapcsolatainak fejlesztését ezen országok irányába. Ezzel kapcsolatban Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök hivatalos látogatásokat tett Kirgizisztánban, Tádzsikisztánban, Türkmenisztánban és Üzbegisztánban.

Erdoğan miniszterelnök 2006-ban részt vett a 10. Török Államok és Nemzetek gyűlésén Antalyában. Beszédében Erdoğan megemlítette, hogy a török államok között nyelvi egységet kell létrehozni, és javítaniuk kell a multinacionális kapcsolatokat a kereskedelem és az energiapiac területén. 2007-ben Bakuban találkoztak újra,¹⁵³ ahol Erdoğan a csúcstalálkozón

---

¹⁴⁹ WHEELER 2013: 3.

¹⁵⁰ MARTIROSYAN 2005: 2.

¹⁵¹ EGERESI 2016: 119–152.

¹⁵² GÖZEN 2005: 41–58.

¹⁵³ <https://www.turkkon.org/en/zirveler> (utolsó letöltés: 2021.01.30.)

mondott beszédében a török államok külpolitikájának összehangolását sürgette, közös történelmi értékek kiemelését és a többoldalú együttműködések intézményesítését tűzte ki célul.¹⁵⁴ Kifejtette, hogy a testvériség alapján újra kell éleszteniük a kölcsönös kapcsolatokat, meg kell erősíteniük a török népek együttműködését, és támogatni kell a társadalmi, kulturális és gazdasági kapcsolatokat.¹⁵⁵ A kétoldalú kapcsolatok erősítése tovább folytatódott. Erdoğan miniszterelnök 2008-ban hivatalos látogatást tett Türkmenisztánban.¹⁵⁶ Hüseyin Çelik török oktatási miniszter (2003–2009) látogatást tett Kazahsztán török iskoláiban, Ali Babacan külügyminiszter (2007–2009) kétoldalú kereskedelmi és kulturális kapcsolatokról tárgyalt Törökország és Üzbegisztán között. Megemlézték, hogy a kereskedelmi és kulturális kapcsolatok fejlesztése utat nyitna a kétoldalú gazdasági és politikai kapcsolatok megerősítése előtt.¹⁵⁷

A látványos és eredményesnek tűnő tárgyalások ellenére a közép-ázsiai államok nem tekintettek mintaként Törökország politikai és gazdasági rendszerére. Törökország inkább alternatívát jelentett az orosz és kínai függőség csökkentésére.¹⁵⁸ Függetlenségük első éveiben a nyugati világ, különösen az Egyesült Államok és az EU a török modellt javasolta az iráni iszlám rezsim alternatívájaként, miközben a saját fent említett menetrendjével foglalkozott. A valóságban azonban Törökország nem válhatott mintává, mert más politikai és társadalmi mintákkal rendelkezett, mint a régió államai.¹⁵⁹ Például Törökországban nincs klán alapú szerveződés, vagy éppen a közép-ázsiai országok belpolitikai rendszerének sajátosságai is jelentősen eltérnek a Törökországtól, nem beszélve a jogállamiság és az emberi jogok kérdéséről.

---

¹⁵⁴ EFEGIL 2009: 81.

¹⁵⁵ EFEGIL 2009: 81.

¹⁵⁶ DALY 2008

¹⁵⁷ EFEGIL 2009: 81.

¹⁵⁸ LARRABEE–LESSER 2003: 115.

¹⁵⁹ HOVSEPYAN 2009: 112–118.

A 2000-es évek „nagy játszámája” az energiaszektorra koncentrált. Ankarának már Gül elnök időszakában fel kellett eszmélni, hogy nem tűnhet fel többé „híd” szerepben Európa és Ázsia között.¹⁶⁰ Törökország immár nem csak Európa érdekeit, az esetleges nyugati integráció esélyeit tartotta melegen. Oroszországgal való kapcsolata nagyon változatos volt, és olykor pozitívnak ígérkezett a két ország kapcsolata. Oroszország 2013-ban Törökország 2. legnagyobb kereskedelmi partnere volt, míg orosz szemszögből vizsgálva Törökország a 6. helyet foglalta el.¹⁶¹ Az erősödő gazdasági kapcsolatok, a megváltozott energiapolitika arra sarkallta Ankarát és Moszkvát, hogy riválisokból partnerekké váljanak. Ebben természetesen szerepet játszott Törökországból származó energiafüggősége, amely majd csak a 2017-es évtől mutat jelentős változásokat. Mindez nagy szerepet játszik majd Azerbajdzsán és Törökország egyre szorosabbá váló politikai és gazdasági kapcsolata, amely csökkenti az Oroszországból származó energiaéhségét.

III. Adalékok Törökország közép-ázsiai kapcsolatainak elméleti hátteréhez

A „Turán” nem más mint a közép-ázsiai sztyeppe türk eredetű népeinek az őshazája, amelynek kitüntetett helye van a török nacionalizmusban. A turanizmus gondolata a 19. századi Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendett,¹⁶² amelynek során a magyar turanista értelmiség gyakran hivatkozott Ziya Gökalp népszerű téziseire.¹⁶³ Gökalp meghatározása szerint a Turan összekacsolódott egy nagyobb „Turkesztánnal”, amely magában foglalt nagyjából 270 török-türk népet. Éppen ezért Közép-Ázsiát, vagyis Turkesztánt általában a török nép (népek)

---

¹⁶⁰ ALIMUKHAMEDOV 2016: 7.

¹⁶¹ ALIMUKHAMEDOV 2016: 7.

¹⁶² ABLONCZY 2016

¹⁶³ ERŞEN 2017: 269.

őshazájának tekintik.¹⁶⁴ Emiatt e földrajzi területnek nagy jelentősége van a 19-20. század fordulóján született nacionalista műveknek, amely gondolatok egyfajta 21. századi köntösben újjáélednek majd a hidegháború utáni időszakban. A régióra irányuló orosz befolyás, majd a pán-szlavizmus eszméje mély nyomokat hagyott az itt élő török népekben, és jó kapaszkodó volt, lett számukra a pán-türkizmus eszméje. Kemal Atatürk ellenezte az ilyen irányú török nacionalista törekvéseket és a „béke otthon, béke a világban” elv¹⁶⁵ határozta meg a korszak külpolitikáját.

Az új fejezet majd csak Turgut Özal időszakában következett be, amely egy aktív (pán)türkista politikát hívott életre, köszönhetően a Szovjetunió felbomlásának. Ennek értelmében egyre aktívabban keresték a kapcsolatot a közép-ázsiai türk népekkel és nem titkolt szándéka volt Ankarának, hogy egyfajta befolyási övezetet hozzon létre, természetesen Törökország vezetésével. Mindezt ebben az időszakban egy komoly strukturális, intézményi háttérrel próbálták megvalósítani. Törökország elsőként ismerte el az új független közép-ázsiai türk köztársaságokat. A TÜRKSOY (Türk Kültürü Teşkilatı.),¹⁶⁶ az ECO (Gazdasági Együttműködési Szervezet) és a TİKA (Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség) intézményei jelentették az szoros gazdasági, politikai és kulturális együttműködések alapjait az 1990-es évek derekán. A török oktatási minisztérium életre hívta a „Nagy Diákprojektet” (Büyük Öğrenci Projesi),¹⁶⁷ amely diákcsere programot biztosított Törökország és a türk nyelvű államok között. Pénzügyi területen a török Eximbank fontos hiteleket nyújtott a közép-ázsiai országoknak.¹⁶⁸ A kilencvenes években egyre érezhetőbbé vált, hogy egyfajta gazdasági és kulturális térnyerés volt kibontakozóban Törökország részéről,

---

¹⁶⁴ ÖZDOĞAN 2002: 28.; ANDICAN 1992: 13.

¹⁶⁵ EGERESI 2015: 436–452.

¹⁶⁶ Nemzetközi Török kulturális Szervezet

¹⁶⁷ ÖZTÜRK 2014

¹⁶⁸ WORLD BANK 1999

amely gyakran a politikai kapcsolatokra is rányomta a bélyegét. A 2000-es évek, az AKP hatalomra kerülése utat nyitott egy merőben új külpolitikai gondolkodásnak, amely tovább erősítette Törökország és a közép-ázsiai türk országok kapcsolatát.¹⁶⁹

Az AKP időszakát tekintve fontos változások zajlottak a nemzetközi kapcsolatok színterén is. E stratégia kialakításában, megfogalmazásában kulcsszerepet játszott Ahmet Davutoğlu külügyminiszter, majd miniszterelnök.¹⁷⁰ A 2000-es évek elején végbement geopolitikai változások Törökországot is változásra sarkallták. Törökország megtapasztalta a hidegháború utáni bizonytalanság közvetlen hatását, amely alaposan rányomta a bélyegét az ország szomszédos államaival kialakított biztonsági kapcsolatokra is. A török diplomácia számára ebben az összefüggésben az egyik legsürgetőbb kérdés Ankara befolyási övezeteinek összehangolása volt az újonnan kialakulóban lévő nemzetközi környezettel. Törökország egyre jelentősebb regionális tényezővé vált a Balkánon, Közel-Keleten, a Kaukázusban és majd Közép-Ázsiában is.¹⁷¹ Ebben a kérdésben nagy jelentőséggel bírt az oszmán-történelmi múlt újraértelmezése és a közös etno-kulturális kapcsolatok felelevenítése is.¹⁷²

Ugyan Törökország továbbra is a Nyugat szövetségi rendszerében képzelte el a jövőjét, a globalizáció, a geopolitikai és a nemzettudat újradefiniálása mégis utat nyitott egy sor, korábban elhanyagolt külpolitikai iránynak.¹⁷³ Davutoğlu elve, a „zéro probléma a szomszédokkal” öt elvi megközelítést érintett. Törökországnak immár következetes elképzelései voltak például a Közel-Kelet külpolitikájával kapcsolatban, ideértve Szíriát vagy Izraelt. Úgy vélték, e térség jövője kihatással van Törökország regionális

---

¹⁶⁹ ALIMUKHAMEDOV 2016: 4.

¹⁷⁰ DAVUTOĞLU 2017

¹⁷¹ TURAN – ALBAYRAK 2016: 129–154.

¹⁷² DAVUTOĞLU 2016: 31–47.

¹⁷³ ARAS 2009: 133.

politikájára, ennek értelmében következetes és szisztematikus keretrendszer építettek ki, amelynek része az is, hogy olyan országokkal is javítsa kapcsolatait, mint Görögország vagy Oroszország. Új diskurzust vezettek be a külpolitikában, amelynek kulcsa a soft power elemek alkalmazása volt.¹⁷⁴ Ez a sikeres külpolitika azt eredményezte, hogy Davutoğlu elveit ki lehetett terjeszteni az ország nem közvetlen szomszédjaira, szövetségeseire vagy gazdasági partnereire. Ennek értelmében akár Líbia vagy Ghána, de Közép-Ázsia is beléphetett ebbe a körbe.

Mindezen elvek egyik lényegi eleme a többdimenziós külpolitika volt. Mindennek a kulcsa, hogy támogassák, kiegészítsék egymást (pl. gazdaságilag), és ne vetélytársak legyenek. Ezek az elgondolások tökéletesen kirajzolódnak Törökország közép-ázsiai politikájában is, ahol az etno-kulturális, pán-türkista, nacionalista elvekkel karöltve próbálják alkalmazni a fent említett külpolitikai elveket.¹⁷⁵ Békediplomácia, soft-power, kulturális hegemonia és gazdasági kooperáció – ezek váltak az időszak központi fogalmaivá.

IV. Integrációs törekvések

A poszt-szovjet közép-ázsiai régiót érintő integráció tevékenységek rendkívül sokrétűek, köszönhetően a régió geopolitikai jelentőségének. Ennek értelmében, a régióban jelen lévő majd minden nagyhatalom égisze alatt kiforrott már egy-egy jelentős szervezet. Ezen szervezetek közül nagy jelentőséggel bír például az Oroszország vezette Eurázsiai Gazdasági Unió, vagy az Egy övezet, egy út megnevezésű gazdasági szerveződés, amely Kína vezényletével próbál gazdasági előnyökhöz jutni.

Törökország már az 1990-es évek legelejétől arra törekedett, hogy szoros politikai és gazdasági kapcsolatot építsen ki Közép-Ázsiában. A

---

¹⁷⁴ ARAS 2009: 140.

¹⁷⁵ DAVUTOĞLU 2017: 429–441.

diplomáciai kapcsolatokat már 1991-ben felvették az új független közép-ázsiai köztársaságokkal. Ankara ezen irányú integrációs törekvéseit két fő részre lehet osztani. Az első szakasz 1992–2010 között zajlott le. Az 1990-es évek eleje óta Törökország fontos külpolitikai lépéseket tett a régió felé, legyen szó akár politikai vagy gazdasági integrációról. A türk országok viszonyában külön kiemelendő Törökország és Azerbajdzsán viszonya, ahol a nacionalista pán-török eszmék talán a leghangosabbak a régióban.¹⁷⁶

Törökország vezénylete alatt, 1992 óta rendszeresen tartottak csúcstalálkozókat a türk nyelvű államok (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Türkmenisztán), amelynek utolsó állomása a 2010. szeptember 16-i isztambuli csúcstalálkozó volt. A nakhchivani megállapodás lehetővé tette, hogy új szintre emeljék az érintett államok együttműködését. Ezzel létrejött a Türk Tanács intézménye, amely immár Törökország vezényletével, a türk államokat magában foglaló szervezetként kívánta elérni céljait a tágabb értelemben vett közép-ázsiai régióban.¹⁷⁷ Mindezt figyelembe véve a Türk Tanács létrejöttével egy teljesen új szakaszba lépett ezen országok együttműködése. Mindezen folyamatok lehetővé tették Törökország számára, hogy megpróbálja kiépíteni vezető szerepét.¹⁷⁸ Más kérdés, hogy a többi érintett ország miként viszonyult a fentiekhez. Természetesen a régió országai számára nem volt cél, hogy egy új nagyhatalom függésében tevékenykedjenek, amely adott esetben veszélyeztetheti szuverenitásukat. A szovjet éra tapasztalatai sokszor fájó emlékeket hagytak e régió számára, valamint a 90-es évek elejéről is sok rossz tapasztalatot szereztek, amikor Törökország megpróbálta kiterjeszteni politikai befolyását ezen tagköztársaságok irányába, amelyek ekkor érthető módon nem kérték a török függőségéből.

---

¹⁷⁶ MINASYAN 2016: 2101.

¹⁷⁷ MINASYAN 2016: 2102.

¹⁷⁸ EFEGIL 2009: 81.

A 2010-es években sem volt más a helyzet. A régió országai számára Törökország inkább alternatívát jelentett az erősödő orosz és kínai befolyással szemben és a szoros politikai kapcsolatok helyett elsősorban gazdasági és kulturális jellegű együttműködések élveztek elsőbbséget. Mindezeket segítette a közös történelmi múlt értelmezése, a nyelvi és etnikai kötelékek, amelyek ugyan orosz részről részben szintén jelen voltak, ám egyáltalán nem voltak jelen a kínai kapcsolatokban. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a Szovjetunió felbomlása után Közép-Ázsiában hatalomra került egy törökbarát elit, akik mindezeket figyelembe véve erősen kötődtek azokhoz az elképzelésekhez, amelyeket a török külpolitika lehetővé kívánt tenni ezen országok számára.

A Türk Tanács megalakulásával a tagországok számára biztosított csúcstalálkozók továbbra is meghatározó jellegűek voltak. E találkozók magas szintű kommunikációs csatornát biztosítottak a türk államok vezetői számára a külpolitikai kérdések megvitatásában és a közös gazdasági érdekek megvalósításában. Fontos célkitűzés volt a tagországok számára a közös álláspontok kialakítása és a kölcsönös érdekek, előnyök feltérképezése a külpolitikát érintő kérdésekben, ideértve a nemzetközi szervezetekben, nemzetközi fórumokon való közös érdekképviselés lehetőségét. Minderre jó példa a 2009-es nakhchivani-egyezmény 2. cikkelye, amely világos utalást tartalmaz a közös álláspontok kialakítására a nemzetközi szervezetek kapcsán (ENSZ, EBESZ).¹⁷⁹ A tagállamok célul tűzték ki, hogy a fontos nemzetközi találkozók előtt értekezleteket tartanak, hogy megvitassák a közös együttműködések lehetőségét. Ezen felül említésre méltó a tagállamok külpolitikai intézkedéseinek összehangolása, amely lehetővé tenné a tagországok számára, hogy egyhangúan lépjenek fel a kardinális kérdések tekintetében.

---

¹⁷⁹ KAPLAN – YUVACI – AMANOV 2015: 131.

A 2006-os antalyai csúcstalálkozó óta fokozatosan erősödtek a külpolitikai kérdéseket érintő közös álláspontok összehangolását célzó egyeztetések. Mindezek elsősorban Törökországot, Azerbajdzsánt, Kirgizisztánt és Kazahsztánt érintették.¹⁸⁰ Látható, hogy a türk nyelvű országokat érintő intézményi keretek megerősítése tovább fokozza az érintett tagok politikai és gazdasági összefonódását is. A külpolitikai kapcsolatok javulása és erősödése lehetővé teszi, hogy magasabb szinteken is konzultáljanak az országok külügyminiszterei. Ezek különösen nagy jelentőséggel bírnak az esetleges nemzetközi konfliktusok és nézeteltérések kapcsán, legyen szó a Kelet-Mediterráneumot vagy Hegyi-Karabahot érintő kérdésekről.

V. Többcélú együttműködések

A történelmi, vallási és kulturális kapcsolatok lehetővé teszik Törökország számára, hogy kedvező gazdasági megoldások kialakítása mentén előnyös megállapodásokat alakítsanak ki két- és többoldalú megállapodások mentén. Amennyiben összehasonlítjuk a termelés szerkezetét, az exportpotenciált és az importra szánt árukat Törökország és a közép-ázsiai országok kapcsán, akkor azt látjuk, hogy ezen termékek kiegészítik egymást. Egy hatalmas felvevőpiacról beszélhetünk. A Török Köztársaságtól, az Adriai-tenger vonulatától a kínai nagy falig megközelítőleg 11 millió km² területet foglal magába, 200 milliós lakossággal, 20 török dialektust beszélő néppel vagy népcsoporttal. Amennyiben ezt leszűkítjük a független török köztársaságokra, akkor is 2 millió km²-t és 58 millió fős lakosságot kapunk.¹⁸¹ Éppen ezért a kezdeti időszakban Törökország hidat képzett Kelet és Nyugat között, ám a 2000-es évektől kezdve, az AKP időszakában már inkább központi szereplője és

---

¹⁸⁰ KAPLAN – YUVACI – AMANOV 2015: 132.

¹⁸¹ PALA – ENGÜR 1998: 23.

alakítója kíván lenni e régiónak. Talán kijelenthetjük, hogy a közép-ázsiai országok jobban profitálnának egy híd szerepben feltűnő Törökországból, mint egy hegemon hatalomra törekvő Török Köztársaságból.

Törökország és a közép-ázsiai türk köztársaságok a 2000-es évek második felére jelentős javulást értek el a világkereskedelemben betöltött szerepüket érintően. Ezen államok 2008-ra a világkereskedelmi export 1,59%-át, és az import 2,41%-át érték el.¹⁸² Ez az arány évről évre növekszik. Törökország ezen országokkal szembeni politikája kiterjedt a gazdasági reformok előmozdítására, a politikai és gazdasági stabilitás megőrzésére és az államépítési folyamatokba történő beleszólásba. Ezzel Törökország biztosíthatta a régió hatalmas energiaforrásainak nemzetközi piacra történő zökkenőmentes szállítását. Törökországnak és a régiónak közös gazdasági érdekeik vannak.

Törökország régióba irányuló exportja többnyire vegyi anyagokból, építőanyagokból, textiliparból és élelmiszeripari termékekből tevődtek össze. A régióból származó legfontosabb import áru a kőolaj és a pamut volt. Közel ezer török cég tevékenykedett Közép-Ázsiában. Törökország beruházásai a régióban az energia-, textil- és élelmiszeriparra, valamint a banki szektorra összpontosultak. A török magánberuházások összege meghaladta a 3,5 milliárd dollárt. A legtöbb török beruházás Kazahsztánban, Türkmenisztánban és Üzbegisztánban volt jelen.¹⁸³

A közép-ázsiai országokkal fenntartott gazdasági kapcsolatok javítása érdekében Törökország szilárd kapcsolati keret létrehozására törekedett, világosan meghatározott stratégiai prioritásokkal. Ankara külpolitikája e területen világos képet mutat: folytatni kell az elmúlt évek pragmatikus politikáját és tisztában kell lennie azzal a ténnyel, hogy más nagyhatalmi érdekek is megjelennek a régióban, például orosz, kínai és iráni oldalról.¹⁸⁴

---

¹⁸² ASIAN DEVELOPMENT BANK 2006

¹⁸³ KAYA 2007: 433.

¹⁸⁴ BYRAPPA 2019: 522.

A gazdasági érdekek mezejét tekintve a Kaszpi-tenger medencéjében található olaj- és földgázkészlet szintén nagy jelentőséggel bír. Törökország az erőforrások Közép-Ázsiából történő elszállítását tekintve összhangban áll az USA régiós energiapolitikájával. Ez nem más, mint az olaj és gáz globális piacra történő exportja, elsősorban Oroszország megkerülésével. Ennek értelmében olyan csővezeték megépítését tervezték, amelyek nemcsak Oroszország, hanem a török fennhatóság alá tartozó tengerszorosok megkerülését is lehetővé tette. Ezáltal megvalósulhatott a kőolaj és földgáz elszállítása a Földközi-tenger partján lévő terminálokhoz. Ez a vezeték a BTC (Baku–Tbiliszi–Ceyhan) nevet viselte, amely Azerbajdzsánon és Grúzián át Ceyhanig (az olaj esteében), illetve Erzurumig (a földgáz esetében) húzódott. Egy másik fontos útvonala a Baku–Kars vasútvonal volt, amely az új Selyemút projekthez kapcsolódott, megkerülve Oroszországot.¹⁸⁵

Az oktatás és a kultúra területén is jelentős együttműködések zajlanak Törökország és a régió türk országai között. Mindezt megalapozandóan Törökország fejlesztette telekommunikációs és légi összeköttetéseit az érintett országokkal. Mindez lehetővé tette a türk államok egyetemi hallgatói számára, hogy törökországi egyetemeken tanuljanak, valamint török diplomátákat és üzletembereket küldtek Közép-Ázsiába. Törökország vállalta a külföldi hallgatók magas színvonalú oktatását, lakhatását és kedvező ösztöndíjprogramokat dolgozott ki a diákok számára.¹⁸⁶ A TİKA és a TURKSOY által biztosított intézményes keretek lehetővé tették a türk országok számára, hogy intézményesült keretek között gondoljanak a kulturális és oktatási területen megvalósuló jövőbeni és magas színvonalú együttműködésekről.

---

¹⁸⁵ TWORKOWSKI 2008: 48–49.

¹⁸⁶ ÇELİK 1999: 55.

VI. Összegzés

Törökország rendkívül változatos és sokrétű politikát folytat Közép-Ázsiában. A régióra irányuló külpolitika jelentős változásokon ment keresztül a Szovjetunió felbomlását követő időszakról a 2002 óta hatalmon lévő AKP külpolitikájáig. Az 1990-es évek víziójának, a nagy török unió létrehozásának nem voltak reális alapjai. A térség független türk köztársaságai eltérő utat kívántak járni. Törökország ezt felismerte és egy jóval pragmatikusabb, gazdasági érdekeket előtérbe helyező külpolitika mentén tört lándzsát, amelynek gyümölcsei beérni látszanak. A 2009-ben felállított Türk Tanács kiváló példája az integrációs törekvéseknek, amelyek elősegítik a térség gazdasági integrációját és intézményesült keretek között folytatódhatnak a kulturális kapcsolatok erősítései is. Ezen felül komoly előrelépések történtek a 2000-es évek elejétől kezdve a biztonságpolitikai, stratégiai együttműködések terén. Törökország jelentős mértékben fejlesztette haderejét és különböző bilaterális szerződéseket kötött a türk országokkal, amelyek a haderőfejlesztést és professzionális kiképzéseket tűzték ki célul. Természetesen e folyamatok rendkívül szerteágazóak, amelynek részleteit e tanulmány most nem tárgyalja.

Nem szabad azonban megfedkezünk arról, hogy Törökország csak az egyik játékos a sakktáblán, Oroszország és Kína mögött, de bátran említhetjük még ebben a sorban Iránt vagy éppen az USA-t is.¹⁸⁷ Fontos szempont továbbá az is, hogy a független közép-ázsiai köztársaságok más és más elvek mentén gondolkodnak az egyes országok hegemon törekvéseiről.

A fentiekben foglaltak segítséget nyújthatnak abban, hogy jobban megértsük a török külpolitika keleti aktivitását, annak lényegi elemeit. Ezen elemzés során arra törekedtem, hogy röviden betekintést nyújtsak a török külpolitika keleti irányának elméleti és néhány gyakorlati aspektusaiba. Céljaim közé tartozott, hogy rávilágítsak arra a többdimenziós politikára,

---

¹⁸⁷ BYRAPPA 2020: 47.

amelyet Törökország az elmúlt évtizedek során felépített. Ahhoz, hogy megértsük Törökország külpolitikájának lényegét, fontos megismerni, hogy az egyes régiók irányába milyen eszközökkel próbálja elérni céljait. Az általam vizsgált közép-ázsiai régió egyik azon területeknek, ahol Ankara megpróbál domináns hatalomként megjelenni.

Irodalomjegyzék

ABLONCZY Balázs 2016. *Keletre Magyar: a magyar turanizmus története*. Debrecen. Jaffa Kiadó.

ALIMUKHAMEDOV, Farkhad 2016. Turkey's Central Asia Policy in the Changing World: Priorities, Policies and Actions. In: *South East European Journal of Political Science*. 4/4. pp. 1–16.

ANDICAN, Ahat 1992. Orta Aya Türk Cumhuriyetlerinden Birleşik Türkistan'a: Tarihi Bir Zorunluluğun Sosyalpolitik Analizi. In: *Türk Yurdu*. 64. pp. 12–18.

ARAS, Bülent 2009. The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy. In: *Insight Turkey*. 11/3. pp. 127–142.

ASIAN DEVELOPMENT BANK 2006.
<https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/59694/adb-ar2006-vol2.pdf>

AYDIN, Mustafa – ÇAĞRI, Erhan 2005. *Küresel Politika'da Orta Asya; Avrasya Üçlemesi I*. Ankara. Nobel Publications.

BYRAPPA, Ramachandra 2019. Tango or Tangle: Let us leave southernization to India. In: BÜR Gábor (főszerk.). *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves*. Budapest. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. pp. 513–538.

BYRAPPA, Ramachandra, 2020. Building Foreign Policy Resilience in the 21st Century: The Concept of Commonwealth. In: JOVIC-LAZIC, Ana – TROUDE, Alexis (eds.) *Security Challenges and the Place of the Balkan and Serbia in a Changing World*. Belgrade. Institute of International Politics and

- Economics*, Belgrade. Faculty of Security Studies at the University of Belgrade. pp. 42–54.
- ÇELİK, Yasemin 1999. *Contemporary Turkish Foreign Policy*. Westport. Praeger,
- DALY, John C. K. 2008. Erdogan goes to Turkmenistan. In: *Eurasia Daily Monitor*. 5/193. <https://jamestown.org/program/erdogan-goes-to-turkmenistan/>
- DAVUTOĞLU, Ahmet 2017. *Stratégiai mélység: Törökország nemzetközi helyzete*. Budapest, Antall József Tudásközpont.
- EFEĞİL, Ertan 2009. Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy. In: *Bilgi Dergisi*. 11/2. pp. 72–92.
- EGERESİ Zoltán 2016. Az AKP külpolitikájának pillérei. In: BARANYI Tamás Péter – SZÁLKAI Kinga (szerk.): *Újbold. A török külpolitika útkeresése a 21. század elején*. Budapest. Antall József Tudásközpont. pp. 119–152.
- EGERESİ, Zoltán 2015. Híd szerepből központi állam: a török külpolitikai kapacitások átalakulása. In: EKERT Mária – MOLNÁR Attila Károly (szerk.). *Teremtés – Politika és művészet*. Nemzeti Közszerológati Egyetem. Molnár Tamás Kutatóközpont évkönyve. pp. 436–452.
- ERŞEN, Emre 2017. Geopolitical traditions in Turkey: Turkish Eurasianism. In: BASSIN, Mark – POZO, Gonzalo (eds.). *The Politics of Eurasianism: Identity, Popular Culture and Russia's Foreign Policy*. London–New York. Rowman & Littlefield International Ltd.
- FAZENDEIRO, Bernardo Teles 2017. Uzbekistan's Defensive Self-Reliance: Karimov's Foreign Policy Legacy. In: *International Affairs*. 93/2. pp. 409–427.
- GÖZEN, Ramazan 2005. Türk Dış Politikası'nda Vizyon ve Revizyon. In: *Demokrasi Platformu*. 1/4. pp. 41–58.
- HOVSEPYAN, Levon 2009. The Turkish Model and Turkey's Central Asian Policies Conditioned by Western Strategic Interests. In: *Central Asia and Caucasus*. 2/56. pp. 112–118.

- KAPLAN, Muhattin – YUVACI, Abdullah – AMANOV, Shatlyk 2015. One Nation, Many Voices? External Cohesion of the Turkic Council States in the United Nations General Assembly, 1993–2011. In: *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. 74/74. pp. 125–145.
- KAYA, Kemal 2007. Turkey. In: STARR, S. Frederick (eds.) *The New Silk Roads. Transport and Trade in Greater Central Asia*. Washington. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. pp. 423–468.
- LARRABEE, Stephen F. – LESSER, Ian O. 2003. *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. USA Rand Corporation.
- MARTIROSYAN, Tigran 2005. Turkey in Central Asia: An Elusive Quest for a Larger Role. Turkey and its Neighbors: Current Political. Overview and Forecast for 2005 and Beyond. In: *The Brookings Institution*.
- MINASYAN, Nelli 2016. The New Tendencies in Organizing the Process of Pan-Turkic Ideas: Cooperation Council of Turkic-speaking States. In: *American Historical Review*. Oxford University Press. 121/5(2) pp. 2100–2106.
- MURINSON, Alexander 2006. The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. In: *Middle Eastern Studies*. 42/6. pp. 945–964.
- ÖZDOĞAN, Günay Göksü 2002. *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*. İstanbul. İletişim Yayınları.
- ÖZTÜRK, Selim 2014. *Büyük Öğrenci Projesinden Türkiye Bursları Projesine Geçiş Süreci ve Türkiye'nin Öğrenci Politikasındaki Değişim*. TC Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Uzmanlık Tezi.
- PALA, Cenk – ENGÜR, Emre 1998. Kafkasya Petrolleri 21. Yüzyılın Eşiğinde Hazar Havzası Ve Türkiye. In: *İktisat İşletme ve Finans*. 13/152. pp. 21–39.
- TURAN, Kürşad – ALBAYRAK, Didem Özdemir 2016. Neo-Ottomanism in Turkish Foreign Policy Through the Lenses of the Principal-Agent Theory. In: *SSPS*. 1/1. pp. 129–154
- TÜRK KENEŞİ. <https://www.turkkon.org/en/zirveler>

- TWORKOWSKI, Wojciech 2008. Realism Mixed with Romanticism: Turkey's Relations with the States of Central Asia. In: *CES Report, Center for Eastern Studies*. Warsaw, Poland. 41–53.
- WHEELER, Thomas 2013. Turkey's role and Interests in Central Asia. In: *Saferworld Briefing*. October. pp. 1–12.
- WORLD BANK 1999. Report No: 19271-TR. *Private and Financial Sector Development*. ECCO6, Europe and Central Asia Region.

ARAB EGYSEG?

Az Arab Államok Ligájának története

PERCZE MÁTÉ

I. Bevezetés

Tanulmányomban az Arab Államok Ligájának, az arab egységességi törekvések legmesszebb jutott szervének történetét vizsgálom. A 20. században az arab országok felismerték, hogy együttműködésre van szükségük, annak érdekében, hogy érdekeiket hatékonyan képviseljék. A hidegháború időszakában különösen fontossá vált az arab országok összefogása, mivel így próbálták ellensúlyozni a nagyhatalmak, valamint az Egyesült Államok és a Szovjetunió erősödő befolyását. Az együttműködés alap gondolata a pánarabizmus, vagyis az arab nyelvű és kultúrájú népek összefogása volt. Az arab országok nemzetközi összefogásának igénye hozta létre az Arab Liga, vagy más néven az Arab Államok Ligája nevezetű szervezetet 1945. március 22-én. A szervezet létrejöttében az egyiptomi Vafd pártnak meghatározó szerepe volt, a szervezet székhelye ma is Kairóban található.

A Liga tevékenysége fontos szerephez jutott a múlt század arab-izraeli konfliktusaiban és az arab országokat érintő egyéb konfliktusokban.

Dolgozatomban bemutatom a Liga strukturális felépítését, lehetőségeit és a rá nehezedő kihívásokat is. Az Arab Ligát, Egyiptom és Szaúd-Arábia 20. századi geopolitikai vetélkedésének színtereként is vizsgálom. Mindkét ország meg kívánta valósítani az arab egységet, de más-más úton, egyúttal mindkét ország igyekezett jó színben fellepni a többi arab ország előtt. Esszémben ismertetem azokat a történelmi eseményeket, amelyek esetében nyilvánvaló volt az egyiptomi-szaúdi feszültség, továbbá összegzem a Liga szerepét és megoldási kísérleteit az adott események kapcsán.

Az Arab Államok Ligája manapság is az arab országok legfontosabb intézménye, a Közel-Kelet politikájának egyik jelentős tényezője. Az Arab Liga fontosságát sok tényező magyarázza, vannak politikai, gazdasági, társadalmi és biztonsági aspektusai. Fontos megemlíteni, hogy a Liga néhány tagállama – az Öböl menti országok és Szaúd-Arábia – hatalmas kőolaj-készlettel rendelkezik, mely jelentős politikai és gazdasági erőt jelent az érintett államok és egyúttal a Liga számára. Manapság a Közel-Kelet gazdaságilag és politikailag is egyre fontosabb a világpolitikában. A régióban zajló események, folyamatok megértésében nélkülözhetetlen az Arab Liga átfogó ismerete.

II. Az Arab Liga létrejötte

Az Arab Ligát, amely az arab államok regionális szervezete volt, hét ország, Egyiptom, Irak, Jordánia, Líbia, Szaúd-Arábia, Szíria és Jemen alapította. A szervezet alapvető céljai a gazdaság fejlesztése, a vitás ügyek megoldása, valamint a politikai célok összehangolása. Az egyik legfontosabb politikai cél az idegen hatalmak befolyásának csökkentése a tagországokban és az arab érdekek egységes képviselése. Ezeket az alapelveket a Liga alapító okirata is ismerteti, mely szerint cél, hogy „*közelebb hozzák a tagállamok közötti kapcsolatokat és koordinálják az egymás közötti együttműködést, függetlenségük és szuverenitásuk védelme, valamint az arab országok ügyeinek és érdekeinek általános megfontolása.*”¹⁸⁸ A Liga struktúrája lehetővé tette további államok csatlakozását, így az alapítók mellett a későbbiekben még további 15 ország csatlakozott. A Liga egyben egy katonai-védelmi szövetség is, amelyet az 1950. április 13-án aláírt közös védelmi és gazdasági együttműködésről szóló megállapodás szavatolt. A megállapodás az aláírókat katonai-védelmi

---

¹⁸⁸ *Pact of the League of Arab States, March 22, 1945.*

intézkedéseinek összehangolására kötelezte. Ez a kötelezettség az arab-izraeli háborúk alatt rendkívül fontossá vált.¹⁸⁹

Izrael állam létrejötté és az ebből fakadó konfliktusok a térség arab államainak összetartását növelte. Az Arab Liga megalakulása óta támogatta a palesztinokat és elítélte Izraelt. Éppen emiatt már az alapító okiratban is rendelkeztek a palesztinkérdést illetően:

„Annak ellenére, hogy Palesztina nem volt képes irányítani saját sorsát, a Nemzetek Szövetségének Szövetsége függetlenségének elismerése alapján határozta meg számára a kormányzati rendszert. Létét és a nemzetek közötti függetlenségét tehát jogilag nem lehet kétségbe vonni, mint bármely más arab állam függetlenségét. [...] Ezért az Arab Liga Paktumát aláíró államok úgy vélik, hogy Palesztina sajátos körülményeire való tekintettel a Liga Tanácsának ki kell jelölnie egy Palesztinából származó arab küldöttet, aki részt vesz annak munkájában, amíg ez az ország nem élvezzi a tényleges függetlenséget.”¹⁹⁰

A védelmi szerződés, amely Egyesített Védelmi és Gazdasági Együttműködési Szerződés (Joint Defence and Economic Co-operation Treaty) néven vált ismerté, megteremtette a szervezet intézményi hátterét is. A Liga két legfőbb intézménye az Egyesített Védelmi Tanács és a Gazdasági Tanács lettek. Utóbbit 1980-ban átnevezték Gazdasági és Szociális Tanácsra. A szervezet intézményein keresztül számos az arab világ érdekeinek elősegítését célzó politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és tudományos programot is szervezett. Az intézményesített felépítés lehetővé tette, hogy a Liga működése széles körben elfogadottá váljon.¹⁹¹

A szervezet haderejét az Egyesített Védelmi Tanács irányította. Ez a szerv felelt a Liga haderejének koordinálásáért és a csapatok megfelelő

---

¹⁸⁹ Encyclopaedia Britannica Online: *Arab League*.

¹⁹⁰ *Pact of League of Arab States, March 22, 1945*.

¹⁹¹ OSMANCZYK 2003: 1290-1294.

ellátásának megszervezéséért. A Védelmi Tanácsot az egyiptomi katonák túlsúlya jellemezte. Az egyiptomi fordulat után, amikor a Szabad Tisztek Mozgalmának győzelme miatt Gamal Abdel Nasszer került Egyiptom élére, ez a fölény még hangsúlyosabbá vált.¹⁹² A Védelmi Tanács vezetői egyiptomi tábornokok voltak, továbbá valamennyi haditervet az egyiptomi érdekeknek megfelelően dolgoztak ki az arab-izraeli háborúk során.

III. A Liga szervezete

Az Arab Liga struktúrája sok tekintetben – például szervezeti felépítésében – hasonlít az Európa Tanácsra és az Afrikai Unióra, de vannak ezektől eltérő sajátosságai is. A különbségek leginkább az egyes szervezeti egységek működésében láthatóak. A Liga alapját olyan közös alapok képezik, mint a közös nyelv, vallás és kultúra. Az Arab Államok Ligájának is vannak szakosított intézményei és a fontos területeket érintő bizottságai. Ez nagy segítséget jelent olyan esetekben, amikor a tagországok adottságai és lehetőségei korlátozottak, például a mezőgazdaság esetében.

Az Arab Liga központi irányító szerve az Arab Államfők Tanácsa vagy másképpen fogalmazva az Arab Liga Tanácsa. A Tanács munkáját különféle szakbizottságok segítik például: Politikai Bizottság, Kulturális Bizottság stb. A Tanács egy évben kétszer ülésezik, de fontos nemzetközi kérdésekben a tagállamok csúcsértekezletet tarthatnak. A Tanács az 1951. október 13-án elfogadott belső szabályzat alapján működik, mely pontosan meghatározza a jogköröket, a tagok delegálására vonatkozó szabályokat, illetve a Tanács egyéb funkcióit.¹⁹³

A Titkárság látja el az adminisztratív ügyek intézését, továbbá ez a szerv felelős, a csúcstalálkozók és a költségvetés előkészítéséért. A Titkárság élén a főtitkár áll, aki a Ligát képviseli, a különböző nemzetközi fórumokon,

---

¹⁹² GAZDIK 2017: 99.

¹⁹³ HAYNES 1998.

konferenciákon és szerződésalkötések alkalmával. A főtitkárt ötévente választják, legalább kétharmados többséggel.¹⁹⁴

Az Arab Parlament 2005. december 27-én jött létre Kairóban, de a székhelye Damaszkusz. Az Arab Parlament lényegesen különbözik az Európai Parlamenttől abban a tekintetben, hogy a képviselőket nem közvetlenül választják, hanem delegálják őket. Az egyes tagállamok négy tagot delegálhatnak a Parlamentbe, amelynek így összesen 88 tagja van. Érdekesség, hogy az alapítók szándékának megfelelően az Arab Parlament csak tanácsadói jogkörrel bír politikai, biztonsági, gazdasági és emberi jogi kérdésekben, tehát a tényleges hatalom valójában a Tanács kezében van.

A szervezet intézményein keresztül számos, az arab világ érdekeinek elősegítését célzó politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális és tudományos programot is szervezett. Az intézményesített felépítés lehetővé tette, hogy a Liga működése széles körben elfogadottá váljon. A szervezetben minden tagállam megtartotta önállóságát és szuverenitását. A döntéshozatalban minden tagnak egy szavazata van, és a szavazatok többsége a mérvadó. Az egyéni államiság megőrzése erősítette az uralkodó elitek természetes előnyét, így biztosítva befolyásukat a döntéshozatal folyamatában.

IV. Az arab egység? A Liga kihívásai és nehézségei

A Ligának már a kezdetektől fogva van egy katonai összefogó szerepe is. Amit a már említett 1950-ben megkötött közös védelmi és gazdasági együttműködési szerződés szavatolt. A megállapodás az aláírókat katonai-védelmi intézkedéseinek összehangolására kötelezte. Ez a kötelezettség az arab-izraeli háborúk alatt rendkívül fontossá vált. A szervezet haderejét az Egyesített Védelmi Tanács irányította. Már a megalakuláskor alapvető fontossággal bírt a közös, önálló hadsereg létrehozása, amely képes megvédeni a Liga tagállamainak szuverenitását. A hadsereghez szükséges

---

¹⁹⁴ *Arab League*. International Democracy Watch online.

pénzösszegeket a gazdag Öböl menti államok biztosították. A közös haderőnek, azonban számos hiányossága volt. Egyrészt a haderőben harcoló katonák nem részesültek közös kiképzésben, csupán az anyaországuk hadseregének kiképzési folyamatában, másrészt a csapatok vezetésének kérdése sok esetben tisztázatlan maradt. Ezek a hiányosságok élesen kirajzolódtak az Izrael elleni sorozatos támadások alkalmával, amelyek rendre kudarccal végződtek.¹⁹⁵

Az Arab Liga kiemelten foglalkozott a tagországok közötti gazdasági kapcsolatok fejlesztésével. A katonai iránnyal szemben a Liga gazdasági törekvései sikeresebbek voltak. A Gazdasági Tanács 1957-es Kairóban tartott ülészekán az arab államok elkészítették egy gazdasági unió egyezménytervezetét. A tervezet alapja, a tagországok közötti gazdasági kapcsolatok szervezése és megszilárdítása, oly módon, amely alkalmazkodik a régió természeti adottságaihoz és történeti hagyományaihoz. A gazdasági unió fő feladata, hogy biztosítsa a feltételeket a liga gazdaságainak eredményes működéséhez, az erőforrásaik fejlesztéséhez és államainak jólétéhez. Ennek érdekében a tervezet a tagok között garانتálja a szabad áru- és tőkeforgalmat, a közlekedési eszközök és közüzemek szolgáltatásának igénybevételi jogát, a szabad kereskedelmi lehetőséget. Ezen kívül megfogalmazza a gazdasági tervek regionális szintű egyeztetését és a közös politika alkalmazását más országokkal vagy gazdasági szervezetekkel szemben.

Az egyezmény létrejötte eleinte bizonytalan volt, mivel kevesen írták alá és a végrehajtásához szükséges pénzösszegek is hiányoztak. Azonban, 1964. június 3-án Egyiptom, Irak, Szíria, Jordánia és Kuvait megalapította az Arab Gazdasági Unió Tanácsát, melynek székhelyéül Kairót választották.¹⁹⁶ Az újonnan létrehozott szerv a Liga Gazdasági Tanácsától függetlenül

---

¹⁹⁵ FANACK 2015.

¹⁹⁶ TUGANOVA 1969: 202-203.

működik, bár szoros kapcsolatban állnak egymással. A gazdasági unió egyik legfontosabb eredménye volt, hogy az aláíró államok között megszűnt a vízumkényszer, így a határátlépés könnyedebbé vált.

Az Arab Liga a széles körű szervezeti lehetőségei ellenére sem mondható hatékony regionális szervezetnek. Ennek okai a tagállamok közötti:

- vallási megosztottság (mérsékelt vs. konzervatív szárny)
- politikai rendszer (köztársaság vs. monarchia)
- Izrael elismerése
- eltérő gazdasági/politikai érdekek

A megosztottság a vallás tekintetében is érezhető. Ebben az esetben az iszlám mérsékelt és konzervatív irányzatainak különbségei okoztak problémát. Egyiptom Szaúd-Arábiához képest egy sokkal liberálisabb vallási irányt képviselt, ezért a szaúdiak többször is élesen bírálták az egyiptomiakat. A szervezet tagjai között találhatóak köztársaságok és monarchiák is, melyeknek gyakran eltérő politikai érdekeik vannak. További nehézséget jelentett a Liga számára Izrael ügye. Míg egyes tagállamok elismerték Izraelt, addig számos tagállam mereven elzárkózott ez elől. Egyiptom tagságát fel is függesztették, amiért 1979. március 26-án Szadat egyiptomi elnök aláírta az egyiptomi-izraeli békeszerződést.¹⁹⁷ A Liga számára elfogadhatatlan volt, hogy a békeszerződésben Egyiptom elismerte Izrael államot. A békének jelentős következményei voltak Egyiptomra nézve. A Liga székhelyét Kairóból Tuniszba helyezték át. Egyiptom sokat veszített presztízséből az arab országokkal szemben. Egyiptom kizárása a nemzetközi politikában is negatív hatást gyakorolt az Arab Ligára. Szadat elnök hatalma is megroppant, 1981. október 6-án az Iszlám Dzsihád terrrorszervezet tagjai meggyilkolták.¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ DIÓSZEGI – HARSÁNYI – NÉMETH 1997: 293.

¹⁹⁸ TARJÁN: 1979. március 26.

1973-ban az Európai Közösség (EK) országai igyekeztek jó viszonyt kialakítani az arab országokkal. Az EK közeledése nem pusztán a háború eredménye volt, már korábban is voltak ehhez kapcsolódó törekvések. Az 1973-as arab-izraeli háború kitörése hirtelen rendkívül fontossá tette az EK és az Arab Liga közötti jó kapcsolatok kiépítését. Az EK alapvető gazdasági érdeke volt az olajellátás zavartalan biztosítása, az olajárak mérséklése vagy legalábbis kiszámítható emelkedésének biztosítása, emiatt hajlandóak voltak tárgyalni a palesztin követelésekről is. Az Arab Liga 1973-ban, Algírban tartott csúcstalálkozója üdvözölte az EK szándékát, sőt egy szélesebb körű együttműködés terve is megfogalmazódott.

A két fél közötti, Camp Davidben aláírt megállapodás azonban újabb gondot okozott: bár az EK elfogadta és kiemelte a megállapodás fontosságát, ugyanakkor sérelmezte, hogy az Európai Közösséget kihagyták a béketárgyalásokból.¹⁹⁹ Az Arab Liga reakciója a Camp David-i eseményekre teljesen elhidegítette az európai-arab kapcsolatokat. Az EK negatívan értékelte, hogy kizárták Egyiptomot, amiért az elismerte Izrael államiságát. Az EK számára az egyiptomi lépés jelentette a békéhez vezető út első lépését. A kizárással azonban a Liga tagjai kinyilvánították, hogy nem hajlandóak elismerni Izraelt létező államként, így az EK belátta, hogy a Ligától nem várhat eredményeket az arab-izraeli konfliktus békés rendezésében.

A Liga napjaink egyik legnagyobb fenyegetésében, a terrorizmus kérdésében sem hatékony. Bár elvben a Liga elítéli a terrorizmust, azonban az egyes tagállamok eltérően viszonyulnak a kérdéshez, más-mást értenek terrorizmus alatt, így ez máig nagy problémát jelent. A tagok között továbbra sincs egyetértés, mely szervezetek számítanak terrorszervezetnek és melyek nem, erre példa a Hezbollah esete is. Manapság a terrorizmus kérdésében is egyre nagyobb az igény az együttműködésre az Európai Unió és az Arab Liga

---

¹⁹⁹ PARAGI 2006: 53-54.

között.²⁰⁰ Ennek érdekében az EU és a Liga a terrorizmus elleni küzdelemben való együttműködésről szóló egyetértési megállapodást kötött 2015. január 19-én.

V. Szaúd-Arábia és Egyiptom rivalizálása az Arab Ligában

Szaúd-Arábia katonailag nem avatkozott be sem az 1967-es hatnapos, sem az 1973-as jom kippuri háborúba. A szaúdi külpolitika azonban egyértelmű volt. A monarchia tagadta Izrael állam létét, mert a szaúdi diplomácia szerint a zsidó ország megalakulásakor elfoglalt terület a palesztinoké volt, így Izraelnek nincs joga a terület birtoklására. Szaúd-Arábia az arab-izraeli konfliktusok esetében is más utat választott, mint Egyiptom. Míg Egyiptom a katonai megoldást, vagyis a nyers erőt választotta, addig a szaúdiak a politikai nyomásgyakorlás egy egészen új eszközét, az „olajfegyvert” vetették be. Az arab államok ezzel akartak nyomást gyakorolni Izrael nyugati szövetségeseire. Kuvait, Líbia és Szaúd-Arábia 1968. január 9-én Kuvaitban megalapították az Arab Kőolajat Exportáló Országok Szervezetét (angolul: Organization of Arab Petroleum Exporting Countries, rövidítve OAPEC). Az OAPEC létrejötte kezdetben inkább egyfajta fenyegetés volt, mint direkt beavatkozás. Az arab államok az OAPEC megteremtésével a nagy olajcégekkel szembeni alkupozíciójukat szerették volna erősíteni. Bár az arab államok valamennyien anticionista olajpolitikát folytattak, de ez csak 1973-ban mutatkozott meg igazán.²⁰¹

Az OAPEC létrejötte után Szaúd-Arábia helyzete megerősödött az Arab Ligában.²⁰² Nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági nyomásgyakorlás hatékonyabb a katonai fellépésnél. Ezen kívül fontos megemlíteni, hogy míg Camp David után Egyiptom átmenetileg elszigetelődött az arab országoktól, addig Szaúd-Arábia megőrizte a jó viszonyt az Egyesült Államokkal. A két

---

²⁰⁰ REMEK 2017: 21-22.

²⁰¹ DEÁK 2011: 47.

²⁰² BENKE 1997: 62.

ország kapcsolata, amely napjainkban is meghatározó a Közel-Keleten és a világpolitikában egyaránt. A kapcsolat alapja pedig a szaúdi olaj.

A szervezet működését tovább nehezítették az egyiptomi és a szaúdi hatalmi törekvések is. Mindkét regionális hatalom szeretne volna növelni befolyását és saját vezetése alatt megvalósítani az arab egységet. Legalább ilyen fontos nehézséget jelentettek az eltérő gazdasági érdekek. A Liga gazdasági alapját az olajból meggazdagodott Öböl államok és Szaúd-Arábia biztosították, ugyanakkor ezek az országok az olajra, mint saját tulajdonukra tekintettek, nem pedig a Liga számára közös tulajdonra.²⁰³ Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy csak akkora összegekkel támogatták a Ligát, amennyivel jónak látták. A Liga működését erősen befolyásolták a hidegháború alatt kiéleződött ideológiai és politikai különbségek is. A nagy lakosságszámú, szegény arab országok a Szovjetunió felé, míg a kis lakosságú, gazdag olajmonarchiák az Egyesült Államok felé fordultak. A hidegháború utáni időszakban is érződött egy hasonló trend. A gazdagabb országok ma is sok esetben még mindig az USA felé fordulnak, mint a többi arab országhoz.

Az Arab Liga számos esetben a regionális konfliktusok esetében sem tudott érdemileg fellépni. Ezek közé tartozott a libanoni polgárháború 1958-ban és a szíriai krízis 1962-ben. A Liga eredménytelennek bizonyult a Marokkó és Algéria között fennálló határviták rendezésében is, emiatt a két ország az Afrikai Egységszervezethez fordult. Sikerként csupán Irak Kuvait elleni agressziójának megfékezését értelmezhetjük 1961-ben. Amikor Liga képes volt felsorakoztatni erőit, ezek között egy katonai kontingenst is, hogy megállítsa Irak Kuvait elleni fellépését.²⁰⁴

Az Arab Liga cselekvőképtelensége a jemeni polgárháború alatt is megmutatkozott. 1962. szeptember 26-án az Abdelláh asz-Szallál vezette, Nasszer által támogatott katonatisztek megbuktatták Muhammad Al-Badr

---

²⁰³ NEMÉNYI 1995:16-17.

²⁰⁴ BLAHÓ – PRANDLER 2016.

jemeni imámot, ezzel véget vetve az ország monarchikus berendezkedésének.²⁰⁵ A katonatisztek egy új, nasszerista alapokra épülő állam létrehozását tervezték, nem véletlen tehát, hogy az új vezetés legfőbb támogatója maga Nasszer volt. Egyiptom elsőként ismerte el az új jemeni kormányt még annak ellenére is, hogy a törvényes uralkodó a hegyekbe menekült, ahonnan a monarchiapárti törzsi erőkkal polgárháborúba kezdett.

A jemeni polgárháborúban Szaúd-Arábia és Jordánia a korábbi uralkodót Al-Badr imámot, míg az új kormányt Egyiptom, így közvetetten a Szovjetunió támogatta. Szaúd ibn Abdul-Aziz Al Szaúd szaúdi király komoly fenyegetésnek tartotta Nasszer radikális nacionalista és monarchia-ellenes nézeteit. Ezért próbálta megakadályozni, hogy a közvetlen szomszédjában egy új, Nasszer befolyása alatt lévő kormány alakuljon. Az Egyiptommal való konfliktusnak gazdasági és világpolitikai okai is voltak. A szaúdi király attól is tartott, hogy az új jemeni kormány stabilizálódása lehetővé tenné a Szovjetunió térnyerését az Arab-félszigeten. Mivel a szaúdi monarchia szovjetellenes volt és legnagyobb szövetségesüknek, egyben kereskedelmi partnerüknek az Amerikai Egyesült Államok számított, a szovjet térnyerést jelentős veszélyforrásnak tartották.²⁰⁶

A polgárháború az Arab Liga számára is nagy megpróbáltatást jelentett. A Liga tagjai megosztottá váltak a jemeni konfliktust illetően. Míg Egyiptom és Szíria az Abdelláh asz-Szallál vezette kormányt, addig Szaúd-Arábia és Jordánia Al-Badr imámot támogatta. A Ligában 1963-ra az egyiptomiak befolyása érvényesült, azaz az új jemeni vezetést tekintették legitim kormánynak. A konfliktus mielőbbi lezárása érdekében a Liga 1963 szeptemberében elfogadott egy határozatot, melynek értelmében a szervezet tagjait felszólította az új, immáron legitimmé nyilvánított jemeni kabinet támogatására. A határozat továbbá megtiltotta Al-Badr imám támogatását és

---

²⁰⁵ NÉMETH 2006: 280.

²⁰⁶ ROSTOVÁNYI 2011:159-160.

kötelezte a tagokat, hogy normalizálják kapcsolataikat a Jemeni Arab Köztársasággal.²⁰⁷

A határozat ellenére Szaúd-Arábia továbbra is támogatta az imámot és mindent megtett annak érdekében, hogy destabilizálja a Szallál vezette jemeni kormányt. Ez az incidens megmutatta az Arab Liga egyik gyengeségét: a szervezet tehetetlen azokban az esetekben, melyekben a tagállamok kerülnek egymással szembe. Az érintett kérdésben a Liga határozatot hozott, de nem rendelkezett olyan erővel, amellyel be is tarthatta volna azt. Egyiptom, a hatnapos háború után, kénytelen volt feladni a jemeni ambícióit és kivonta egységeit, ezzel magára hagyta Abdelláh asz-Szallált. Nem sokkal később Szaúd-Arábia is felhagyott az imám pártjának támogatásával a monarchista párton belül uralkodó széthúzások miatt. A több éves polgárháború után Szallálnak és híveinek 1970-re sikerült konszolidálni a Jemeni Arab Köztársaságot.

VI. Összegzés

Tanulmányomban az arab egységtörekvések eddigi legnagyobb eredményével, az Arab Államok Ligájával foglalkoztam. Ismertettem azokat a körülményeket és igényeket, amelyek létrehozták a szervezetet. Átfogó képet adtam a Liga szervezeti struktúrájáról és működési mechanizmusairól, mely lehetővé tette, hogy a múlt század folyamán újabb és újabb arab országok csatlakozzanak a Ligához. A Liga struktúrája megengedi, hogy az egyes országok megőrizzék saját identitásukat és szuverenitásukat, mégis lehetőséget biztosít arra, hogy egy közös szervezetben képviseljék az érdekeiket. Ez a módszer gyökeres újítást jelent a korábbi arab egységesítési törekvésekhez képest, amelyek egy nagy arab birodalom megteremtésében látták az arab egység megvalósulásának egyetlen formáját.

---

²⁰⁷ TUGANOVA 1969: 191-192.

A Liga alapvető feladata a tagországai és földrajzi régióinak politikai, gazdasági és társadalmi érdekeinek erősítése, hatékonyabb képviselése. Ez azonban csak abban az esetben működőképes, ha a tagországok között konszenzus jött létre egy adott kérdésben, valamint támogatják is egymást. Fentebb láthattuk, hogy az Arab Liga esetében ez nem minden esetben valósult meg. Ennek legfőbb oka a tagok eltérő érdekei és az egymással rivalizáló országok. Ez a rivalizálás a leginkább Egyiptom és Szaúd-Arábia esetében figyelhető meg és bár a kettejük közötti versengés túlmutatott az Arab Ligán, mégis meghatározta annak múlt századi működését. Ennek eredménye jól kivethető a jemeni polgárháború sikertelen rendezésében és számos más esetben is.

Arab Liga legfontosabb eredménye, hogy összefogja az arab államokat, ezáltal elvileg nagyobb súllyal és eredményesebben léphetnek fel a világpolitika színpadára. Ahogy a fenti példákból látható azonban, a Liga sok tekintetben korántsem egységes és súlyos kihívásokkal néz szembe. Ezek között vannak belső eredetűek, amelyek a tagállamokra vonatkoznak, illetve külsők, amelyekben a nemzetközi politika játszik nagy szerepet. A Ligának a 20. században és manapság is jól látható problémái vannak. A nehézségek ellenére az Arab Liga továbbra is az egyik, ha nem a legfontosabb arab regionális szervezet, mely kiemelt pozíciót foglal el a világpolitikában.

Felhasznált irodalom

Arab League. International Democracy Watch online. URL: <http://www.internationaldemocracywatch.org/index.php/arab-league-> (utolsó letöltés: 2021. 03.14.)

BENKE József: Az arab országok története. I. kötet. Alexandra, Pécs, 1997.

BLAHÓ András – PRANDLER Árpád (szerk.): *Nemzetközi szervezetek és intézmények.* URL: <https://mersz.hu/blaho-prandler-nemzetkozi-szervezetek-es-intezmenyek/> 2016. (utolsó letöltés: 2021. 03.14.)

- DEÁK András: A sérülékeny hegemon. Energiafüggőség és érdekérvényesítés az amerikai külpolitika rendszerében. In: *Külggyi szemle*, 10. évfolyam, 3. szám, 2011.
- DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván– NÉMETH István (szerk.): 20. századi egyetemes történet. III. kötet 1945-1995. Korona Kiadó, Budapest, 1997.
- Encyclopaedia Britannica Online: *Arab League*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Arab-League> (utolsó letöltés: 2021. 03.14.)
- Fanack Chronicle: *The Joint Arab Force – Will It Ever Work?* 2015. URL: <https://web.archive.org/web/20150713222118/https://chronicle.fanack.com/specials/league-arab-states/the-joint-arab-force-will-it-ever-work/> (utolsó letöltés: 2021. 03.14.)
- GAZDIK Gyula: Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805-2013). Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017.
- HAYNES, Ed: *Internal Regulations of the Council of the League of Arab States* (13 October 1951). URL: <https://web.archive.org/web/20080406061423/http://faculty.winthrop.edu/haynese/mlas/CouncilRegs.html> (utolsó letöltés: 2021. 08. 16.)
- NEMÉNYI László: A fél évszázados Arab Liga. In: *Beszélő online*, 7. évfolyam, 13. szám 1995. Hozzáférés: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-fel-evszazados-arab-liga-schengenland-a-hetek-csodaja-posztszovjet-tollvonasok> (utolsó letöltés: 2021. 03.14.)
- NÉMETH István (szerk.): 20. századi egyetemes történet. Európán kívüli országok. 2. kötet. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- OSMANCZYK, Edmund Jan: *League of Arab States*. In: *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*. Third edition, volume 2. Routledge, New York, 2003.
- Pact of the League of Arab States, March 22, 1945*. The Avalon Project. Yale Law School. (Saját fordítás) URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/arableag.asp (utolsó letöltés: 2021. 03.14.)

- PARAGI Beáta: Az Európai Unió „közös” eszköz- és szereprendszere a közel-keleti konfliktusban. In: *Külggyi szemle*. 5. évfolyam, 3-4. szám 2006.
- REMEK Éva: Az Európai Unió és a Közel-Kelet II. Nemzet és Biztonság 6. szám 2017. URL: http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/neb_2017_06_02_remek_eva_-_az_europai_unio_es_a_kozel-kelet_ii.pdf (utolsó letöltés: 2021. 08. 16.)
- ROSTOVÁNYI Zsolt.: *A Közel-Kelet története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011.
- TARJÁN M. Tamás: 1979. március 26. *Washingtonban aláírják az egyiptomi-izraeli békét*. Rubiconline. URL: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1979_marcius_26_washingtonban_alairjak_az_egyiptomi_izraeli_beket (utolsó letöltés: 2021. 03.14.)
- TUGANOVA, E. O.: *A Közel-Kelet a világpolitikában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

FESZÜLTSG

SOLAHÜTTE ÉS AZ AUSCHWITZI TÁBORKOMPLEXUM SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYÁNAK SZABADIDŐ-ELTÖLTÉSI CÉLJAI ÉS LEHETŐSÉGEI

BALOGH ÁKOS

I. Az intézményes környezet keretei az auschwitzi táborkomplexumban

Noha az 1940 nyarán Rudolf Höss vezetésével létrehozott auschwitzi tábor csupán parányi pontnak tűnt a nácik által 1933-tól egyre sűrűbben kiépített lágerbirodalom térképén, az 1945. január 27-i felszabadulásakor az itt meggyilkolt 1,1 millió áldozati rátájával a legnagyobb tömeges megsemmisítő központnak számított a náci Németországban. A totalitárius rezsim ellenségeinek létesült tábor és környéke kedvező geopolitikai fekvésének és természeti adottságainak köszönhetően stratégiai szerepet játszott a keleti területek gyarmatosításának tervében (*Generalplan Ost*), azonban 1942 tavaszától egyre inkább világossá vált, hogy Auschwitz fő profilja nem a Himmler által megálmodott ipari mintaváros lesz, hanem sokkal inkább az *Endlösung*ban való aktív részvétel. Míg az itt fogvatartottak folyamatos halálfélelemnek voltak kitéve, addig a táborban 1940 és 1945 között szolgálatot teljesítő mintegy 8 000–8 200 személy számára csupán egy nem szokványos munkahelyet jelentett. Jelen tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson ezen szociológiai szempontból heterogén összetételű elkövetői bázis szabadidős lehetőségeiről,²⁰⁸ elemezze annak céljait, és egy kevésbé ismert értelmezési keretben vizsgálja a holokaust szimbólumának

---

²⁰⁸ Munkám során szabadidős tevékenységnek a munkakötelezettségtől való eltávolodást értek meg, amely az SS-vezetés esetében nem mindig párosult a szabad választás lehetőségének megélésével. A táborban elsődleges prioritást élvező, a munkavégző-képesség növelését célzó rekreációs tevékenységeket a szabadidő fogalmán belül értem, azonban a közérzetjavító, a vitalitást elősegítő, a kompetenciaérzet fokozását eredményező hatása mellett itt sem történik meg teljes mértékben a belső motiváció vezérelte szabad elköteleződés.

számító létesítmény történetét, röviden kitérve az itt felvázolt információk alkalmazhatóságára is.

A 20. század utolsó évtizedeitől végzett interdiszciplináris elemző munkák betekintést adnak a táborok belső struktúráinak mélyebb megértéséhez, így a sokszínű forrásokból merítkezve kirajzolódik egy sajátos szociokulturális mikrokörnyezet, amely a mindennapi élet tapasztalataiból kiindulva lehetővé teszi az interperszonális kapcsolatok, a szociális viselkedésminták, a tér- és időszervezés, élet- és munkakörülmények rekonstrukcióját.²⁰⁹ Az erőszakos cselekedeteket és ezek hátterét, valamint az elkövetők magánéletét, szabadidős tevékenységét párhuzamosan vizsgálva közelebb juthatunk a hatalom kiterjesztésének gyakorlatához, így az erőszak kultúrája, a társadalmi dinamika, az ideológiai és intézményi környezet befolyásoló tényezői csak komplex kölcsönhatások eredményeként értelmezhetők.

Németországban az elfogadhatatlannak tartott versailles-i béke után hamar megjelent a nemzeti közösség felépítésének utópiája, amely egyrészt az ország további feldarabolásától és katasztrofális kudarctól való védelmét jelentette, másrészt az 1920-1930-as évek társadalmi és gazdasági problémáira megoldást kínáló NSDAP is erre a koncepcióra alapozta a faji és ideológiai szempontból elfogadott, külső és belső ellenségektől mentes népközösségépítést.²¹⁰ A Harmadik Birodalom a Führer-elvnek (*Führerprinzip*) behódoló állampolgárok elméjének teljes irányítására alapozta legitimitását, kohéziójának biztosításához pedig meghatározta azon paramétereket, amelyek veszélyt jelenthettek a népközösség (*Volksgemeinschaft*) létrejöttére. Nem meglepő, hogy a terrorgépezet egyes szintjén is kiépültek azok az erények és elvárt asszimilációs folyamatok, amelyek a népiertást tápláló, az erőszakon alapuló összetartozás érzését szolgálták

---

²⁰⁹ KOSLOV 2010: 30–45.

²¹⁰ KÜHNE 2010: 7–10.

a táborkomplexumban, melyet Höss is a „közös sors, közös szenvedés”²¹¹ együttes megtapasztalásával magyaráz kivégzése előtt keletkezett emlékiratában.

A koncentrációs és megsemmisítési műveletekben részt vevő SS-katonák és további segéderők számára a szabadidő eltöltésének opciói különös fontossággal bírtak, hiszen a tömeggyilkosságok okozta pszichológiai terhek és az ebből fakadó feszültségforrások csökkentésében elsődleges rekreációs szerepet játszottak, amelyek mintegy szelepként funkcionáltak egy túlfűtött politikai környezetben. Mint ahogy a birodalmi népjóléti vezetés a szórakoztatást és kikapcsolódást a társadalmi stabilitás eszközének tekintette, melynek egyértelmű politikai céljait a termelékenység növelésében látták,²¹² így az auschwitzi szórakozási és sportolási lehetőségek is beleilleszthetők ebbe a koncepcióba – a hatékony, hűséges, az utasításoknak és a náci doktrínáknak eleget tevő szolgálatot végző személy megteremtésében. További fontossággal bírt, hogy az állomány intézményi környezetben, szervezett keretek között töltse a munkavégzés utáni órákat, hiszen a táborvezetés így teljeskörűen ellenőrizni tudta a személyzet tagjait, valamint megelőzhetővé vált a tábori érdekszférán kívüli titkos információk áramlása.

A közösségi programok, valamint az autonómabb jellegű tevékenységek (olvasás, zenehallgatás) ugyan a legtöbb esetben élvezetet nyújtottak, azonban a goebbelsi propagandának köszönhetően szinte mindig birodalmi érdekeket szolgáltak. Így a nevetés, az önfeledt kikapcsolódás nemcsak a tábori borzalmak valóságából való kilépés eszközeként jelent meg a monotonitás megszakításaként, hanem növelte a birodalmi nagyságba és a faji tisztaságba vetett hitet, amely további indulatokat szított az alacsonyabb rangúnak ítélt néprétegek ellen. Példaként

---

²¹¹ BROSZAT 2017: 136.

²¹² ROSS 2011: 154–158.

megemlíthető az ideologizálást szórakoztatásnak álcázott közös mozivetítések kontraproduktív jellege, amelynek mindvégig kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak a náci tömegkultúrában. Ennek fényében a mindennapi életet nagyban befolyásolta a táborparancsnokság által kijelölt mozgástér és a náci ideológiát tiszteletben tartó szigorú szabályrendszer, így problematikus a táborbeli tevékenységek és a privát szféra közötti éles határok meghúzása.

A szabadnapokon, születésnap partikon, ünnepeken készült felvételek, naplóbejegyzések és memoárok, a háború utáni bírósági jegyzőkönyvek nyüzsgő közösségi életről tanúskodnak. Ennek keretét a táborvezetés által kiadott programkínálatai, utasításai és tiltó rendeletei szabták meg. 1941 őszétől kezdődően, Birkenau létrehozásával, valamint a kiterjedt auschwitz altáborrendszer kialakításával olyan grandiózus komplexum jött létre, amely irányítási szempontból, humán erőforrásait tekintve komoly szervezeti struktúra megteremtését kívánta.²¹³ A belső rend megtartása pedig különösképp fontos lett az egyre inkább eluralkodóvá vált káosz felett – különösképp igaz ez a nagyobb deportálási műveletek idején. Más kérdés, hogy az élet szinte minden területére kiható rendelkezések milyen hatással bírtak egy olyan közegben, ahol az általános erkölcsi normák hiánya, a korrupció, az egymástól való ún. organizálás is teljesen elfogadottá vált, rangjelzéstől függetlenül.

A szisztematikus megsemmisítés kezdetének idején, 1942 tavaszán szükségessé vált egy olyan szervezeti egység létrehozása (*Truppenbetreuung*), amely a szolgálatot végzők szabadidejét és oktatását koordinálta.²¹⁴ Habár minden SS-katonát az előírások alapján évi 14 nap szabadság megilletett, de további okokból (hozzátartozó elvesztése, jutalom, betegség, ünnep) is elhagyhatta állomáshelyét. Sok esetben az akár többnapos hazautazások

---

²¹³ A személyzeti állomány létszáma 1942 őszén: kb. 2000 fő, 1944 tavaszán: kb. 3000 fő, 1945 januárjában: kb. 4500 fő. (SETKIEWICZ 2018: 13.)

²¹⁴ Uo. 17.

teljesen értelmetlenné váltak, így a tábor vezetése érdekeltté vált a kötelező ideológiai szemináriumok és továbbképzések szervezése mellett a kulturális és szociális programok, sportesemények és egyéb rendezvények megszervezésében, amelynek háttérében az infernisztikus munkakörülmények közepette is összetartó táborközösség (*Kampfsgemeinschaft*) megtartása állt, melynek tagjait a kölcsönös bizalom és a személyes felelősség hiányának nyugtató hatása is összekötötte. Éppen emiatt a más táborokban is rendszeresen megtartott bajtársi esteken (*Kameradschaft*) és csapatépítő összejöveteleken fő szempont volt az egyenruhát viselő társakkal való azonosulás élményének megtapasztalása, amely során egyre inkább homályosabbá vált az individuum – a sorból való kilépés pedig egyet jelentett a bajtársak cserbenhagyásával és a gyávaság beismerésével.²¹⁵ A hazafias jellegű, harci cselekedetre buzdító dalok közös éneklése, a propagandafilmek vetítése pedig további szociálpszichológiai következményekkel járt: a dehumanizálás eltörölte a szociális érzékenységet a folyamatos gyilkolás érdekében. Így a náciizmus politikája olyannyira áthatotta a mindennapokat, hogy egy kis idő után a rezsim tömeggyilkos irányelvei „csupán csak fodrozták a mindennapi élet nyugodt felszínét. A tömeggyilkosság és a rutin egy és ugyanaz lett. Normális lett az abnormális.”²¹⁶

II. A kulturális élet, szórakozás, sport terei és formái Auschwitzban

Már a kezdeti városfejlesztési tervek is egy dinamikusan fejlődő iparvárost vizualizáltak a náci elképzelések szerinti monumentális létesítményekkel, a kikapcsolódást célzó modern technológiával felszerelt

---

²¹⁵ Fontos azonban kiemelni, hogy egyre több kutatás alátámasztja, hogy a megsemmisítési folyamatban való aktív részvétel megtagadása nem járt súlyos retorziókkal, így a személyek önként kérhették az áthelyezésüket. Nem maradt fenn a táborból olyan büntető dokumentum, amely a szolgálat alóli felmentés kérelmezéséből keletkezett volna.

²¹⁶ BROWNING 2019: 12.

közösségi terekkel és SS-településsel, de a háború előrehaladtával ezek csak részben valósultak meg. A teljes személyzet kb. 75%-át képező őrszemélyzet, női táborfelügyelők (*SS-Aufseherinnen*) és a tábori hivatalokban dolgozó női kisegítő személyzet (*SS-Helferinnen*) számtalan lehetőség közül választhatott az időjárástól, évszaktól és transzportoktól is függő, átlagosan 8-12 órás munkatevékenységük utáni programokban. Bár az SS számára tiltott volt a halastavakban való úszás és horgászat, illetve a vadászat, az egységek parancsnokai engedélyt adhattak a körletek elhagyására a tábori érdekszférán belüli kikapcsolódás céljából, de az auschwitzi infrastruktúra is igyekezett minden igényt kielégíteni – a mozi, az uszoda, a bordélyház, a sportlétesítmények mellett közösségi ház is létrejött. Itt és a kantinokban folyamatosak voltak a filmvetítések, színházi előadások, zenés-táncos multságok, szórakoztató varieték, amelyek főként a Propagandaminisztérium (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*) Birodalmi Kulturális Kamarájának osztályai (*Reichskulturkammer*) szerveztek. A szabadságukat töltő tisztok az SS-üdülőkben vagy Solahüttében is eltölthettek néhány napot, de kiemelkedő szolgálati tevékenységükért közkatonák, valamint kórházokból rehabilitációs cézzal kikerülő személyek is élvezhették ezen helyszínek szolgáltatásait.²¹⁷

Néhány esetben a magas beosztású tisztségviselők lehetőséget kaptak, hogy feleségeikkel közösen vegyenek részt a különféle társas eseményeken, hiszen ők családtagjaikkal együtt éltek a számukra kirendelt, táborhoz közeli kertes házakban. Bár a megsemmisítési övezetet tilos volt megközelíteniük, mégis nyilvánvaló lehetett, hogy férjeik munkatevékenysége valamelyest kapcsolódhat a többkilométernyi távolságból is érződő égő tetemek szagához. Kényelmüket a család szolgálatára kijelölt, a tábori zónába belépési igazolvánnyal is rendelkező környékbeli fiatal lengyelek, valamint tábori rabok szolgálták. Beszámolóik alapján gyakoriak voltak

---

²¹⁷ SETKIEWICZ 2018: 28–31.

a vacsoraestek, kerti partik, a családlátogatások és az otthoni közös mulatságok. Ők, az őrskemélyezettel ellentétben idilli családi környezetben élhettek a szolgálati időtartamuk alatt.²¹⁸

A sokszínű programok megvalósításában a legnagyobb dominanciával a német munkásságot magába tömörítő és megszervező Német Munkafront (*Deutsche Arbeitsfront*) égisze alatt működő ernyőszervezet, az Örömből az erő (*Kraft durch Freude*) vett részt, amely a fennmaradt töredékes nyilvántartása alapján 1942 májusa és 1944 decembere között 38 programot szervezett a táborban. A dokumentumokból és az előadások címéből következtethető, hogy a magaskultúra háttérbe szorításával, a katonák inkább a könnyedebb, komikusabb műfajokat preferálták.²¹⁹ Mivel a feldolgozott szociológiai elemzések alapján az állomány kétharmada nagyon alacsony iskolai végzettséggel rendelkezett, ezért ez aligha meglepő. Ezek mellett a mozgósínházak és a frontokra is eljutó turnézó társaságok is népszerűek voltak, de 50%-os jegyárcsökkentés mellett a személyzet a közeli katowicei színház előadásait is látogathatta.

Természetesen a Höss-villa közelében vasárnaponként megtartott tábori SS-zenekar koncertjei is gazdagították a kulturális kínálatot, ami kifejezte a civilizált magaskultúrát kedvelő náci létforma megtestesülését, de a fogolyzenekarok fellépései Brahms, Schubert, Strauss és Schumann szerzeményeinek kivonataival is hozzájárultak a személyzet szórakoztatásához. Megegett, hogy az utóbbi formációkhoz tartozó, kivételes tehetségű rabok magánkoncerteket is adtak egy-egy vezető beosztásban lévő tisztnek,²²⁰ akinek a zene feltehetőleg egy nyugodtabb dimenzióban való tévelygést, míg a fogvatartottnak menedéket, túlélési lehetőséget is jelentett – egy-egy ilyen pártfogoltság akár melegebb öltözettel,

---

²¹⁸ SETKIEWICZ 2014: 5–128.

²¹⁹ TIMPE 2017: 142–147.

²²⁰ GILBER 2005: 158 – 190.

bárminemű élelmiszerral vagy a feketepiacon valutaként csereeszközként működő cigarettával is járhatott.

Hiba volna azonban azt gondolni, hogy az állomány többsége szabadidejét kultúraéhségük csillapításával töltötte volna, hiszen a rendelkezésükre álló bőséges étel-, ital- és dohánykészletek sokkal inkább az élvezetekben dőzsölő társaság létét mutatják. Hiába Himmler poseni beszéde (1943), aki SS-hez méltatlan magatartásként reagált az alkoholos befolyásoltságra, hamar általános szokássá vált, hogy a keleti területeken működő Einsatzgruppen-alakulatok hatékonysága ekképp növelhető: egyrészt az alkohol ígérete ösztönzőként hatott a gyilkolások folyamatában, hiszen hozzájárult a gátlások csökkentéséhez; másrészt pedig befolyásolta a meglévő előítéletek eltűnését, ami fokozta az atrocitások mértékét.²²¹ Így mind a szovjet területeken, mind pedig Auschwitzban rutinszerűvé vált az alkoholfogyasztás, sok esetben különbséget nem téve szolgálatteljesítés vagy társasági összejövetel között, amely még kegytelenebbé is tehetette az elkövetőket, akik könnyebben kiélhették szadista hajlamaikat. Bár a személyzet életszínvonala jövedelmétől, az pedig rangjától függött, mégsem állíthatjuk, hogy fogyasztási cikkekben hiányt szenvedtek volna – bár alapjövedelmük a németországi átlagfizetésekkel összevetve nem mondható magasnak, az ingyen kapott öltözék, szállás és étkeztetés mellett további bónuszok is jártak szolgálatukért.²²² A virágzó feketepiacnak köszönhetően az elkobzott javak értékesítésével is gazdagodhattak, de számtalan tiszt az evakuálás idején a táborból kivitt ékszerekkel is igyekezett megalapozni 1945 utáni életét. Fejadagjukat tovább növelhette a gazdagabb transzportokból származó luxuscikkek is: a görög deportáltak csomagjai ouzót, szárított gyümölcsöt, a holland transzportok esetében szardíniát tartalmazhattak, de 1944-ben magyar pálinka vagy füstölt libahús is kerülhetett a

---

²²¹ WESTEMANN 2016: 3–12.

²²² SETKIEWICZ 2018: 20–21.

táborfunkcionáriusok asztalára.²²³ Fontos tehát leszögezni, hogy az alkohol katalizátorként elsődleges szerepet töltött be a katonák életében, amely ugyancsak az elkövetők munkahatékonyságuk növelését, illetve tetteik pszichológiai következményeinek enyhülését szorgalmazták. Ezt alátámasztják a tömeggyilkosságokban közvetlenül részt vevők plusz fejadagjai is.

Az értelmetlen tornagyakorlatokkal járó ún. pszeudosportok esetében a fogvatartók a fizikai erő és a psziché megtörésében vehettek részt, amely a foglyok megalázásában és a hatalom fitogtatásában merült ki, de a személyzet részére az Auschwitz Sport Klub (*SS-Sportgemeinschaft Auschwitz*) egyéni és csapatsportok esetében is kiemelkedő fontossággal bírt a szabadidős tevékenységek körében, így az effajta sportértelmezésben jelentősége a fizikai erőnlét és a folyamatos harc készség fenntartása mellett szintén szerepet játszott az összetartozás érzésének kialakításában. Emellett olyan heorikusnak számító tulajdonságokat erősített meg, mint a fegyelem és a végsőig való küzdelem. Különösképp nagy eseménynek számítottak a nyári napfordulós játékok atlétikai versenyszámokkal, kézilabdatornával, futballmeccsekkel és sportlövészettel. További sportbajnokságok győztesei pedig Szilézia-szerte mérettették össze erejüket.²²⁴ Egyes futballkedvelő tisztek pedig menedzserek szerepében is tetszeleghettek, amikor fogadásokat kötöttek a fogolycsapatok játszmáira, mely alkalmak a katonák számára nézőként, de akár játékosként is népszerűnek bizonyultak a birkenaui III-as számú gázkamra és krematórium melletti területen. Akárcsak a zenekedvelő SS-tiszteknél is láthattuk, néhány sportágnál felbukkant az öncélú szórakoztatásra és szadista hajlam kiélésére épülő sportesemények létrehozása. Ilyenek voltak a számos alkalommal

---

²²³ GREIF 2016: 240–242., 367.

²²⁴ PAWLAK 2017: 401–410.

kiütéssel végződő bokszmeccsek.²²⁵ A párharcokból és más sporttevékenységekből fakadó lesérülések könnyen a szükségtelessé vált fogolytömegekbe taszíthatták a kényszerített sportolókat. Megemlíthető még, hogy a különleges alkalmakkor szervezett díszfelvonulások (Hitler születésnapja, magas rangú náci vezetők látogatásai) az erődemonstráció céljából szintén fontos reprezentációs jelleggel bírtak.

III. SS-Hütte Soletal

Az SS-tagok számára 1941. április 21-én megnyitott rekreációs központ, Solahütte (további neveken: SS-Hütte Porabka, SS-Hütte Soletal) megteremtésével növekedett az itt szolgálatot teljesítő személyek szabadidő-eltöltésének kínálata. A csendes, hegyvidéki környezetben, a főtábortól 35 km-re délre elhelyezkedő létesítményt Międzybrodzie Bialskie nyaralóövezetében hozták létre a Sola folyó mentén, amely teljeskörűen a személyzet rekreációját szolgálta. Bár a hely működését megörökítő források száma igen szűkös, ezekből mégis megállapítható, hogy a fontos szerepet töltött be a táborban dolgozók szabadidő-eltöltésében.

Noha Solahütte hivatalosan altáborként funkcionált, az itt pihenők ellátását és kényelmét biztosító, főként német Jehova tanúiból álló kiszolgálószemélyzet mellett, kizárólag tereprendezési és kertészeti munkálatok céljából tartózkodtak itt külső munkakommandók (*Ausenkommando*) a Franz Hössler SS-Kommandoführer vezette építési munkálatok után. Az 1940 ősztől megindult beruházás jól mutatja, hogy az altáborrendszerben másodikként megépült, szerepét tekintve unikálisnak számító altábornak fontos jelentőséget tulajdonítottak, felismerve, hogy szükséges egy feltöltődésre alkalmas, elszeparált környezet megteremtése, kihasználva a turisztikai szempontból a német megszállás előtt is közkedvelt, a Rogacz hegység adta festői környezet szépségét. A minimális

---

²²⁵ FREIBURG 2017: 129–137.

őrszemélyzettel rendelkező, szögesdrót nélküli helyszínen gyorsan felépült a szálláshelyként funkcionáló fabarakk, a 30 személy befogadására alkalmas SS-kantin, és az ideológiai oktatásra is kiváló közösségi tér,²²⁶ amelyeket nemcsak a környék táborainak vezetői, hanem a legénységük is látogathatott. Az utóbbiak hétfőtől szombat délutánig vehették igénybe a szálláshelyüktől félórányi autótúra elhelyezkedő üdülőövezetet. Egy általuk kijelölt személy volt felelős a rend megtartásáért és az esetlegesen okozott károkért.²²⁷ Az intézményes környezetből való kiszakadással lehetőség nyílt az aktív és passzív időtöltésre – a kötetlenebb programokra, a rövidebb hegyvidéki túrákra, így a hely rendkívül vonzónak tűnt a katonák számára, akik gyakran jutalom gyanánt is elnyerhették az itt tartózkodás jogosultságát. Leggyakrabban a szökési kísérletek megakadályozása révén, kivételes éberséget tanúsító vagy rejtkehelyeket megtaláló katonák kaphattak speciális eltávot (*Sonderurlaub*), amely néhány napnyi szabadságot jelenthetett Solahüttében.²²⁸ A magasabb pozíciót betöltők hétvégi tartózkodásait a Kanada-részlegből származó tárgyak, drágább ételek tették különlegessé.

Az itt dolgozó foglyok fennmaradt visszaemlékezései, valamint Karl-Friedrich Höcker személyes albumának fényképei páratlan betekintést nyújtanak abba a szürreálisnak tűnő világba, amely egy teljesen átlagos munkatevékenységet folytató személyek transzportok közötti gondtalan kikapcsolódását láttatja. A 2007-ben napvilágra került 116 fényképből álló album nemcsak a solahüttei pillanatokat rögzíti, hanem a tábor utolsó félévében Richard Baer adjutánsaként dolgozó Höcker táborbéli

---

²²⁶ A háború után a Lengyel Kommunista Párt által továbbfejlesztett övezet kedvelt helyszínnek számított a pártfunkcionáriusok számára. A Höcker-album képein látható fabarakk, valamint az 1960-as évektől kiépült további létesítmények épületeit 2010 után végleg elbontották. (DOWELL 2020)

²²⁷ *Kommandantursonderbefehl 1941.4.17.* In: FREI et al. 2000: 30.

²²⁸ Höss azonban hamar felismerte, hogy az örök az egyes foglyok megölését gyakran szökési kísérlet megakadályozásaként állították be, remélve a szabadság mint jutalom elnyerésében, így egyre inkább körültekintővé vált az ilyen típusú eltávok megadásában. (SETKIEWICZ 2018: 27.)

tartózkodásának számára fontos pillanatait. Bár a legtöbb fénykép fókuszában ő áll, de az időrendileg szervezetlen album további oldalai az auschwitzi komplexum folyamatos fejlődésére is utaló birkenau-i SS-kórház (*SS-Lazarette*) építkezését és szeptember közepi megnyitóünnepségét, amerikai légibombázás katonai áldozatainak decemberi dísztemetését, az IG Farben légvédelmét ellenőrző Luftwaffe-tábornok tartózkodását, lőgyakorlatot, januári nyúl vadászatot, bányalátogatást, közös iszogatásokat, karácsonyi ünnepséget is megörökít. Noha látszólag a fényképek idilli hangulatot árasztanak, néhány esetben mégis jól érzékelhető a háború jelenléte.²²⁹ A Solahüttében készült képek egy része a távközlésben és adminisztrációban dolgozó fehér blúzt, szoknyát és SS-rúnákkal ellátott kabátot viselő nők (*SS-Helferinnen*) július végi kirándulását tárja elénk 12 felvételen keresztül, ahol szinte megelevenednek az egymással való szórakozás, a közös áfonyaevés, napfürdőzés és éneklés örömteli momentumai. Az itt készült további képeken nevetgélő, cigarettázó, éneklő, fegyvertáska nélküli egyenruhás tisztek láthatóak, hol egymással beszélgetve, hol pedig tangóharmonika kíséretében csoportosan mulatva. Olyan személyek tűnnek fel, mint Rudolf Höss, Franz Hössler, Otto Moll, Josef Kramer, Richard Baer vagy Josef Mengele. Ezek feltehetőleg 1944. július 29-én, Höss tiszteletére rendezett összejövetelen készülhettek, aki ekkor fejezte be a helyőrségi parancsnoki megbízatását a magyarországi zsidóság tömeges megsemmisítési akciója után.

IV. Interdiszciplinaritás és kompetenciafejlesztés

Az önfeledt solahüttei tekinteteket, a gyermekeikkel napozó feleségeket, a német juhászával játszó katona vigyorgó portréját nézve, az ínyenc falatokról és a kellemes auschwitzi pillanatokról szóló naplóbejegyzéseket olvasva zavarosnak tűnhet az a tettesekről alkotott

---

²²⁹ WHITE 2009: 54–60.

általánosító társadalmi felfogás, mely a holokausz elkövetőit szinte ördögi lényekkel azonosítja. Természetesen a mindennapi életüket is érintő források szűkös száma, a túlélők visszaemlékezéseiben is viszonylag rövid terjedelemben szereplő személyek bemutatása sem segít a személytelenség megtörésében. Ezek azonban mégis hozzájárulhatnak a népirtást elkövetők motivációinak és a mögötte meghúzódó pszichológiai okok sokrétű megértéséhez, az elkövetővé válás folyamatának feltérképezéséhez, az emberi magatartást befolyásolni képes társadalmi, családi és intézményes környezet feltárásához, így a genocídiumok folyamatszerűségének bemutatásakor helyet kaphatnak olyan művelődés-, eszme-, és társadalomtörténeti adalékok is, melyek mikrotörténeti szinten, emberi mivoltukban világítják meg a hatalom kiterjesztését gyakorló szubjektumokat. Az erőszakos cselekedeteket keresztező mindennapi élet komplex elemzése tehát végrehajtói szemszögéből igyekszik feltárni a történeti folyamatokat, feltételezi, hogy képes a nem minden esetben felülről irányított erőszak kultúrájának megértése. Ebben a bonyolult rendszerben a szabadidős tevékenységek csupán parányi pontnak számítanak egy kiemelt szituációban, emiatt szociológiai, interdiszciplináris történettudományi keretek bevonása nélkül értelmezhetetlenné válnak a fentiekben felvázolt információk.

Höcker személyes albumában szereplő bőséges karácsonyi lakoma és az 1944. május 26-án és 27-én készült Auschwitz-album képein feltűnő, utolsó falatját elmajszoló kislány az elgázosítása előtt, a lágert ért bombázás áldozatainak dísztemetése és a Sonderkommando általi tetemek elégetése, a hegy lejtőin mulató tisztek és a deportálónvonatból kitámolygó kíváncsi és rémült arcok súlyos kontrasztként jelennek meg előttünk – csupán csak egy forráscsoportot kiemelve –, mégis az arcátlan tömegek, a sokkolónak tűnő hullahegyek képtelenek elérni a hatékony holokauszoktatás céljait. Számptalan kutatás alátámasztotta, hogy az emberi elme sok esetben képtelen felfogni a statisztikák mögött álló történeteket, ezért „akkor vagyunk igazán

képesek átérezni a történetek súlyát, ha egyes emberek szemszögéből ismerjük meg azokat. [...] A személyes tragédiák és újrakezdekések egyszerre megindítóak és tanulságosak, valamint irányt mutatnak a saját életünk és a nagyvilágban bekövetkező folyamatok vonatkozásában is.”²³⁰ Így például a diákok életkorával azonos személy és az általa megismert családtagok sorsának nyomonkövetésével kirajzolódhatnak a közösséget ért diszkriminatív rendelkezések, amivel bemutatható a jogfosztástól népiirtásig tartó folyamat. Az életút-elemzésekkel pedig megelőzhető, hogy dehumanizált, arctalan tömegeknek tekintsük az áldozatokat. Ebben a koncepcióba ugyanúgy beleilleszthető az az átlagember is, aki különféle hatásokkal, döntésekkel, élethelyzetekkel szembesült, majd az elkövetői oldalon tevékenykedett.²³¹ A fenti ellentéthez kapcsolódva tehát miért ne történhetne meg Karl Höcker, illetve az Auschwitz-albumhoz kötődő Jákob Lili személyes történetének összevetése a holokauszt folyamatának feldolgozásakor? Ehhez napjainkra már egyre több forrás áll rendelkezésünkre, hiszen ezek felhasználásával, különböző történeti helyzetek, folyamatok, jelenségek összehasonlításával fogalmazhatóak meg a nevelési-oktatási szakasz végére várt eredmények. A demokratikus és diktatórikus berendezkedések közötti különbségek felismeréséhez pedig szükséges, hogy a diák „képes legyen különböző élethelyzetek, magatartásformák megfigyelése által következtetések levonására, erkölcsi kérdéseket is felvető történelmi helyzetek felismerésére és megítélésére; és kritikusan viszonyuljon emberi cselekedetekhez, magatartásformákhoz”,²³² így felismerhetővé válhatnak számára a hatalommal való visszaélés veszélyei.

---

²³⁰ BOZZAY 2019: 259.

²³¹ Helytelen volna azt feltételezni, hogy mind egyformán élvezték a kollektív örömeket, és azonos szinten vettek részt a halálgépezet működtetésében. Emiatt szükséges a különböző életutak, cselekedetek egymással való összevetése, amely alternatívákat mutat be.

²³² *Nemzeti Alaplaterv* (2020): 351.

Az interdiszciplinaritás, a társadalmi párbeszéd, az elhallgatott történetek feldolgozása pedig hosszú távon képes lehet hozzájárulni a náci múlt súlyos örökségének kezeléséhez.

Irodalomjegyzék

- BOZZAY, Zoltán 2019: *Népirtások a XX. században*. Budapest. Scolar.
- BROSZAT, Martin 2017: *Auschwitz parancsnoka voltam. Rudolf Höss emlékiratai*. Budapest. Jaffa Kiadó.
- BROWNING, Christopher 2019: *Átlagemberek. A 101-es tartalékos rendőrzászlóalj és a végső megoldás Lengyelországban*. Budapest. K.u.K. Kiadó.
- DOWELL, Stuart 2020: *Chilling then-and-now Photos show where Auschwitz Monsters Relaxed*. www.thefirstnews.com, utolsó letöltés: 2020.09.18.
- FREI, Norbert–GROTUM, Thomas–JAN, Parcer–STEINBACHER, Sybille – BERND, Wagner (szerk.) 2000: *Standort- und Kommandanturbefehle des Konzentrationslagers Auschwitz 1940-1945*. München. K.G.Saur.
- FREIBURG, Rudolf 2017: Fighting Trauma: Silencing the Past in Alan Scott Haft's Harry Haft: Survivor of Auschwitz, Challenger of Rocky Marciano. In: ONEGA, Susana–RÍO, Constanza– ALÍAS, Maite (szerk.): *Traumatic Memory and the Ethical, Political and Transhistorical Functions of Literature*. London. Palgrave. 127–151.
- GILBER, Shirli 2005: *Music in the Holocaust. Confronting Life in the Nazi Ghettos and Camps*. New York. Oxford University Press.
- GREIF, Gideon 2016: *Könnyek nélkül sírtunk. Az auschwitzi zsidó sonderkommando tanúskodik*. Budapest. Európa.
- KOSLOV, Mailander Elissa 2010: Work, violence and cruelty. An Everyday Historical Perspective on Perpetrators in Nazi Concentration Camps. In: *L'Europe en Formation* 357. 29–51.
- KÜHNE, Thomas 2010: Friendship into Comradeship. Gang Culture, Genocide, and Nation-Building in Germany, 1914-1945. In: *Friendship and the Nation*. 2–20.
- Nemzeti Alaptanterv (2020)*. In: *Magyar Közhí 2020/17*.

- PAWLAK, Mateusz 2017: Rola sportu w życiu codziennym w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau oraz jego podobozach. In: *Zeszyty Historyczne* 16. 401–413
- ROSS, Correy 2011: Radio, Film and Morale: Wartime Entertainment between Mobilization and Distraction. In: *Pleasure and Power in Nazi Germany*. 154–174.
- SETKIEWICZ, Piotr 2014: *The Private Lives of the Auschwitz SS*. Oswiecim. Auschwitz-Birkenau State Museum.
- SETKIEWICZ, Piotr 2018: *The SS Garrison in KL Auschwitz (Voices of Memory 13)*. Oswiecim. Auschwitz-Birkenau State Museum.
- TIMPE, Julia 2017: *Nazi-Organized Recreation and Entertainment in the Third Reich. (The Holocaust and its Contexts)*. London. Macmillan Publishers Ltd.
- WESTEMANN, Edward B. 2016: Stone-Cold Killers or Drunk with Murder? Alcohol and Atrocity during the Holocaust. In: *Holocaust and Genocide Studies* 30/1. 3–19.
- WHITE, Joseph Robert 2009: Three Approaches to Exploring the Höcker Album in the High School and University Classes. In: *Prism* 2009/1. Rothman Foundation Publication. 53–63.

A KORONAVÍRUS BŰNBAKKÉPZÉSÉNEK LEHETSÉGES OKAI

A narratív bűnbakképzés empirikus esettanulmányai 2020-ból

BOBÁK SZILVIA

I. Oda menni, ahol a *nép* van, azt gyűjteni, ami a *népet* éppen most érdekli

A pandémia nem csak magánéleti, szakmai és társadalmi krízist, de kutatási témát is hozhat az internetes terepen kutató néprajzos számára. A krízisszituáció szülte pánik-kommunikáció médiuma ezerféle, mégis kiugrik közülük a Facebook komment szekciója. A klasszikus folklórműfajokhoz hasonlóan a kommentárok esetében is emberek által létrehozott, variánsaiban létező produktumokról – ha úgy tetszik, *posztfolklór* jelenségekről – beszélhetünk, melyhez az új mediális közegben írásos formában férünk hozzá. Az elmúlt évben ezen kommentárok ágensei pedig előszeretettel választották a koronavírust és az ezzel kapcsolatos teóriákat kommunikációjuk tárgyaként. Tanulmányomban ízelítőt adok a koronavírus időszaka alatt keletkezett Facebook-kommentárok szövevényes hálózatából, mely elemzése (például a narratív diskurzuselemzés²³³ eszközével) a kortárs mentalitásvizsgálatok fontos módszere is lehet. A példáim a bűnbakképző narratív mechanizmusok megjelenési formáira korlátozódik, mert ezen kommentárok különösen alkalmasak olyan mélystrukturális, lélektani folyamatok láttatására, melyek „békeidőben” artikulálatlanul maradnának. Tanulmányom végén pedig két közéleti példán keresztül arra keresem a választ, hogy a politikai és a tudománynépszerűsítő diskurzus hogyan lép fel a kommentárokból megjelenő mágikus gondolkodás ellen.²³⁴

---

²³³ WODAK 2001

²³⁴ A dolgozatnak nem célja és véleményem szerint nem lehet célja a valóság felfejtése, e helyett sokkal inkább fontosnak tartom MacIntyre-i–Nussbaum-i

II. A hírzékeny folklór és produktumai

A kommentároknak *narratív sémát*²³⁵ vannak, melyben kulcsfontosságú szerepet töltenek be az aktualizáció és az értelmezőközösségek. Russell Frank amerikai etnográfus *newslore* fogalma szerint kulcsfontosságú az adott kor eseményeinek ismerete az etnográfiai értelmezéshez, mely nélkül szinte felismerhetetlenek a *newslore*, azaz a hírzékeny folklór műfajai és produktumai. Az elmúlt évben a Facebookon közzétett, pandémiát tematizáló kommentárok esetében ez vitathatatlanul így van: a narratívumok megszületésének indítéka az aktualitásokhoz való hozzászólás – csak éppen a mágikus gondolkodás vezérelte elvek, nem a kritikai vitadiskurzus konszenzusa szerint. Russell könyvében kifejti, hogy ezen pozícióhoz való hozzáállás kettős: míg egyesek szerint a *newslore* műfajai a „gyengék fegyvere”, azoké, akiknek nincs effektív, valós befolyása az életre, addig mások szerint nem az erőtlenség, hanem éppen az erő jelképe, mert képes szociológiai-politikai problémákat felszínre hozni és kinyilatkoztatni az én egy darabját olyan témában is, melyre más platformon nem lenne lehetősége.²³⁶

A kommentárok reflektálnak a hozzájuk kapcsolódó cikk tartalmára, de egy sajátos értelmezési aktust is végrehajtanak, mely következtében (közvetve, de) engedik láttatni a kommentárt létrehozó érzelmeit és a világlátásának egyedi szeletét is. A kommentárok sokszor vitafolyam részét képezik, így a köztük lévő kapcsolat a közvetlentől az egészen lazáig egy igen széles skálán helyezkedik el. A válaszkommentek egymásnak szorosan

---

értelemben a narratívák belső igazságának lejegyzését és rendszerbe állítását, egymáshoz képesti pozíciójának meghatározását. Szintén nem tárgya és nem lehet tárgya a pszichológia felségterületébe nyúló lélektani mechanizmusok felfejtése és kategorizációja, a dolgozat csupán az antropológia ösvényein szeretne maradni: megnézi, hogy a jelenlegi kollektív, mélylélektani folyamatok hogyan lesznek szöveggé a digitális, közösségi térben.

²³⁵ KESZEG 2013

²³⁶ FRANK 2011:7–13.

alárendeltek, olykor egyik a másik nélkül értelmezhetetlen, de a fő kommentvonal mentén teljesen független kommentár-narratívákat is megenged a hozzászólások felülete. A kommentárok formai követelményei viszonylag rugalmasak: a párszavas megnyilatkozástól a több bekezdéses szövegig találunk adatokat. Stílusukban a hivatalosba hajlótól az írott köznyelviségen keresztül a rétegnyelvekig szinte minden stilisztikai regisztert megengedő műfaj képe rajzolódik ki a kutató előtt.

A fentieket figyelembe véve kommentárfolklór-produktumnak értékeltem minden olyan narratívát, mely kommentár szekcióban született, narratív sémákra épül és tartalmi, szerkezeti vagy stilisztikai szempontból több variánsa is megtalálható az adott felületen (vagy más felületen) az írásnak.

III. Módszertan

A koronavírus terjedésével párhuzamosan terjednek azok az alternatív elképzelések is, hogy hogyan szabadult a világra a vírus: ezeknek az elképzeléseknek az egyik legfőbb kifejezőterepe a Facebook kommentárszekciója – kutatásom során ezeket a narratív megnyilvánulásokat vizsgáltam. Először kulcsszavas rendszerrel kerestem olyan cikkeket, melyeknek 1. Az elsődleges témája a koronavírus, 2. Híroldalak vagy fake news oldalak posztolták, 3. Bőséges kommentárokkal rendelkezik. Majd a kommentárok közül kiszedtem az egyértelműen bűnbakról szóló megnyilvánulásokat, ezeket többsoros táblázatba rendeztem, hiperhivatkozásokkal, kulcsszavakkal láttam el, végül a kutatás különböző kérdésfeltevéseinek megfelelően rendeztem.

A Facebook-kutatáskor a legfőbb kulcsszavaimat az alábbiak jelentették: *biológiai fegyver, denevér, végán koronavírus, 5G hálózat, elitkolták, elhallgatják, ... tollából, félelem koronavírus, Soros koronavírus, Trump koronavírus, Kína koronavírus*. A kulcsszavak esetében értelemszerűen csak az elmúlt hónapok találatait listáztattam. Egy cikkhez tartozó több megosztás alatti

kommentárokat is vizsgáltam, illetve azokat a szövegeket is, melyek eredendően cikkekből származtak, azonban később egyszerű bejegyzésszöveggént, akár hivatkozás nélkül is megosztották az adatközlők.

A folklorizáció lépcsőfokai a kommentárfolklor esetében különösen kidomborodtak. Több esetben a munkamódszerem az volt, hogy a főként *álhírgyár portálok* cikkeit végignéztam, majd a cikkek címeit beillesztettem a Facebook keresőjébe. (Azonban azt, hogy mi számít álhírgyártásnak, nem én határoztam meg: ebben kizárólag a Political Capital által, szakértőkkel és a SentiOnline nevű közösségi média adatbázis segítségével összeállított listát követtem.²³⁷) Viszont megjegyzendő, hogy nem csak álhíreket tartalmazó írások alatt lehet és érdemes bűnbakképző működésmódokat vizsgálni, a tényalapú tájékoztatást adó platformok kommentfolklorja is alkalmas erre.

Összesen 1500 szöveget néztem át, ezek közül a klímapánikhoz hasonlóan csak a legszigorúbb értelemben vett bűnbakképző mechanizmusokat mutató narratívákat gyűjtöttem ki, de egy későbbi dolgozatban mindenképpen érdemes lenne az adatbázist bővíteni. Azonban tagadhatatlan, hogy mind az 1500 szöveg – ha csak indirekt módon is, de – mindenképpen formálta a kutatást: ezen szövegek általános képet adtak a jelenlegi vírusháttér-mentalitásról és segítséget nyújtottak ahhoz is, hogy lássam, a szövegnek körülbelül mekkora részét teszik ki a nem racionális megküzdési mechanizmusok.

A kutatás egyik legnagyobb nehézsége az volt, hogy számos bűnbakképző, konspirációs teóriát felfejtő kommentárhoz csatlakozott pozitív megerősítés, melyek új adatként nem voltak feltűnethetőek, azonban valószínűsíthető, hogy az adott kommentár írója, a cikk szöveg nélküli megosztója vagy lájkolója is hasonló nézeteket vall a jelenlegi helyzetről. Éppen ezért úgy gondolom, az általam gyűjtött szövegek sokszor túlmutatnak önmagukon és nem csak egy elszigetelt személy nézeteit vagy

---

²³⁷ SZICHERLE–KREKÓ 2020.

kiberidentitását hozzák napfényre, hanem esetleg egy-egy nagyobb közösséget is. Az 1. ábra egy magyar, nyilvános csoport egyik tagjának szövegét mutatja, melyet a letöltés pillanatában 14-en megosztottak és 97-en kommentáltak, illetve 45 reakció érkezett rá. (Ez a közösségen belül egy közepes reakciószámnak számít.) A Facebook analitikai rendszere szerint a legerősebb érzelem mindig a megosztáshoz tartozik, azonban nézeteim szerint kellő információ hiányában mégsem mondhatjuk ki teljes nyugalommal azt, hogy ez a szöveg mind a 15 ember kiberidentitásának lenyomata, annyit viszont mindenképpen jelez, hogy lényegesen több embert ért el megosztás miatt a szöveg, és nagy valószínűséggel voltak olyanok, akiknek legalább részben egyezik a (kiber)identitásával a szöveg tartalma.

1. ábra: Bejegyzés egy nyilvános magyar 5G ellenes csoportból

Március 25., 20:51

Sziasztok!
Nem tudom, feltehetem-e ezen kérdésemet, de szeretnék tisztában tudni, látni ebben a kérdésben! ???
Ugyebár hallottunk, és nem is vonjuk kétségbe az 5G káros hatásait! , - melyet összefüggésbe hoznak a corona vírussal, annak elterjedésével... Nos amit kérdezni szeretnék, tulajdonképp van e ez a vírus? , vagy maga az 5G a vírus? , vagy a kettő együtt tarol?
Miért is kérdezem ezt?
Ugyebár azt halljuk, hogy KÍNÁBAN véget ért a járvány!!!!
Kínában akkor ki kapcsolták/ kiiktatták az 5G-t???? - hogy vége a járványnak?
És így tesznek majd az Olaszoknál is?- egyszerűen kikapcsolják?- és vége lesz mint Kínában?
És így tovább...??

 45

97 hozzászólás 14 megosztás

 Tetszik

 Megosztás

A klímapánikhoz hasonlóan táblázatban vezettem a kommentárok szövegét, időpontját, hogy melyik cikkhez kapcsolódnak és néhány szóval kategorizáltam a benne megfogalmazódó bűnbakalakot, illetve azt is jeleztem, ha konkrét alternatív világgépet rajzolt fel az adott szöveg. Ebben az esetben is próbáltam kerülni az átvitt értelmű kommentárokat, hiszen aki humorizál, az teljesen más pozícióból és *mentalitással* vesz részt a diskurzusban. Ugyanakkor azt is gondolom, hogy nem szarvashiba, ha mégis kerül a válogatásba más intencióval létrehozott szöveg is, mert adott hiedelem, bűnbakalak vagy konspirációs teória kifordítása, parodizálása nem létezhetne a jelenség nélkül, melyhez ellentétes jelentést társít, azaz ugyanúgy *korlenyomat*²³⁸ lehet, mint a szinte vallásos meggyőződést tanúsító, egyáltalán nem humorizáló szövegpárja.

IV. Temporális bűnbakalakok

A koronavírus-pánik antropológiai leírásának szépsége és nehézsége is ugyanaz: hogy hogyan lehetséges egy most formálódó globális helyzetet leírni és keretezni anélkül, hogy történelmi madártávlatból is letekinthetnénk rá. A vizsgálódás elsőszámú tanulsága az volt, hogy a bűnbakalakok nagy sebességgel követték le a globális történéseket és a jelenlegi helyzetben fokozottan érvényes a bűnbakalakok temporális volta. Míg februárban, márciusban első felében sokkal markánsabban jelen volt a Kína-ellenesség, addig március és április az 5G hálózathoz és a koronavírushoz kapcsolódó, illetve az amerikai konspirációs teóriáknak kedvezett. Ez a „trendváltás” pontosan megegyezik a vírus haladási útvonalával: Kína–Olaszország–Spanyolország–Amerika tengelyen végig megfigyelhetők az adott népcsoport ellen irányuló gondolatok, melyek esetlegesen a tettegességgig is fajultak, azonban a koronavírus haladásával egyik percről a másikra el is

---

²³⁸ BOELLSTORFF–NARDI–PEARCE–TAYLOR 2013

tűntek az aktuális bűnbak-országot megfogalmazó, felfokozott hangulatban íródott szövegvariánsok.

A kontextus felvázolásához a jelenlegi helyzetre percenként reflektáló különböző médiaorgánumokat és a saját tapasztalataimat vegyítettem. A lehető legtöbbféle orgánumból igyekeztem leszűrni a tanulságokat és összegezni ezeket a következő bekezdésekben azért, hogy rögzítsem, a bűnbakalakok jelenleg mennyire szerves részét képezik a közbeszédnek, és hogy a diskurzusformáló szerepet is betölthetnek. (Egyes bűnbakmechanizmusok visszafejtése, forrása ma egyértelmű és köztudott, azonban lehetséges, hogy néhány hónap múlva ezek az ok-okozati szálak már magyarázatot igényelnének.)

Videóriportok sorozata bizonyította itthon is, hogy miután a nemzetközi sajtó beszámolt a Vuhan epicentrumból exponenciálisan terjedő, Kínából eredő koronavírus-járványról, a kínai éttermek és a budapesti kínai negyed látogatottsága töredékére csökkent, voltak, akik pedig bojkottálták azokat az online rendeléseket, melyek Kínából érkeztek. Hiába a WHO és más szakmai felvilágosító videók, képanyagok, hírek tömegének, az emberek nem hitték el, hogy a többhetes tengeri hajóút során a Kínából rendelt portékán elhalnak a vírusok, és hogy a kínai kifőzdébe az étel nem Kínából érkezik.

Amerikában például még fizikai agresszióig is fajult a Kína-ellenesség. Számos cikk arról számolt be, hogy a Washington és Kalifornia államok kínai közösségei felfegyverezték magukat az erősödő rasszista szövegek miatt.²³⁹ Itthon ilyesmire nem volt példa, azonban a verbális erőszak és a félelem ikonikus példája az interneten végigsöprő és boltról boltra terjedő budapesti vietnámi vegyesbolt üzemeltetőinek kétségbeesett kiírása: „Vietnámiak vagyunk”. (2. ábra) – A nem kínai ázsiai kereskedők is kaptak a víruspánik

---

²³⁹ Például itt 2020. *San Gabriel Valley Gun Sales Soar Among Asian Americans Who Fear Coronavirus-Related Attacks* és itt: CHABRIA, Anita–LEE, Curtis 2020.

által felduzzasztott rasszizmus hatásaiból, a közösségi média narratívái alapján kevesebb vásárlójuk volt, több megvető szempár vagy gúnyos félmondat kísérte őket ezekben a hetekben a tömegközlekedési eszközökön.²⁴⁰ Világosan látszik már ebből az esetből is, hogy ez az antropológia és néprajztudomány számára ismerős terep: mintha csak a boszorkányégetés, a vérvád vagy a spanyolnátha korának mechanizmusa kerültek volna át a jelenkorba.

2. ábra – *“Vietnamik vagyuk” 444.hu olvasói fotó a Garay utcából*

A rasszizmus ezen formája sematikus és karikaturisztikus Kína- és kínai kultúra ábrázolásokat is eredményezett. Nem meglepő módon főként a kínaiak „étkezési szokásairól” szóló rémtörténetnek szánt narratívák láttak napvilágot, melyben gyakran reflektálnak a denevér-, kutya- és macskafogyasztás mikéntjére is. (3. ábra) Előbbi a koronavírus állatról-emberre terjedésének közvetítőállata, utóbbi kettő pedig régi,

---

²⁴⁰ SZÁSZ Zsófia–DÉKÁNY László 2020.

Magyarországon jól ismert, sztereotipikus elképzelés a kínai étkezési szokásokról. Szintén közhely – és a rasszizmus egyik formája – az ázsiaiak megkülönböztethetetlenségéről szóló narratívák és homogén csoportként való kezelésük, melyet a vietnámi kereskedők példája is felszínre hozott. Meghatározott embercsoportok homogenizálása is a bűnbakképzés univerzális jellemvonásai közé sorolható.

3. ábra: *Konteóra konteó a válasz: kínai kannibalizmus és a Kína-ellenesség narratív példája*

Kínából a vírus Európába és a Közel-Keletre vándorolt, a bűnbakalakok pedig ezzel egyidejűleg aktualizálódtak. Az olaszországi eseményekkel párhuzamosan Iránból is olyan hírek érkeztek, hogy igen magas a koronavírus-fertőzöttek száma – ez az iráni egészségügyi miniszterelnök-helyettes, Iradzs Haricsi tévés nyilatkozatával kezdődött: az iráni szervek megbízhatóságáról szónokolt a tévében, de a vírustól gyöngyöző homlokkal, szédelegve alig tudta végigmondani a beszédét.²⁴¹ Ezt követően igazolták Magyarországon is az első koronavírusos esetet. A hazai köztvé és a sajtótájékoztató narratíváját tudósító médiaplatformok ekkor a hazánkban tanuló iráni diákokról számoltak be a leggyakrabban, akik közül az egyik első magyarországi beteg is kikerült. Az Olaszország-ellenesség mellé belépett ekkor az Irán-ellenesség is, melynek egy hazai

²⁴¹ 2020. *Iran's deputy health minister tests positive as outbreak worsens*

példája egy a Szent László Kórházban karanténban lévő iráni lány Instagram-naplója, melyen nap mint nap beszámolt az eseményekről, majd egy nap azt írta, hogy túlnőtt rajta ez a történet, és kénytelen abbahagyni a nyilvános naplózást – utalva ezzel az ellene irányuló szélsőséges véleménynyilvánításra.²⁴² Az Irán-ellenesség is magán hordozta a bűnbakképzés egyik legalapvetőbb jellemvonását, a mi-ők dichotómia²⁴³ felállítását. E szerint ők (az irániak) hozták el nekünk (magyaroknak) a koronavírus. Ezen szembeállítás szintén masszaként kezeli mind az irániakat mind a magyarokat és kizár mindennemű árnyalást. Ebben a dichotómiában viszont az *irániak* „X-ek”, azaz örök változók: az *ők* helyére szituációtól függően behelyettesíthetők például a kínaiak, olaszok és egyéb nemzetek is.

Míg a Kína-ellenesség és az Olaszország-ellenesség itthon nem egyértelműen „leszálló jelenség”, azaz a nem „írastudók” narratívája,²⁴⁴ mely szárnyra kapott a nép ajkán, addig az Irán-ellenességnél megfigyelhetünk egy ilyen irányú mozgást, a közmédia-narratíva is megerősítette a bűnbakképzést. Azonban ez kultúraspecifikus, Amerikában például a Kína-ellenesség tekinthető leszálló jelenségnek: maga az Egyesült Államok akkori elnöke, Donald Trump nevezte *Chinese-virusnak* a koronavírus,²⁴⁵ mely magyarul például a Bibliából is ismeretes *sárgavész* vagy *sárga veszedelem* kifejezésekben realizálódik a kortárs közbeszédben.²⁴⁶

---

²⁴² A dolgozat ezen fejezetének írásakor már lekerült minden hírportálról a lány pontos mondanivalója és a profil linkje is.

²⁴³ GYARMATI–LENGVÁRI–PÓK–VONYÓ 2013

²⁴⁴ A lesüllyedő/leszálló kultúrjavak elmélete szerint a kultúra alsóbb rétegei úgy gyarapodnak, hogy a felsőbb rétegeinek kulturális javai mintegy leszivárognak. NAUMANN 1922

²⁴⁵ KLEIN –VAZQUEZ 2020.

²⁴⁶ A sárga vész/veszedelem gondolatköre a Biblia Jelenések könyvének egy-egy részletére hivatkozva „bizonyítja”, hogy a Távol-Kelet népei a nyugatiakra akarnak törni majd a jövőben. A *sárga* kifejezésnek nincs stabil jelentése, a történelem során az aktuális, fenyegető idegen képére szabták.

IV. Bűnbak-katalógus

Kutatásom alapján a vizsgált időszakban a legtöbben a mesterséges vírus-biofegyver „időzített bombaként megjelenő”, laborban tenyésztett vírus fogalomkörrel magyarázták a koronavírus megjelenését, de népszerűek voltak még a fentiek alapján a Kínához kapcsolódó alternatív teóriák, az állati eredetű élelmiszerekben rejlő veszély, az 5G hálózatok és a konkrétan meg nem nevezett „nagyhatalmak” bűnbakként való beállítása is a szövegekben. Utóbbi nagyon gyakran kimondatlanul ott szerepel a többi okfejtés hátterében is: névmások vagy írásjelek – például (...) –, emotikonok – például dollárjel – vannak jelen a diskurzusokban. Gyakoriak a konspirációs teóriák és a bűnbakképzés esetén a külföldi „neves szakirodalmakra”, „egyetemekre”, „tudományos tényekre” való támaszkodás, esetenként a hírtudósítás zsargonját és hangvételét utánzó, „pontos” számadatokkal, dátumokkal és összeollózott féligazságokkal való manipuláció. A féligazság hangsúlyozandó: általánosan igaz, hogy a konspirációs teóriákat kifejtő cikkek, írások nyomokban tartalmaznak igaz állításokat, hiszen így egyszerűbb kapcsolódni hozzájuk, és nem felismerni, elhinni a pontatlanságukat.

Különösen április hónapra erősödtek meg azok az alternatív elképzelések, melyek a koronavírus okozójaként az 5G hálózat kiépítését tartják számon és a koronavírus jelenlegi gócpontjait rávetítik a hálózatfejlesztés csomópontjaira. Az elképzelés népszerűségét és a belé fektetett mély hitet az is jól mutatja, hogy világszerte több csoport megrongált, felgyújtott 5G-s átjátszótoronyokat azért, mert úgy hitték, azoknak köze lehet a koronavírus terjedéséhez.²⁴⁷ Ennek a hiedelemnek számos Facebookon megtalálható narratívában is nyoma van, a téma elsőszámú gyűjtőhelyei a kifejezetten erre specializálódott Facebook-

---

²⁴⁷ KELION 2020.

csoportok. (A legnagyobb magyarnyelvű ilyen közösség 2020.04.14-én 5900 tagot számlált.)

A népszerű konspirációs teóriákba rendeződő, sokezer embert is elérő alternatív elképzeléseken túl, esetenként ezekkel kombinálva találunk olyan bűnbakképző működésmódokat is, melyek egyediek vagy kevésbé felfejthető az eredetük és nem kapcsolódnak szervesen a többi teóriához. Ilyen például Soros György okolása a történekekért vagy az energiaszint lecsökkenésének veszélye, mely a teória szerint fogékonyabbá tette az embereket a vírusra. Nehezen kutatható – mert zárt csoportban zajlik a diskurzusa –, de biztosan létezik a földönkívülieket okként megnevező kiberközösség is.²⁴⁸

V. Reális kiállítás a mágikus gondolkodás ellen

Az 5G és az amerikai felfegyverkezett kínai közösségek példáján láthatjuk, hogy a kibertér kereteiből kilépve az alternatív vírusmagyarázó elméletek tettlegességig is fajulhatnak. Nem kell azonban az adótoronyok rombolásáig és a fegyvervásárlásig elmennünk azért, hogy a kibertérben megfogalmazódott alternatív valóságok (melyek egyébként is a megfelelhetnek a kiberbűnözés²⁴⁹ valamelyik feltételének) realizációival találkozunk: ilyenek például a „mezei” maszktagadók is, akik törvényi szabályozásoknak ellent mondvá maszk nélkül járnak vagy tüntetést szerveznek pandémia idején. A dezinformáció, a bűnbakképző mechanizmusok és a konspirációs teóriák erejét felismerve például a tudományos és a politikai diskurzusok is „ellenkampányszerű” közösségi média kampányba kezdtek a tudomány és a valós tények kommunikációjá

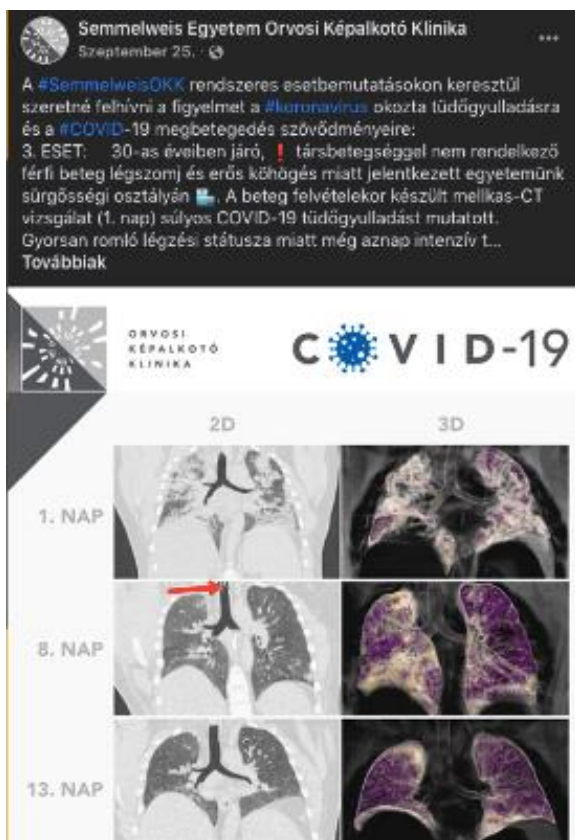
²⁴⁸ Ezen közösségek létezéséről a tanulmányban is vizsgált Facebook-csoportok adtak tanúbizonyságot, kiberközösségeik zártságát talán a speciális tudás birtokában lévőek exkluzivitását is mutatja.

²⁴⁹ Magyar Közlöny 2020:1634–55.

érdekében. A következő két példában ezeket a kommunikációs aktusokat elemzem.

A SOTE Orvosi Képző Klinikájának tudománykommunikációja – a posztfolklór jelenségek kutatóihoz hasonlóan – ott próbál hatást elérni, ahol az álhírek is megtalálhatók: a klinika Facebook-posztsorozat formájában mutatja be, hogyan néz ki a „covidos tüdő”, azaz a koronavírus okozta tüdőgyulladás mellkas-CT-felvételen (4. ábra).

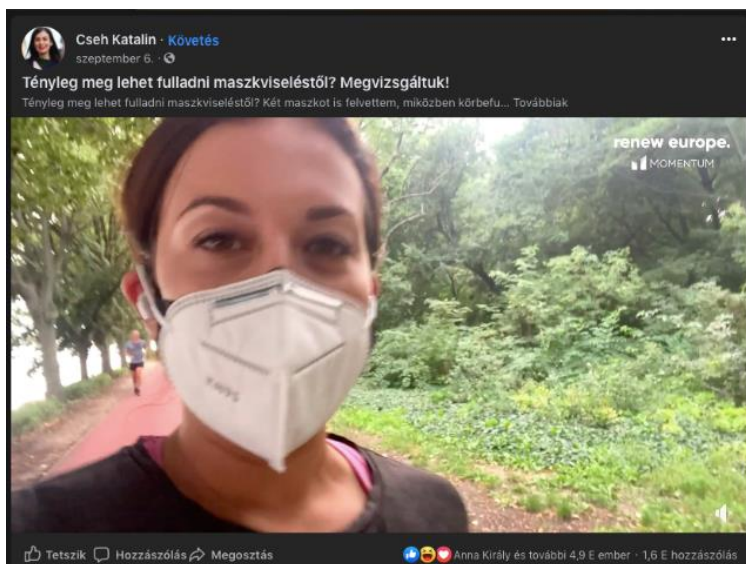
4. ábra *A Semmelweis Egyetem Orvosi Képző Klinika Facebook-oldalának egy posztja szeptember 25-éről, melyben a “covidos tüdőről” szóló mellkas-CT-t elemzik a Facebook közössége számára ismerős eszközökkel*

A sorozat azért válthatott ki jelentős reakciót, mert az áltudományos narratívák formái követelményeit és vizuális eszközeit használja, csak éppen tartalmi szinten tudományos igényességgel jár el. A CT-felvételek kép formátuma alkalmassá teszi a posztokat a *virálissá* tételre, hiszen a Facebook algoritmus a jutalmazza a feltöltött képi tartalmat a szöveggel szemben és a közösségi média felhasználók kondicionálva vannak a vizualitásfókuszú tartalomra, mert ezek gyorsabban, egyszerűbben befogadhatók. Ezek a fotók pedig „magukért beszélnek”, üzenetük az áltudományos posztokhoz hasonlóan szemléletes, leegyszerűsítő és a félelemmel operál, azonban mindezt ezúttal a „jó cél érdekében” teszi.

Hasonló sikeres közösségi média megnyilvánulás volt Cseh Katalin Európai parlamenti képviselő 2020. szeptember 6-i videós bejegyzése, mely sokezer lájkot és hozzászólást eredményezett. Katalin két maszkban, oxigénmérővel az ujján futotta le a „szigetkört”, azaz a budapesti Margitszigeten lévő futópálya teljes hosszát, ezzel fellépve a tévképzet ellen, mi szerint a maszkhordáskor megfulladhatunk, hiszen nem jut elég oxigénhez a tüdő. (5. ábra) A kampány azért lehetett ennyire sikeres, mert Cseh Katalin maga is orvos, képviselőként és orvosként a saját bőrén, futás közben cáfolta meg az álhírt, azaz nem hierarchikus pozícióból beszélt *másokhoz*. Ezen túl a Youtube-, Instagram- és Facebook-kultúra meghatározó eleme a *tesztelés kultúrája*, a platformot régóta használók számára ez a teszt egy a sokezer más személyes tesztelés között, így Cseh Katalin tudománynépszerűsítő posztja formájában és kultúrájában nem, csak tartalmában tér el a legvirálisabb videóktól. Azonban fontos körülmény az is, hogy Cseh Katalin nem csak mint magánember, orvos vagy parlamenti képviselő, de mint egy párt listavezetője is jelen van a közösségi médiában, így minden hozzá fűződő kampány a pártjának kampányaként is értelmezhető és értelmezendő.

5. ábra Képekivágás Cseh Katalin Youtube-on publikált videójából, melyben dupla maszkban futja le a szigetkört

VI. Összegzés

A XXI. századot szokás varázstalanított századnak nevezni, azonban a krízishelyzetben – jelen esetben a koronavírus időszakában – például a kommentárfolklorban megjelenő bűnbakalakok, alternatív valóságértelmezések és a konspirációs gondolkodás azt mutatja, hogy a mágikus gondolkodás a jelenkor mentalitását is jellemzi, azonban ezek a mindennapok során kevésbé látványosan artikulálódó tényezők. Általánosan elmondható, hogy az általam *posztfolklor*, *newslore* jelenségként bemutatott kommentárok *életérzékes* műfajok, a koronavírus kommentárfolklorjában megjelenő bűnbakalakok értelmezéséhez szükséges az adott kor társadalmi-politikai környezetét is vizsgálni. A kommentárokból megfogalmazódott bűnbakalakok hónapról hónapra, platformról platformra változnak, funkcióik azonban univerzálisak, sokszor összeolvashatók a századokkal ezelőtti bűnbakalakokkal is.

A mágikus gondolkodás és hiedelmek vezérelte kommentárok egyik legfőbb tulajdonsága, hogy színességükkel, meseszerű narratíváikkal érdekesebbek, gyorsabban terjednek a valós híreknél, az ellenük való fellépés sokszor szintén leegyszerűsítő, pontos üzenettel és erős képi vagy videós tartalommal lehetséges.

Irodalomjegyzék

- BOELLSTORFF, Tom–NARDI, Bonnie–PEARCE, Celia–TAYLOR, T. L. szerk. 2013. *Ethnography and Virtual Worlds. A Handbook of Method*. Princeton, Oxford. Princeton University Press.
- FRANK, Russell 2011. *Newslore. Contemporary folklore on the internet*. University Press of Mississippi.
- GYARMATI György–LENGVÁRI István–PÓK Attila–VONYÓ József szerk. 2013. *Bűnbak minden időben*. Budapest. Kronosz.
- KESZEG Vilmos 2013. *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák*. Egyetemi jegyzet (NEJ 8.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet. Kolozsvár. Kriza János Néprajzi Társaság.
- Magyar Közlöny. 58./2020. 1634–55.
- NAUMANN, Hans 1922. *Grundzüge der deutschen Volkskunde*, Leipzig, Quelle und Meyer.
- WODAK, Ruth szerk. 2001. *Critical discourse analysis*. SAGE.

Egyéb források

2020. Coronavirus: Iran's deputy health minister tests positive as outbreak worsens, BBC. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51628484> (utolsó letöltés: 2020.04.13.)
2020. San Gabriel Valley Gun Sales Soar Among Asian Americans Who Fear Coronavirus-Related Attacks, CBS Los Angeles. URL: <https://losangeles.cbslocal.com/2020/03/10/san-gabriel-valley-gun-sales-soar-among-asian-americans-who-fear-coronavirus-related-attacks/> (utolsó letöltés: 2020.04.13.)

- CHABRIA, Anita–LEE, Curtis 2020. As the coronavirus pandemic grows, gun sales are surging in many states, Los Angeles Times. URL: <https://www.latimes.com/world-nation/story/2020-03-15/coronavirus-pandemic-gun-sales-surge-us-california> (utolsó letöltés: 2020.04.13.)
- KELION, Leo 2020. Coronavirus: 20 suspected phonemast attacks over Easter, BBC. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-52281315> (utolsó letöltés: 2020.04.14.)
- KLEIN, Betsy–VAZQUEZ, Maegan 2020. Trump again defeands use of te term 'China virus', CNN. URL: <https://edition.cnn.com/2020/03/17/politics/trump-china-coronavirus/index.html> (utolsó letöltés: 2020.04.14.)
- SZÁSZ Zsófia–DÉKÁNY László 2020. „Mi egy vírussal állunk szemben, nem egymással”, 24.hu. URL: <https://24.hu/belfold/2020/02/10/budapest-kinaiak-koronavirus/> (utolsó letöltés: 2020.04.20.)
- SZICHERLE Patrik–KREKÓ Péter, 2020. Burjánzanak az álhírek a koronavírus nyomában, Átlátszó. URL: https://pcblog.atlatszo.hu/2020/02/28/koronavirus-a-dezinformacios-univerzumban/?fbclid=IwAR0_zFaa9LqUAwYpcXOpYy-W4IpslltRe8v_65Feqa4z8XpVXIzkknNOB2I (utolsó letöltés: 2020.04.13.)

CÍMKÉK ÉS EMLÉKEZET

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI A MŰEMLÉKI REKONSTRUKCIÓKBAN

Az ecsedi vár egy termének 3D-rekonstrukciója

BERTA ANDRÁS

I. Bevezetés

Várak, kastélyok, várkastélyok, erődök – a magyar történelemben olyan fontos jelleggel bíró történeti épületek, amelyek meghatározó hadászati, kulturális és közigazgatási központok voltak az Árpád-kortól kezdve egészen a késő 18. századig. Bár számos erősség megsemmisült, vagy napjainkban romosan áll, mégis kedvelt kirándulási célpontok, hiszen az ódon romok között az ember különleges atmoszférával találkozik. A rideg falak mögött azonban hosszú századokig pezsgő élet folyt. Vajon történészi módszerekkel hogyan lehet újraalkotni a múlt mára eltűnt tereit? – erre a kérdésre keresem a választ. A tanulmány első felében a történész forrásain keresztül a történettudomány és a műemléki rekonstrukció kapcsolatát tekintem át, míg második felében egy egzakt példán – a mára már elpusztult ecsedi vár egy termének rekonstruálásán – keresztül mutatom be az elmélet gyakorlatba való átültetését. Az ecsedi vár termének 3D-rekonstrukciós munkáihoz elengedhetetlen volt testvérem – *Berta Balázs* harmadéves BME építészmérnök hallgató – hathatós segítsége, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

II. A történész forrásai

Miért fontos a történész munkája a műemléki rekonstrukciókban? A válasz első elgondolásra egyszerűnek tűnhet: a történész feladata az, hogy felderítse a rendelkezésre álló források alapján, hogy egy adott korszakban milyen jegyeket viselt, viselhetett az épület, esetleg analógiákat keressen, ami alapján meghatározhatja az erősség külső-belső képét. Az egyszerűnek tűnő

gondolat azonban az írott és képi források feltárásával egyre inkább árnyalódik.

Ezen írásban a hazai várépítészet intézményesülésének, a XVI-XVII. század forrásainak áttekintésére törekszem. Az 1526-os mohácsi csata utáni évtizedekben az Oszmán Birodalom lendületesen tört előre a Magyar Királyság területén. I. Habsburg Ferdinánd 1526-os magyar királlyá koronázása után a Magyar Királyság nem csupán egy, az oszmán hódítást elszenvedő európai állam, hanem a Habsburg Monarchia királysága, ütközőállam lett. A Habsburgok, felismerve az oszmán expanzió veszélyét – különösen az 1529. évi Bécs elleni hadjárat után –, kulcsfontosságú feladatként tekintettek a magyarországi végvidék és végvárvonallal kiépítésére. Az 1530-40-es évekre készültek el a tervek a magyarországi védelmi vonal kiépítéséről, a végvárvonallal fejlesztése megkezdődött.²⁵⁰ A kérdéskör vizsgálatához elengedhetetlen az átfogó előkészületi munka, ugyanakkor az állandó háborúknak köszönhetően a kora újkori magyar forrásviszonyok nem minden esetben kielégítőek.

A csekély számú közvetlen forrás ellenére azonban számos lehetőség áll a kutató előtt, hogy képet kaphasson egy kora újkori erősség felépítéséről. A Habsburg-adminisztrációval és a végvárvonallal kiépítésével szoros összefüggésben áll a 16-17. századi várépítésekről fennmaradt iratanyag. A magyarországi végvárvonallal kiépítését, az erősségek modernizálását a bécsi udvar elsősorban a várépítészetben nagyobb tapasztalattal rendelkező itáliai mesterekre bízta. Jelentős életművet hagyott hátra Giulio Turco itáliai építőmester, aki I. Habsburg Miksa magyar király (II. Miksa néven német-római császár) szolgálatában 1571-ben a dunántúli erődítmények felmérését végezte el. Felméréseit, rajzait a bécsi Österreichisches Staatsarchivban, majd

---

²⁵⁰ PÁLFFY 1999: 7-9.

a Kriegsarchivban helyezték el. Munkáját – az erősségeket az alaprajzok alapján újrarajzolva, és térben ábrázolva – Kőnig Frigyes adta ki 2018-ban.²⁵¹

Szintén a 16. század második feléhez köthető egy másik itáliai építőmester, Ottavio Baldigara pályafutása is, aki a magyarországi végvidéken honosította meg az úgynevezett olasz várépítészeti új vívmányait. A Bécsben megalakított Haditanács ösztönzésére előbb 1556-tól óolasz, míg az 1568-as drinápolyi béke után újolasz erődítménytípusok építésébe, a meglévő erősségek e szellemben való modernizálásába kezdtek. Az erődítmények modernizálása azonban nagy szakértelmet igénylő munka volt, így nem meglepő, hogy a század közepén számos Nyugat-Európában tanult építőmestert hívtak az országba, hogy a fejlesztésekkel az erődítéseket mindinkább ellenállóvá tegyék. Az olasz rendszerű modernizálásnak fontos eleme volt a külső védművek megépítése mellett az úgynevezett füles bástyák kialakítása, aminek köszönhetően a várak védői – a korábbi bástyatípusokhoz mérten – jóval nagyobb hatékonysággal tudták felügyelni és védeni erősségük falait.²⁵² Ottavio Baldigara életművébe jól illeszkedik a hazai végvidék egyik kulcsfontosságú erődítményének, az egri várnak 1568-1580 közötti felújítási munkálatai. A várépítő mester a stratégiailag kulcsfontosságú Eger megerősítése mellett a Nyitra vármegyei Érsekújvár erődítményrendszerének kidolgozását is végezte. A Királyi Magyarország központja, Pozsony védelme szempontjából kulcsfontosságú volt a környező régióban is megerősíteni a várakat, így Érsekújvár új várának megépítése (1580) hangsúlyos feladattá vált.²⁵³ Ottavio Baldigara életéről és munkájáról, valamint a XVI. század közepi hadügyi forradalomról, az új bástyák, erődítménytípusok meghonosodásáról Domokos György: *Ottavio*

---

²⁵¹ KŐNIG 2018: 9-10.

²⁵² DOMOKOS 2000: 20-21.

²⁵³ DOMOKOS 2000: 38-39.

Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon című könyvéből lehet bővebben tájékozódni.

A hadi építések mellett a hadi tájékozódást, terepviszonyokat is figyelembe vevő térképészet kap fontos szerepet a kutatásban, hiszen nem ritka, hogy az egyes térképek nem pusztán a topográfiai sajátosságokat, hanem alkalmanként egyes települések, városok, sőt várak „alaprajzait” is megörökítik. Ezen „alaprajzok” legtöbb esetben nem a pontosságra, aprólékosságra törekednek, hanem a különböző épített elemeket tömegében, főbb jellemzőivel (védőfalak elrendezése, árkok, utcák stb.) jelenítik meg. A vizsgált korszakban különösen jól használható kiadott térképgyűjteménynek számít a már idézett Pálffy-kötet mellett a Kisari Balla György által magyar és német nyelven kiadott *Karlsruhei térképek a török háborúk korából* című monumentális gyűjtés. A jelentős kartográfiai anyag eredeti példányai a Badeni Tartományi Főlevéltárban (*Badisches Generallandesarchiv*) illetve a Badeni Tartományi Könyvtárban (*Badische Landesbibliothek*) található meg. A Karlsruhei térképek nem véletlenül tartalmazznak kiterjedt magyar vonatkozású iratokat-rajzokat, ugyanis több baden-badeni és baden-durlachi őrgróf kitüntette magát az oszmánok elleni harc során. A badeni őrgrófok közül kiemelkedik Badeni Henrik és Badeni Lajos, akik az 1526 és 1740 közötti időszakból számos térképet készíttettek hadmérnökeikkel, mely térképek ezen gyűjtemény számottevő részét képezik.²⁵⁴

A digitalizációnak köszönhetően azonban nem csak nyomtatott formában lehet a térképeket megszerezni. Az Arcanum Adatbázis Kft. fejlesztőcsapatának köszönhetően számos város és országos szintű térkép, tematikus térkép és katonai felmérések térképei – köztük a 18. század végi, Első Katonai Felmérés – érhetőek el online is. A Mapire – Történelmi Térképek Online ingyenesen elérhető, és könnyen használható adattára

---

²⁵⁴ KISARI 2000: 5-6.

remek lehetőséget nyújt nem csak a helytörténettel foglalkozó kutatók, hanem a kezdő kutatók, érdeklődők számára is.²⁵⁵

Jelentős kutatási alapot nyújtanak a kora újkori hadmérnökök, utazók rajzai, amelyek esetenként nem pusztán a város/erődítés alaprajzát, földrajzi elhelyezkedését, terepviszonyait örökítették meg, hanem ezen településeket, épületeket tömegében ábrázoltak. A kutatáshoz jó alapot nyújt az Országos Széchényi Könyvtár online elérhető metszetgyűjteménye, amely a 16. századtól a 18. századig tartalmaz gazdag metszetállományt.²⁵⁶ Bár ezeken a rajzokon vagy metszeteken gyakran eltúlzottan ábrázolják a különböző épületek nagyságát, elhelyezkedését, mégis fontos adalékot nyújtanak a különböző erősségek történetéhez. Georg Hoefnagel flamand szerző rajzai nem csak a Nyugat-európai helységeket, várakat ábrázolják, hanem I. Miksa megbízásából számos magyarországi tematikájú metszetet is elkészített.²⁵⁷ Egyik leghíresebb magyar vonatkozású színezett metszete Eger várának 1596-os állapotát mutatja, a képen jól megfigyelhetők a már említett Ottavio Baldigara tervei alapján elkészült olaszbástyás védművek is.²⁵⁸ A metszetek, az alkalmankénti elnagyoltság ellenére remekül konzerválják az adott időszak építészeti sajátosságait, így remek kordokumentumként használhatók az esetleges rekonstrukciós munkálatok alapjának meghatározása során.

A korszak kuriózuma, hogy nem pusztán nyugat-európai források maradtak fenn, hiszen az oszmán berendezkedés és közigazgatás szintén érdekelt volt az újonnan meghódított tartomány felmérésében. Az Oszmán Birodalom képzőművészete gazdag a városábrázolásokban, különösen a 16-17. századi hadjáratok leírásában, megörökítésében. A hadjáratok során a csatákat, az elfoglalt erősségeket gyakran le is festették, és az így megalkotott miniaturák szintén nagyszerű forrásként használhatók. Azonban az oszmán

---

²⁵⁵ HUNGARICANA, MAPIRE

²⁵⁶ ORSZÁGOS SZÉCHENYI KÖNYVTÁR METSZETGYŰJTEMÉNYE

²⁵⁷ GULYÁS é.n.: 1.

²⁵⁸ Az egeri vár hivatalos oldala, történelmi gyűjtemény

miniatúrák vizsgálata, felhasználása során még inkább figyelembe kell venni az eltúlzott részleteket, megfelelő forráskritikával kell értelmezni a képzőművészeti alkotásokat, hiszen ezen képek egy hadvezér, szultán győzelmét voltak hivatottak megörökíteni, így a győzelem nagyságát a képeken is (túl)hangsúlyozták. A magyarországi eseményekkel kapcsolatos miniatúrákat Fehér Géza gyűjtötte össze; a nagyalakú, színes képekkel és tanulmányokkal ellátott kötet kivételes képet mutat a magyarországi erődítményekről a hódítók szemszögéből.²⁵⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum 2017-ben kiállítást tartott Matrakçı Nasuh, 16. századi oszmán miniatúrafestő életművéből.²⁶⁰ Matrakçı Nasuh I. (Nagy) Szulejmán uralkodása alatt tevékenykedett, a szultánt számos hadjáratán elkísérte. Ezeknek az utazásoknak köszönhetően került el a meghódított Magyar Királyság több településére is. Székesfehérvár, Esztergom, Tata – és még számos hazai erősség – került ekkor megörökítésre. Matrakçı Nasuh munkái nyomán a magyarországi és Közel-keleti településeket csempékre festve mutatták be a kiállításon, így ötvözve a híres oszmán miniatúra- és csempeművészetet.²⁶¹ A kiállításhoz kapcsolódóan faksimile kiadás is készült, ami a Fehér Géza által kiadott kötet mellett szintén az hazai erősségek oszmán nézőpontú megismerésére szolgálhat.

A képi források ismertetése után a továbbiakban a korszak írott forrásaira térek ki. A forráspusztulás ellenére szerencsére számos írott dokumentum fennmaradt, aminek köszönhetően a képi ábrázolások, térképek, metszetek mellett különböző jellegű leírások alapján is képet alkothatunk a vizsgált épületekről. Érintőlegesen már esett szó a különböző hadjáratokon részt vevő oszmán szerzők, valamint a nyugati hadmérnökök

---

²⁵⁹ FEHÉR 1975: 9-11.

²⁶⁰ Magyar Nemzeti Múzeum: Matrakçı Nasuh: A 16. század gényusa c. kiállítás

²⁶¹ BENER 2015-2016: 9-11.

leírásairól, azonban a különböző írók esetenként nem csak a hadi események leírását végezték el, hanem klasszikus értelemben véve útinaplót is írtak.

A leírt utazások közül kiemelkedő a Magyar Királyságra és Erdélyre nézve Pierre Lescalopier francia követ Erdélyben tett látogatása. Lescalopier Velencéből Konstantinápolyba utazott, majd az oszmán fővárosból 1574 nyarán érkezett meg az Erdélyi Fejedelemség központjába, Gyulafehérvárra. A francia-erdélyi-lengyel együttműködés előmozdítása érdekében felkereste Báthory István erdélyi vajdát (később lengyel király) is. Erdélyi tartózkodása idején bejárta a híresebb, nagyobb városokat, ahol a települések főbb tulajdonságai (lakók, utcahálózat, falak, védművek) mellett számos római kori feljegyzést is megörökített.²⁶² Lescalopier utazásának meghatározó szerepe abban keresendő, hogy a frissen megalakult Erdélyi Fejedelemség belső viszonyaiba, a francia-erdélyi-lengyel kapcsolatkeresésbe és az oszmán fennhatóságba enged bepillantást. Emellett nem elhanyagolható az épített környezet aprólékos leírása sem, amely e téma vizsgálatához elengedhetetlen.

Ugyancsak útinapló Evlia Cselebi török világutazó leírása is, amely a 17. század közepéhez (1660-1664) nyújt értékes adalékokat. Evlia Cselebi munkáját Karácson Imre 1904-ben fordította le, és adta közzé két részletben, azonban egészen az 1980-as évekig érdemben nem foglalkozott e munkával a hazai történésztársadalom. Cselebi leírásait 1985-ben adta közre Karácson átdolgozott jegyzeteivel Fodor Pál, a kötet ekkor vált szélesebb körben is ismertté.²⁶³ Cselebi dokumentációja kulcsfontosságú adatokat tartalmaz a kora újkori magyar települések és várak, erősségek ismeretéhez, hiszen a török világutazó a Hódoltság jelentős részét bejárta, és a meglátogatott erősségekről, városokról részletes leírást hagyott hátra. Találkozott Zrínyi Miklós költő-hadvezérrel, járt Budán, Léván, írt Ecsed váráról, és még számtalan más erősségről. Habár a török utazó anyaga

---

²⁶² BENDA- TARDY 1982: 109-111.

²⁶³ KARÁCSON 1985: 5-7.

valóban történelmi jelentőségű, mint ahogy azt a miniatúrákkal kapcsolatban már említettem, szükséges a leírtakat kritikával kezelni. A megfelelő kritikai olvasat után azonban Evlia Cselebi munkája egy olyan különlegesség, amely segítségével jó képet alkothatunk a XVII. századi magyar végvidék állapotáról.

Az írott források körébe tartoznak még a hadi vállalkozások leírásai. Az oszmán történelem – amint azt a képi források esetében is megállapítottuk – gazdag a hadjáratok részletes leírásában. Az Oszmán Birodalom magyarországi előretörése során számos feljegyzés készült, amelyeket a szultáni haderővel együtt mozgó udvari történétírók jegyeztek le. Számos ilyen leírás szól I. (Nagy) Szulejmán szultán hódításairól, amelyek gyakran az ostromlott erősségek külső-belső tulajdonságait is jegyzik. A hódító oszmán seregek győzelmének megírása során azonban szintén fontos a megfelelő forráskritika, akár a seregek számát, akár az épületek nagyságát figyelembe véve, hiszen a szultáni történétírók gyakran allegorikusan, esetenként túlozva örökítették meg a különböző eseményeket. Forrásértékük a kritika ellenére kétségbevonhatatlan, hiszen számos fontos részletet tartalmaznak a magyar végvidék várairól. A *Török hadak Magyarországon 1526-1566.* címmel közreadott, oszmán kútfők leírásait tartalmazó munka ideális választás az oszmán hadi irodalom, a különböző csaták vagy a várostromok kutatása esetén.²⁶⁴

A 16. század közepi várháborúk korából egykorú forrás egy spanyol zsoldosvezér – akit a magyar források a spanyol „maestre de campo” ferdítésével egyszerűen csak „Nagy Kampónak” neveztek – Bernardo de Aldana magyarországi hadjáratának leírása. A Szakály Ferenc által közzé adott beszámoló az 1548 és 1552 között dúló harcokat örökíti meg.²⁶⁵ Az „Aldana napló” számos leírást tartalmaz a kora újkori magyar

---

²⁶⁴ KISS 1984: 5-6.

²⁶⁵ SZAKÁLY 1986: 9-10.

hadszervezetről, ostromtechnikákról és többek között a várak megerősítéséről is. A releváns forrás a korábban említett leírásokhoz hasonlóan az erődítések kutatására jól használható, és mintegy tükröt tart a 16. századi magyarországi hadügyi viszonyok elé.

Míg a fentebb nevesített forrástípusok és példák a különböző erősségek, települések külső képének megismeréséhez nyújtottak támpontot, a továbbiakban az objektumok belső felszereléséhez szükséges kordokumentumok vizsgálatára térek át. Milyen részei voltak egy várnak, hogyan voltak felosztva a belső terek, milyen eszközöket használtak? A kérdés megválaszolása az előbb említettekkel szemben sokkal szűkebb forrásbázisra épül. Elsőszámú forrásként tekinthetünk a különböző végrendeletekre, ingósági leltárakra, hiszen ezek tartalmazták a végrendelkező vagyontárgyait – jelentősebb vagyonnal, birtokkal rendelkezők esetében pedig – a várak felszereléseit. A tanulmányban fontos szerepet kap az ingósági leltár, azaz inventárium, ami esetenként nagy részletességgel tárja a kutató elé az erősségben feljegyzett tárgyakat, eszközöket, hétköznapi használati tárgyakat. Ezen forrástípus azonban nem tartozik a könnyen elérhetőkhöz, hiszen kevés olyan dokumentum maradt fenn, ami érdemben összefoglalná egy adott vár vagy település ingóságait.

A történész eszköztára tehát láthatóan viszonylag gazdag, azonban a különböző korszakok és területek mind más forrásadottsággal rendelkeznek. Ebben a rövid forrásáttekintésben, bár törekedtem a kiaknázandó dokumentumok teljeskörű áttekintésére, a hozott példák mintegy útmutatóként felfunkcionálnak a kutatás számára. Természetesen egy rekonstrukciós munkálat megkezdése előtt a történész feladata – és kötelessége – ezen forráscsoportok beható megismerése, hiszen hatalmas felelősség van az előkészületi munkában, hogy egy korhű, anakronizmustól mentes alapot adjon, mintegy nulladik lépésként a későbbi fejlesztések megindulásához.

III. A munka interdiszciplinaritása

A rekonstrukciós munka előkészítése értelemszerűen nem pusztán a történész kizárólagos feladata. A siker a minél szélesebb körű, interdiszciplináris előkészületben rejlik. Éppen ezért a történettudomány mellett számos diszciplína együttes alkalmazása hozza el a műemléki rekonstrukció sikerét. Alapvetően fontos szerepet tölt be a már elpusztult, vagy részben sérült, romos épületek tömegrekonstrukciós helyreállításában a régészet. A gyakran csak ásatások során előbukkanó falszakaszok rögzítésével meghatározható az adott épület alaprajza. Amennyiben maradtak fenn falrészletek, szerencsés esetekben megfigyelhetőek rajtuk gerendafészkek, amik alapján az épület tagolását, az esetleges emeletek, szintek magasságát, kiterjedését pontosan meg lehet határozni. A legújabb tanulmányok alapján azonban egy történelmi épület helyreállítása során nem pusztán a fent említett írott és íratlan források adják a kutatás legfőbb bázisát, hanem maga az épület is egy harmadik, értelmezendő forrásként kerül elő. A falak szerkezeti vizsgálata, illetve a falszövetnek a kutatása, az épület épített tulajdonságainak megfigyelésével nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a történelmi épületekről minél precízebb képet alkothassunk meg. A falkutatás és a műemlékvédelem kapcsolatáról részletes leírást ad a Régi Épületek Kutatóinak Egyesületének (RÉKE) 2020-as konferenciakötete, amelyben behatóan vizsgálják a hazai és nemzetközi kutatási eredményeket, esettanulmányokkal támasztják alá a falkutatás fontosságát.²⁶⁶

A régészeti módszerek és a falkutatás mellett egy történelmi épület megismeréséhez, enteriőrjének rekonstruálásához szükséges a néprajz és művészettörténet párhuzamos alkalmazása. Néprajzi és művészettörténelmi kutatások alapján meg lehet határozni azokat az alapvető vonásokat egyes kora újkori terek berendezésének meghatározásához, amik a korszak főbb jellegzetességeit, az épület tulajdonosainak vagyoni-társadalmi helyzetét

---

²⁶⁶ BARDOLY-HARIS 2020: 121.

hivatottak az utókor számára megörökíteni. Számos munka íródott a kora újkori lakás, illetve élettér viszonyairól, azonban különösen jól használható a korszakra Radvánszky Béla *Magyar családélet és háztartás* című munkája, ami színes példákon keresztül mutatja be a magyar kora újkori lakásviszonyok szinte minden szegmensét.²⁶⁷

A tömegrekonstrukcióban a régészeti „mélyfúrások” az épített terek megismerésének, későbbi ábrázolásának legfontosabb alapját nyújtják. Informatikus és építész szakemberek a 21. század rohamosan bővülő számítástechnikai eszköztárának köszönhetően mind több és jobb program segítségével tudják az adott épületeket szemléltetni. A 3D-s ábrázolások és az ehhez szükséges szoftverek fejlődése új, korábban csak remélt utakat nyitottak és nyitnak meg a műemléki rekonstrukciókban. A technikai fejlődésnek köszönhetően mára már könnyen elérhetők olyan építészeti és 3D modellezési programok, amiknek segítségével jól lehet ábrázolni a kívánt épületet. Kiváló példa a Pazirik Informatikai Kft. munkája, ahol az elmúlt években számtalan mára már romos vagy elpusztult erősséget „tettek újra láthatóvá”.²⁶⁸ Az informatikai lehetőségek bővülésének köszönhetően számos új kezdeményezés irányul a történeti rekonstrukciók, épített örökségünk széles körben való bemutatására is.

A fent említett szakterületek a történeti épületek rekonstruálásában alapvető fontosságú szerepet töltenek be, ugyanakkor a történeti rekonstrukció gondolata kapcsolja őket koherens, egymást részleteiben kiegészítő egységgé.

IV. Az ecsedi vár rekonstrukciója

Miért pont az ecsedi vár? Bár e konferencia előadása alapjában véve a módszertanról szólt, fontosnak tartom, hogy pár gondolattal

---

²⁶⁷ RADVÁNSZKY 1986.

²⁶⁸ Pazirik Informatikai Kft. hivatalos oldala

megindokoljam, miért esett választásom Ecsed várának vizsgálatára. A Nyírség és Szatmár vármegye határán elterülő, több száz négyzetkilométernyi mocsárvilágban épült erősség a középkortól kezdve a Báthory család birtokában állt. Fontosságát jelzi, hogy a Báthory család egyik ága az „ecsedí” nemesi előnevet – míg másik a „somlyói” előnevet – választotta. Az ecsedi Báthory család fiágon való kihalása után került a Báthoryak jelentős vagyona a Rákóczi családhoz. II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratában megemlékezik a várról. Amint írja: *„Fekvése különös, talán egész Európában egyedülálló, és bevezetetlennek látszik.” „Ez a három nagymérföld kiterjedésű terület kívülről náderdőnek látszott, belsejében azonban nagyon szép, igen tiszta és – a lakosoknak talán hamis hite szerint – feneketlen tó terült el.”*²⁶⁹

Az ecsedi vár kutathatóságát nagyban nehezíti, hogy mára teljesen elpusztult, valamint csak egy képi forrás ismert a vár kora újkori állapotáról, amely Prixner Gottfried, 18. századi német rézmetszőnek tulajdonítható. A kevés képi forrás ellenére azonban viszonylag gazdagon tartalmaznak információkat a várról készült leírások, inventáriumok. A vár tartozékairól három dokumentum maradt fent, 1619-ből, 1669-ből, valamint 1680-ból. Az első, 1619-es inventárium Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége alatt készült. Dr. Szendrei János adta közre a Hadtörténeti Közleményekben, és tartalmát tekintve egy katonai áttekintésről van benne szó. Többek között a különböző puskák, ágyúk, lőfegyverek, valamint a használatukhoz szükséges puskapor és golyó leírását tartalmazza. E leltár remek adalékot nyújt a kora újkori hadtörténet vizsgálatára iránt érdeklődőknek.²⁷⁰ Soron következő leltár Thaly Kálmán közlése az ecsedi vár 1669-es leltáráról. Az Archaeologiai Értesítőben 1886-ban közzétett tanulmányban Thaly a vár ingóságait jegyzi le. Az előző dokumentumhoz képest ebben a leltárban hangsúlyos szerepet

---

²⁶⁹ VAS 1978: 372-373.

²⁷⁰ SZENDREI 1890: 76-81.

kapnak a főúri reprezentáció terei és eszközei, mivel a különböző drága szőttesek, zászlók, fegyverkülönlegességek felsorolásán van a hangsúly.²⁷¹

A két fent említett inventárium rövid bemutatása után jutunk el a tanulmányban vizsgált dokumentumhoz. A vizsgálat alapját az ecsedi vár 1680-as leltára adja, ami egy rendkívül részletes leírás. Báthory Zsófia – II. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége – megbízásából készült az aprólékos inventárium, ugyanis a vár korábbi provizora meghalt, és az új megbízottnak a kor szokása szerint a teljes ingósági listát át kellett adni. A vár új provizora, udvarbírója az erősség felügyeletét, igazgatását hivatott végezni, így szükséges volt, hogy teljeskörű ismerete legyen az erősség ingó és ingatlan vagyonáról.²⁷² A vár 1680-as leltárát olvasva meglepő lehet, hogy a feljegyzést készítő nem tudott teljeskörű munkát végezni, hiszen számos teremben – házban – német katonák voltak elszállásolva. A császári katonaság jelenléte ellenére azonban akkurátusan felvázolja a szerző a különböző terek külső-belső tulajdonságait, részletekbe menően tárgyalja az ajtók, ablakok mibenlétét, a lépcsők, korlátok tulajdonságait; egyszerűen aránylag pontos képet kaphatunk és alkothatunk a vár tereiről. Az általunk végzett rekonstrukcióban egy véletlenszerűen választott terem, az inventárium alapján „3.ik ház”-nak nevezett szoba rekonstruálását választottuk, amelynek tartalmát 1. táblázatban foglalom össze.

Az ecsedi vár harmadik számú termének modellezéséhez a SketchUp 2017 programot használtuk. A 3D-s elméleti rekonstrukcióhoz a kiindulási pontot a már említett 1680-as inventárium adta. A leltár alapján megállapítható, hogy a „Ezen hazok előtt egy új Folyoso Karfas, orsos, új Sindelye=zés alatt padimentuma Deszkas.”; azaz a padló deszkával rakott.²⁷³ Bár a vizsgált terem esetében nincs rögzítve, hogy a padlózat deszkás volt-e vagy

---

²⁷¹ THALY 1886: 134-143.

²⁷² SZALÓCZKI 2016: 103-104.

²⁷³ HU MNL OL E156-a.-Fasc. 101.- No. 053/1

sem, jó okunk van feltételezni, hogy ennek a szobának a padlózatával is hasonlóképpen jártak el. Előre bocsátom, hogy a dolgozat végén közölt rekonstrukciós képeken a szobák berendezésénél elsősorban az esztétikumra törekedtünk, hiszen mára ezen berendezési tárgyak pontos helyét szinte lehetetlen lenne meghatározni.

HU MNL OL E156-a.-Fasc. 101.- No. 053/5 ²⁷⁴	
3.ik ház (szoba/terem)	
ajtó (vas sarkas, hevederes, pléhes, kulcsos, fordítós, belül vas toló záras)	1
ablak (négy részre nyíló, ónba foglalt)	2
kemence (zöld mázas, zöld festett ajtó, vas sarkas, hevederes, zár nélkül)	1
<i>díván</i> szőnyeg (falon függő)	3
asztalra való szőnyeg (terítő?)	7
vánkos	2
derékalj	2
karszék (vörös bársony, arannyal szőtt, ezüst szeges)	1
szék (zöld bársony)	1
komló	2 köből*
zab	2 köből
*1 köből= ~120 liter ²⁷⁵	

1. táblázat: Az ecsedi vár inventárium

A használati tárgyak megjelenítéséhez alapként használtuk fel a már említett Radvánszky-kötetet, valamint annak leírásai mellett az Egervári Nádasdy-Széchenyi-várkastély Reneszánsz Látogatóközpont kiadványa alapján rekonstruáltuk kora újkori berendezési tárgyakat.²⁷⁶ Így tettünk a zöld mázas kemence, valamint a szoba berendezését adó asztalok, székek

²⁷⁴ HU MNL OL E156-a.-Fasc. 101.- No. 053/5

²⁷⁵ Régi mértékek átszámításához az Örökségtár oldalát használtam.

²⁷⁶ VIRÁG 2013

szerkesztése során is.²⁷⁷ A terem enteriőrje így a bútorok a hazai erősségek berendezéseinek analógiájára készültek.²⁷⁸ Hasonlóan jártunk el a falakon levő kárpitok, szőnyegek kiválasztása során is. Az első az Iparművészeti Múzeum online gyűjteményében megtalálható, Ausztriai Margit címeres 300x375 centiméteres falikárpitja 1528-ból.²⁷⁹ Második faliszőnyegként a New York-i The Metropolitan Museum of Art gyűjteményéből a világszerte ismert The Unicorn Purifies Water (from the Unicorn Tapestries) esett a választás.²⁸⁰ Harmadik elemként egy XVI. századi perzsaszőnyeg került a falra. Nyilvánvalóan nem feltételezhetjük, hogy ezen szőnyegek bármelyike is akár megfordult az ecsedi várban, azonban ezek mérete, és funkciója (a dekorációs jelleg mellett a termék hőszigetelése is rendeltetése volt) remekül illusztrálja, hogyan nézhetett ki a kora újkorban egy főúri központ terme.

Hangsúlyozandó, hogy bár az inventárium kellően pontosan meghatározza a termekben levő tárgyak jellegzetes paramétereit, azonban a berendezési tárgyak pusztulása miatt pontosabb képet pusztán analógiák felállításával kaphatunk. Így tehát az ecsedi vár termének rekonstrukciója egy elméleti kutatáson alapuló, sematikus, azonban korhű rekonstrukciós kísérlet, melynek eredményét függelékként közlöm.

Összegzésként elmondható, hogy a történészi előkészítő munka kardinális a műemléki rekonstrukció megkezdéséhez. Az ecsedi vár példáján igyekeztem bemutatni azoknak a forrásoknak a felhasználását, amelyeket a tanulmányban röviden felvázoltam. Bízom benne, hogy e kutatás elmélyülésével, új források beemelésével mind pontosabb és pontosabb képet alkothatunk nem csak az ecsedi várról, hanem a magyarországi romos vagy mára már nem álló erősségekről is.

---

²⁷⁷ DÁVID 2013: 138-141.

²⁷⁸ ROSTÁS 2013: 142-145.

²⁷⁹ Az Iparművészeti Múzeum online gyűjteménye

²⁸⁰ A New York-i Metropolitan Museum online gyűjteménye

V. Függelék

1. ábra: Belső tervek 1.

2. ábra: Belső tervek 2.

Irodalomjegyzék

- BARDOLY István – HARIS Andrea. 2020. *A falkutatás elmélete és gyakorlata a műemlékvédelemben*. Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete.
- BENDA Kálmán – TARDY Lajos. 1982. *Pierre Lescaplier utazása Erdélybe. 1574*. Budapest. Európa Könyvkiadó-Helikon Kiadó.
- BENER, Esra (szerk.). 2015-2016. *16. Yüzyıl dahisi. Matrakçı Nasuh*. Istanbul, Izform Matbaacılık & Gizgrup Basım Hizmetleri Ltd. Şti.
- DÁVID Ferenc 2013. A cserépkályha rövid története. Az egervári várkastély kályhamásolatai. In. VIRÁG Zsolt (szerk.). 2013. *Egervári Nádasdy-Széchenyi-várkastély Reneszánsz Látogatóközpont*. Budapest. Várkastély Kiadó.
- DOMOKOS György 2000. *Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon*. Budapest. Balassi Kiadó.
- FEHÉR Géza 1975. *Török miniatúrák a magyarországi bódoltság koráról*. Budapest. Magyar Helikon Kiadó.
- GULYÁS Borbála é.n. *Georg Hoefnagel magyar vonatkozású politikai allegóriái*. http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Gulyas_Bori.pdf (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- HU MNL OL E156-a-Fasc. 101.- No. 053/1-5 https://archives.hungaricana.hu/hu/urbarium/view/hu_mnl_ol_e156_a_fasc101_no053/?document=1&pg=0&bbox=-1650%2C-3028%2C3762%2C-4 (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- Hungaricana. <https://maps.hungaricana.hu/hu/> (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- Iparművészeti Múzeum online gyűjteménye*. <https://gyujtemeny.imm.hu/gyujtemeny/falikarpit-ausztriai-margit-cimeres-karpitja-i/1404> (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- KARÁCSON Imre (ford.). 1985. *Evliá Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai. 1660-1664*. Budapest. Gondolat Könyvkiadó.
- KISARI Balla György 2000. *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*. Budapest. A szerző magánkiadása.

- KISS Gábor (szerk.) 1984. *Török hadak Magyarországon. 1526-1566.* Budapest. Panoráma Kiadó.
- KÖNIG Frigyes 2018. *Végvárok a Magyar Királyságban.* Budapest. Cser Kiadó.
- Mapire. <https://mapire.eu/hu/> (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- New York-i Metropolitan Museum online gyűjteménye. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/467638> (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- Országos Széchenyi Könyvtár Metszetgyűjteménye. <https://regiritka.oszk.hu/metszetgyujtemeny> (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- Örökségtár. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/tab/tabi_kilato_1992_1993/pages/007_regi_mertekek.htm (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- Pazirik Informatikai Kft. hivatalos oldala. <https://pazirik.hu/> (utolsó letöltés: 2021.03.05.)
- PÁLFFY Géza 1999. *Európa védelmében. Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században.* Budapest. Magyar Honvédség Térképészeti Hivatal.
- RADVÁNSZKY Béla 1986. *Magyar családélet és háztartás a XVI. században. I.* Budapest. Helikon Kiadó.
- ROSTÁS Péter 2013. Reneszánsz teremberendezés rekonstrukciója. In: VIRÁG Zsolt (szerk.). 2013. *Egervári Nádasdy-Széchenyi-várkastély Reneszánsz Látogatóközpont.* Budapest. Várkastély Kiadó.
- SZAKÁLY Ferenc 1986. *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata. 1548-1552.* Budapest. Európa Könyvkiadó.
- SZALÓCZKI Gábor 2016. *Vár a várbán. A várak népe és a mezői hadak a 16. század közepén.* Szeged. Missiles
- SZENDREI János 1890. Az ecsedi vár 1619-ben. In: *Haditörténeti Közlemények 1890.* 3. kötet. Budapest.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/HadtortenelmiKozlemenyek_1890/?pg=0&layout=s (utolsó letöltés: 2021.03.05.)

Thaly Kálmán 1886. Szőnyegek, gobelinek, zászlók fegyverek és egyéb ritkaságok Ecsed várában 1669-ben. In. *Archaeologiai Értesítő* 1886. 6. kötet. 2. füzet.

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ARCHERT_1886_uf_006/?pg=134&layout=s (utolsó letöltés: 2021.03.05.)

VAS István (ford.). 1978. *II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. A magyarországi bábortól, 1703-tól annak végéig*. Budapest. Akadémiai Kiadó.

VIRÁG Zsolt (szerk.). 2013. *Egervári Nádasdy-Széchenyi-várkastély Reneszánsz Látogatóközpont*. Budapest. Várkastély Kiadó.

A HELY-ÉS HADTÖRTÉNETÍRÁS HASZNÁRÓL

Különös tekintettel a 20. századra

TOLNAI GYULA

I. Előszó

Magyarország 19. és 20. századi történelmében már csak alig-alig, vagy szinte egyáltalán nem található olyan nagyívű, átfogó téma, amelyet ne dolgoztak volna fel többször is, többféleképpen. A mai történészek jó része eljutott arra a felismerésre, hogy egyszerű, szakirodalmi alapú feldolgozással csak azon írások tömegét gazdagítja, melyek áttörően új eredményt csak a ritkán nyújtanak az olvasóközönség számára. Ugyanakkor az új megközelítések sikerrel kecsegtethetnek. A mostani időkben a vizsgált témák interdiszciplináris módszerekkel való megközelítése igen népszerűvé vált. Egy gyermek naplójának történészi és pszichológiai szempontból történő vizsgálata vagy a tudományok fejlődésének matematikai és történészi módszerekkel való bemutatása olyan új távlati lehetőségeket rejt magában a történettudomány számára, amelyek feldolgozása új eredményekhez vezethet. Kutatásomban ugyan csak egy kisváros, Nagykőrös történetét dolgoztam fel, törekedtem arra, hogy olyan perspektívákból tekintsek vizsgálatom tárgyára, amelyek segítségével új megvilágításba helyezhetem azt. A város helytörténeti bemutatásával természetesen csak azt az alapot és kiindulási környezetet próbáltam megteremteni, amelyből elindulva a többi történettudományi megközelítéssel csak még jobban kibonthatom és bemutathatom Nagykőrös 20. századi történetét. A módszertani megközelítések bemutatásával reményeim szerint egy olyan munkát hoztam létre, amely segítségére lehet a települések történetét kutatók számára a témakör további bővítéséhez, illetve új kutatások megkezdéséhez. Tanulmányom hangsúlyozottan a módszertani sajátosságok bemutatása. Célom a fejezetek eltérő megközelítéseivel az volt, hogy az olvasó számára

érzékeltessem azt, hányféle nézőpontból is közelíthetünk egyetlen város történetének bemutatásához. Írásomban az említett megközelítések mellett még az oral history eszköztárát is felhasználtam, mely az interjúk készítésében, a levelek, a korabeli fotók és cikkek bemutatásában is megnyilvánul. Természetesen saját témám kutatásában olyan nagytudású szakemberek állnak előttem, mint Dr. Novák László Ferenc muzeológus és néprajzkutató, az MTA kutatója, a nagykőrösi Arany János Múzeum igazgatója, Dr. Böör László történész, levéltáros, a Nagykőrösi Fióklevéltár volt igazgatója és Márkus István szociográfus. Ahogyan kitűnik, ők sem csupán egy tudományterület művelői voltak, így már az ő megközelítéseik is különlegesnek hatnak a vizsgálat tárgyát illetően. Az említettek mellett munkám egyik legfontosabb alapját jelentette a Biczó József és a Biczó-család által nyújtott segítség, akik interjúkkal, fotókkal és segítőkészségükkel nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ez a munka is elkészülhessen.

II. Bevezetés a város történetébe és felépítésébe

Aki Nagykőrös történetének kutatására adja fejét, fontos, ha elsőként a város földrajzi és/vagy akár geopolitikai helyzetét teszi elsőként vizsgálata tárgyává. Nagykőrös helyileg a Duna-Tisza közén elhelyezkedő város Cegléd és Kecskemét között. A két folyó által lehatárolt térség jellegzetes homokvidék, amelynek északi részén található meg a Homok-hátság, ezen a területen fekszik Nagykőrös. A város kezdetektől fogva mezővárosként funkcionált, mindig is ez határozta meg a helyi emberek mentalitását, egészen a 20. század végéig. Nagykőrösnek mint mezővárosnak a térszerkezetét és struktúráját is feltétlenül meg kell vizsgálnunk ahhoz, hogy az olvasó a későbbi átalakulásokat is megérthesse és elhelyezhesse térben. A város a kora újkorban még mocsaras vidéken helyezkedett el, így nyilvánvalóan a város középpontja számára egy magasan fekvő, száraz helyet kellett keresni, ami alkalmas építkezésre. Ez természetesen bevett gyakorlat volt a középkorban. A már említett védett helyen épült meg a város 12.

századi római katolikus temploma, amely felszenteléskor Szent László király nevét kapta meg.²⁸¹ A templom központi helyzetéből kifolyólag a közvetlen környezetében találkoztak és találkoznak mind a mai napig a városba futó fő útvonalak, melyek a kialakulásuktól kezdődően egyértelműen kereskedelmi útvonalakként funkcionáltak. Ezen utak Buda, Kecskemét, Cegléd és Szolnok irányába vezettek és mivel jelentős áruforgalmat bonyolítottak le, ezért a találkozásuknál a templom mellett jött létre a piac is.²⁸² Mivel az anyagi javak és bevételek itt összpontosultak, így a város tehetősebb parasztgazdái, kereskedői és iparosai praktikus okokból itt építették fel házaikat és a középületeket. Tekintve, hogy a város központjának kiépülése már a középkorban megkezdődött, így az szabálytalan halmazos térszerkezetűként jellemezhető. A központi piac és az e köré letelepülő agrártársadalom egyszerű építészete falusias jelleggel kölcsönzött a város arculatának egészen az 1830-as évekig. Ekkorra azonban a város struktúrája jelentősen megváltozott. A várost körülvevő egyszerű középkori eredetű városfalat és egyéb védműveket a 18. században elbontották, majd a templomot körülölelő falat is lebontották 1830-ban.²⁸³ A városkép átalakulásában jelentősen közrejátszott az 1826. évi nagy tűzvész, melynek következtében a város keleti oldala teljesen leégett, így sok más európai városhoz hasonlóan ez a tűzvész új esélyt adott a város rendezettebb kialakítására. Megkezdődött a városkép valódi mezővárosias kialakítása újonnan felépített klasszicista stílusú kerületekkel, lakóházakkal és kúriákkal.²⁸⁴ Ez a városkép a 19. század végén eklektikus, majd a 20. század elején szecessziós stílussal egészült ki, amely stílusok napjainkban is megfigyelhetők. A városias arculat kialakulása egy belülről kifelé tartó folyamat volt a térben. Elsőként a város egyik legfontosabb jelképét, a

---

²⁸¹ NOVÁK 2001: 16.

²⁸² SZABÓ ISTVÁN–SZABÓ LÁSZLÓ 1978: 368.

²⁸³ NOVÁK 2001: 17.

²⁸⁴ Uo. 18.

városházát érdemes említenünk, amely 1811-ben épült meg későbarokk stílusban, óratoronnyal. Fontos kitérnünk a városi templomokra, ugyanis ezen épületek szerepe is átalakult idővel. A Szent Lászlóról elnevezett középkori templom – mint oly sok katolikus templom a protestantizmus idején – 1668-ban hivatalosan is a protestánsokhoz került mint református templom.²⁸⁵ Ennek következtében a 18. században betelepülő római katolikus lakosságnak új templomra volt szüksége, amelyet 1782-ben szenteltek fel, és a piactér nyugati oldalán helyezkedett el. A református templom mellett található a régi gimnázium épülete, amelyet 1910 környékén átépítettek, mellette pedig új gimnáziumi épületet emeltek 1900-ban, amely a mai napig betölti funkcióját, a régi gimnáziumi épületet pedig általános iskolaként működteti a református egyház. További meghatározó épületek még a város történelmében és jelenleg a piactér déli oldalán 1885-ben tervezett és felépített Városi Szálloda épülete a piactér sarkában, illetve ezzel merőlegesen a Postapalota épülete, amelyet az 1900-as évek elején építettek.²⁸⁶ Miután a város belső, központi felépítését jobban bemutattuk, könnyebbé válhat a cselekmények és folyamatok helyszínhez történő kapcsolása. Ezután térhetünk rá a nagyobb léptékű vizsgálati eredmények bemutatására, mint amilyen Nagykőrösnek a tágasabb regionális térben való elhelyezkedése és viszonyai, aztán pedig ezen kontextusból emelhetjük ki a helyi sajátosságokat.

III. A város fejlődése statisztikai adatok alapján

A város népességszámának változásait az 19. század első felétől tudjuk pontosabban nyomon követni, elsőként városi adóösszeírásokból, majd az országos népességösszeírásokból. Az ezt követő korszakokat pedig az 1871. április 18-án létrejött Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, majd

---

²⁸⁵ Uo. 16.

²⁸⁶ NOVÁK 2001: 19.

1897-től Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, ma pedig Központi Statisztikai Hivatal adatai segítségével tudjuk a legjobban megvizsgálni. Az említett hivatalok által kibocsátott statisztikai adatok nem csupán a népesség, de a foglalkoztatottság szempontjából is kiváló alapjai a korszakos változások vizsgálatának. Természetesen különösen szerencsés helyzetben van a kutató, ha előtte már más kutató ezeket a vonatkozó adatokat összegyűjtötte és feldolgozta, ahogyan ez az én esetemben is fennáll. Ennek ellenére, mint minden új adatot és forrást, úgy ezeket is történeti kritikával kell kezelni. Ajánlott ilyenkor a források visszaellenőrzése, helyességük megállapítása. A fejezet következő részében kutatásom egy kapcsolódó szeptét szeretném bemutatni, követve az eddig felvázoltakat.

Az 1900. évi statisztikai kimutatás szerint a városban ekkorra nagyvállalkozók bonyolítottak le nagyméretű export kereskedelmet: ide tartoztak a Neu-, a Benedek-, a Rosenfeld-, a Gschwindt-, a Herczmann- és a Löwy-féle cégek²⁸⁷. Ahhoz persze, hogy ezek a nagyvállalatok érvényesülni tudjanak Nagykőrösön, egy olyan mezővárosi agrártársadalomra volt szükség, amely mindehhez biztos alapot tudott nyújtani, biztosítva az állandó terményellátást, sőt a többletet. A város népességszámának változásait a 19. század első felétől tudjuk pontosabban nyomon követni, elsőként városi adóösszeírásokból, majd az országos népességösszeírásokból. A város népességszámának növekedése egy viszonylag egyenletes fejlődést mutatott, melyet még a 19. századból ismert járványok és betegségek sem tudtak számottevőleg visszavetni. A város lakossága folyamatosan növekedett: 1800-ban 12.500, 1845-ben 17.500, 1869-ben 20.010, majd 1880-ban 22.769 főt tett ki.²⁸⁸ A város agrár jellege végig megmaradt, még a dualizmus korszakában is. Az 1900. évi statisztikai adatok azt mutatják, hogy a lakosság 72,42%-a a mezőgazdasági, agrár

---

²⁸⁷ Uo. 95.

²⁸⁸ Uo. 22.

réteghez tartozott, és az alapvető mezőgazdasági munkák közé a gabona- és takarmánytermesztés, illetve az istállózott szarvasmarha- és egyéb jószágtartás tartozott. Ez a tendencia nagyjából egészen a 20. század közepéig tartotta magát.²⁸⁹ Ebből az arányból kiindulva láthatjuk, hogy az ipari munkásság az 1950-es évekig sosem vált hangsúlyossá a városban. A további vizsgálat kitartóan egyenletes fejlődést mutat a nagykovácsi népességszám fejlődésében. A város lakosságának száma 1900-ra már elérte a 26.638 főt, 1910-ben a 28.575 főt, 1920-ban a 28.701 főt, majd 1940-ben a 29.899 főt.²⁹⁰ A városi társadalom szerkezetében ezekben az években történik változás, ugyanis az 1924-ben elindult Gschwindt Konzervgyárnak, a Benedek-cég baromfifeldolgozójának és a villanytelep 1910-es²⁹¹ megjelenésének köszönhetően kialakult egy viszonylag új réteg a város társadalmában, ez pedig a gyári és üzemi munkásság. Az 1930. évre számuk megnő és az éves statisztika szerint az ipari foglalkozás aránya eléri a 13,8%-ot.²⁹² A város népességében még 1940-ben is a mezőgazdaságból élők rétege dominál 65%-kal, de már érzékelhető a csökkenés és az arányok eltolódása egy iparosodó társadalom felé.²⁹³ Az itt bemutatott, adatokkal alátámasztott statisztikai ismertetése a városnak olyan alapja lehet a kutatásnak, amelyből kiindulva bemutatható a gazdaság, kultúra, egészségügy és oktatás hatása a helyi népességfejlődésre és a társadalmi tagozódásra.

IV. A város vizsgálata hadtörténeti szempontból

Nyilvánvaló, hogy egy olyan magyarországi település sincsen, amelyet ne érintettek volna közvetve vagy közvetlenül azon hadi események hatásai, amelyekben a Magyar Királyság a 20. században részt vett. Így véleményem

---

²⁸⁹ NOVÁK 1986: 113.

²⁹⁰ NOVÁK 2001: 23.

²⁹¹ Uo. 104.

²⁹² Uo.: 23.

²⁹³ MÁRKUS 1979: 95.

szerint lehetséges Egy település hadtörténeti szemszögből való vizsgálatához szükséges olyan kérdéseket megfogalmaznunk, mint hogy volt-e laktanya a településen, mely ezredekbe soroztak és hívtak be katonákat, és ezen ezredek milyen hadi cselekményekben vettek részt. Nagykőrösön példáján bemutatva, a kronológia szerint haladva, láthatjuk, hogy az I. világháború kitörésével Nagykőrösön is megkezdődtek a sorozások és behívások a császári és királyi közös hadseregbe, illetve a magyar királyi honvédségbe. Kutatásaim során kiderítettem, hogy a legtöbb nagykőrösi a 29. honvéd gyalogezredben és a cs. és kir. jász-kun 13. huszárezredben szolgált a világháború során. Wodlutschka Károly magyar királyi nyugalmazott honvéd őrnagy²⁹⁴ és Dernyey György huszárezred kapitány²⁹⁵ munkáiból tudtam megállapítani akképpen, hogy könyveikben az elesettek névjegyzékét²⁹⁶ és a legénység névsorát²⁹⁷ átnézve itt találtam a legtöbb nagykőrösi illetőségű katonát. Összesen 1011 nagykőrösi katona vesztette életét az első világháború alatt, akiknek a városban a Hősök terén a Hősi emlékmű állít emléket, melynek avatásán Vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó, József főherceg és gróf Ráday Gedeon is részt vett 1927. június 12-én.²⁹⁸ 2020-ban készült el a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gondozásában az I. világháborús magyar veszteségeket tartalmazó weboldal, amely mintegy 1.560.625 személy adatait tartalmazza.²⁹⁹ Ez a veszteségi adatbázis az előbb említett 1011 személlyel ellentétben 1738 nagykőrösi személy veszteségi adatait tartalmazza. Ugyanakkor az adatbázis egyik hátránya, hogy több levéltár forrásai alapján készült, így egy személy többször is szerepelhet benne, különböző források alapján.

---

²⁹⁴ WODLUTSCHKA – FREISSBERGER 1928.

²⁹⁵ DERNYEY 1941.

²⁹⁶ WODLUTSCHKA – FREISSBERGER 1928: 74-90., 146–162.

²⁹⁷ DERNYEY 1941: 336-356., 360–382.

²⁹⁸ NOVÁK 2008: 138.

²⁹⁹ A MAGYAR KATONA ÁLDOZATVÁLLALÁSA A NAGY HÁBORÚBAN.

A következő fontos pont, amelyet kiemelnék, a második világháborús áldozatok számának megállapítása. Itt is a saját kutatásomból hoznék példát a módszertani érdekességekre. Számomra az egyik legnagyobb segítséget az áldozatok számának és kilétének megállapításához a nagykovácsi Hősök és Áldozatok nevű emlékmű adatainak kutatása jelentette. Ez az emlékmű csak a rendszerváltás után, 1991. október 22-én készülhetett el, és az avatásán részt vett Dr. Antall József miniszterelnök is. Az emlékművön szereplő nevek összeírása Nagykovácsi akkori – 1954 előtti – közigazgatási területére, így Tetétlenre, Besnyőre, Nyilasra, Nyársapátra, Hantházára, Felsőjárásra, Erekyésre, Csemőre és Szénástelekre is kiterjedt.³⁰⁰ Ezekről a településekről küldtek is Nagykovácsi számára összesítő lapokat a helyi második világháborús áldozatokról, mind a helyi lakosok, mind pedig a helyi adminisztráció. A tervezett nevek száma az emlékműre elsőnek 1000 volt, aztán már csak 700, később pedig már azt írták, hogy: „Az elhurcolt és áldozattá vált 450 fő zsidó vallású polgáron túl eddig 310 főt tudtunk összegyűjteni, illetve összeírni”.³⁰¹ Itt emelném ki, hogy fontos megemlékeznünk Nagykovácsi zsidó vallású polgári áldozatairól, kiknek száma elérte a 414 főt.³⁰² Ezeket a férfiakat, nőket és gyermekeket 1944. június közepén deportálták a német koncentrációs- és munkatáborokba, és ott vesztették életüket.³⁰³

Az összeírásokban és az anyakönyvezett gyilkosságoknál 360 nagykovácsi áldozatot számoltam a 414 zsidó áldozaton kívül. Az összeíró lapok véglegesítésén 1991. szeptember 16-án szerepel:

- Nyársapátról: 9 név
- A Nagykovácsi Városvédő és Szépítő Egyesülettől: 343 név
- A Római katolikus Egyháztól: 26 név

---

³⁰⁰ MNL PML NKO XXVIII.56. II. VH. EMLÉKMŰ.

³⁰¹ Uo.

³⁰² HONISMERET. 39. (2011) 3. SZ.: 51.

³⁰³ SCHLEISZ-BOGNÁR, N.É. UTOLJÁRA LÁTOGATVA: 2020.09.10.

- Összesen: 378 név
- Ebből katona: 169 fő
- Polgári áldozat: 209 fő

Az anyakönyvezett elhalálozásoknál, melyben leírták az áldozat családnevét, anyja nevét, lakcímét, a haláleset idejét is okát, 164 főt számoltam. Itt kiegészíteném észrevételeimmel az eddig leírtakat, hogy megérthessük a nagykőrösi áldozatok pontos számának megállapítása körüli problémát. A nagykőrösi Hősök és Áldozatok nevezetű emlékmű elkészülte után is érkeztek még a város vezetéséhez további nevek és névsorok, illetve az emlékmű elkészítését kezdeményező bizottság elnöke is végzett kutatásokat, többek között a Pesti Hírlapban is, amelyben további, még fel nem tüntetett nagykőrösi áldozatokat talált. Ezeket a neveket később vésték fel az emlékműre, így máris növekedett az áldozatok száma. Az általam vizsgált anyakönyvezett elhalálozásokat csak a Nagykőrösön vagy környékén elhalálozottakról vezették, ezért van csak 164 fő feltüntetve a 378 főből, mert a többi 214 személyről, ha katona volt, csak értesítés érkezett, vagy a más városban, területen elhalálozottakat nem anyakönyvezték. Az anyakönyvezésben csak konkrét lakcímmel rendelkező és nagykőrösi helyen (konkrétan házszámmal igazolva) elhunyt személyeket vezettek. Az anyakönyvezésben is egyértelműen olvasható, hogy az ott felírt katonák mind Nagykőrösön és környékén vesztették életüket. Az előző fejezetekben is említett katonákról, akik a Szovjetunióban, Budapest ostroma alatt vagy más, Nagykőrösön kívüli helyszínen vesztették életüket, az emlékmű felállítását kezdeményező bizottság csak 1990-91-ben értesült az elhunyt hősi halottak hozzátartozói által, akik levélben vagy személyesen tájékoztatták a bizottságot. Így véleményem szerint a nagykőrösi katonaáldozatok létszámának megállapítását csak közelítőleg, körülbelül lehet meghatározni, mert egyrészt a mai napig találnak még a kutatások eddig nem ismert katonasírokat és áldozatokat, akiket eddig nem tüntettek fel, másrészt a nagykőrösi katonák még több olyan kisebb alakulatban vagy

egységben is szolgáltak, melyeket ez az írás nem vizsgált, így az áldozatok pontos számának megállapítására csak ezen alakulatok iratainak részletes áttanulmányozásával lehetne kísérletet tenni. Ugyanakkor, az említett számadatok összevetése és saját meggyőződéseem szerint, a nagykőrösi II. világháborús veszteségek (veszteség alatt itt csak az elhunytakat értem) számát körülbelül 900 főben határozom meg. Ez a szám a jövőbeni kutatások fényében még növekedhet. Itt kell megemlítenem még egy nagyon hasznos online forrást, amely bárkinek a rendelkezésére áll és ez a <https://hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto> nevezetű oldal,³⁰⁴ ahol születési hely, tehát település szerint is kutathatóak a II. világháborús katonaáldozatok.

V. Az oral history alkalmazása

Az utolsó fejezetben térnek ki a számomra legtöbb újdonságot hozó, már az Előszóban említett módszerre, az oral history alkalmazására a kutatásomban. Az oral history nyersen lefordítva elbeszélte történelmet jelent, mely az interjúk készítésében, levelek, illetve ezt kiegészítve korabeli fotók és cikkek bemutatásában nyilvánul meg. Az interjúztató felkészül az interjú előtt, ismereteket gyűjt a beszélgetés történelmi háttéréről, illetve megpróbál minél több elérhető releváns anyagot összegyűjteni, melyre támaszkodva irányítja a beszélgetés menetét az interjú alatt. A kutatásaim során két nagykőrösi lakossal készítettem interjút, akik készségesen álltak segítségemre és emlékezetüktől függően próbáltak minden kérdésemre választ adni. Mindkét interjúalany a támogatásáról biztosított és beleegyezett abba, hogy nevét és az interjúkat a legapróbb részletekig közölhessem. A teljes interjúkat az olvasó a Függelékben olvashatja. Az itt következő történeti események leírásának az általam készített interjúk adják az alapját, ugyanakkor a szakirodalommal kiegészítve kapunk róluk hiteles képet. Az

---

³⁰⁴ HADISÍR NYILVÁNTARTÓ. UTOLJÁRA LÁTOGATVA: 2020. 10.16.

első interjúalanyom Biczó József nagykőrösi lakos, akivel 1944-től vettük fel a történetek fonalát.

Biczó Józsefet elmondása szerint 1944 második felében hívták be katonának Kecskeméten,³⁰⁵ ez valószínűleg a Szálasi által elrendelt totális mozgósítás előtt történhetett meg, október elején, mert ekkor Kecskemét térségét még tartották a magyar és német csapatok.³⁰⁶ Október 28-án az augusztusban megalakult póthadosztályok egyikeként a szegedi központú 5. gyalog tábori póthadosztály egyik ezred erejű csoportja Kálmán Imre vezérőrnagy parancsára Nagykőrös térségébe érkezett, hogy védje a várost a város helyőrségével a Kecskemét irányába támadó szovjet alakulatokkal szemben.

Azonban a 3. hadsereg arcvonalát, melynek az 5. póthadosztály is részét képezte, már október 29-én több helyen áttörte a szovjet támadás.³⁰⁷ Ezután a megmaradt 7/II. gyalog tábori pótzászlóalj, a 9/I. gyalog tábori pótzászlóalj és 3 üteg csatlakozott Nagykőrös védelméhez, és a város előtt védelmi vonalat alakítottak ki. Ugyanakkor november 1-re a 2. Ukrán Front két hadteste elfoglalta a szomszédos Kecskemétet,³⁰⁸ így a Nagykőröst védő német és magyar egységek november 1-jén éjjel elhagyták állásaikat – tekintve, hogy a város védelme hadműveleti szempontból értelmetlenné vált – ezért a város területén fegyveres ellenállás, harc nem volt.³⁰⁹ Visszavonultak a térségből, és feladták Nagykőrös városát. Ezek az alakulatok ezalatt csak kis részben érintkeztek az orosz csapatokkal a kisebb utóvédharcok során.³¹⁰ November 2-re Nagykőrös és térsége szovjet megszállás alá került.

---

³⁰⁵ TOLNAI GYULA: BICZÓ JÓZSEFFEL KÉSZÍTETT INTERJÚM, 2018.01.18.

³⁰⁶ SZÉLINGER – TÓTH 2009: 50.

³⁰⁷ BABUCS – MARUZZS – SZABÓ 2008: 176.

³⁰⁸ SZÉLINGER – TÓTH 2009: 51.

³⁰⁹ VÁROSUNK NAGYKÖRÖS (1988/11): 17.

³¹⁰ BABUCS – MARUZZS – SZABÓ 2008: 176.

Az előbbiekben felvázolt események keretébe Biczó Józseffel története az alábbiak szerint illeszkedik: Fontos állomás volt a hadtörténeti események alakulásában, hogy 1944. október 9-én a kecskeméti békehelyőrségen maradt 7/1., 7/2. és 7/3. törzspótszázadokat áttelepítették az ország nyugati részébe, a Dunántúlra Lajoskomáromba,³¹¹ az újonnan besoroztatott tartalékosokkal, póttartalékosokkal és újoncokkal. Köztük volt Biczó József is mint újonc. Ezután Biczó elmondása szerint Enyingre került,³¹² ahol mint kiképzetlen újoncnak jelentkeznie kellett a gépkocsizókhoz. Ekkor már javában zajlott Budapest ostroma, 1944. december 25-re be is zárult az bekerítés külső gyűrűje Budapest körül.³¹³ Emiatt többek között a gépkocsizó tanosztályt is kivonták onnan, egyéb helyszínek mellett egy bakonybeli kis faluba. Itt kapott Biczó egysége is kiképzést – a gépkocsizó tanosztályba kerülve – a honvédségben rendszeresített gépjárműre, a győri gyártmányú Botond személy- és teherszállító járműre. Innen aztán a kiképzés után újkor elszállították őket Bécs felé. Bécsből 1945 január végén, február elején szállíthatták tovább őket, a front közeledése miatt Prágán keresztül Riesába.³¹⁴ Itt tovább folytatták a gyakorlatozásukat április elejéig, amikor is Magyarország elesése után a németek elvették a magyar egységektől a fegyvereiket. Április 27-én aztán Csehszlovákiába indították meg őket, és ekkor áthaladtak a lebombázott Drezda városán is. Biczó József is alátámasztja a tényt, miszerint az angolok gyújtó- és robbanóbombákkal szórták meg a várost háromszor-négyszer februárban, és ennek nyomait látva mondta el, hogy a város és lakossága borzalmas károkat szenvedett. Drezda után tovább haladva, májusban átlépték a német–csehszlovák határt, és itt érte őket a háború végének híre, május 9-én, cseh területen. Ezt

---

³¹¹ BABUCS – MARUZZS – SZABÓ 2008: 178.

³¹² Valószínűbb, hogy Lajoskomáromról van szó, szomszédos települések.

³¹³ UNGVÁRY 2016: 57.

³¹⁴ Riesa egy Németország észak-keleti részén található kisváros Lipcse és Drezda között.

követően két héten belül cseh milicisták, nemzetőrök elfogták azt a körülbelül 100 fős magyar csapatot, amelybe Biczó József is tartozott. Ezután Biczó csehszlovák hadifogolytáborba került, ahonnan 1946-ban sikeresen hazajutott Magyarországra.

A másik interjúalanyom, Kindler Ferenc nagykőrösi lakos, a Dunántúlon egy sváb többségű községben, Vértestolnán született, sváb származású magyar volt. Ettől függetlenül neki is ugyanúgy el kellett végeznie a leveteképzést a háború előtt és alatt.³¹⁵ Először Vértestolnán járt a levante foglalkozásokra, majd 1941 októberétől Budapestre került, és onnantól kezdve itt folytatta. 1944. április 3-tól szembesült először a budapesti lakosság szövetséges bombatámadások borzalmaival.³¹⁶ Ezeket a bombatámadásokat Kindler Ferenc is átélte a városban. Elmondása szerint, amikor a bombatámadások már napi rendszerességűek voltak, akkor mindig 11 óra tájban kezdődtek. Például a csepeli ipartelepeket ért bombatámadás után leventetársaival részt vett a romok eltakarításában, és Újpest bombázását is látta. Ezt követően Horthy október 15-i proklamációja alatt is Budapesten tartózkodott. Állítása szerint a fővárosban elég nagy zűrzavar volt ekkor. Ezután – a nagyobb biztonság érdekében – Kindler Ferenc hazatért Vértestolnára, és itt tartózkodott addig, amíg a szovjet csapatok december 26-án az ő szülőfaluját is elfoglalták a Budapest bekerítését célzó hadművelet részeként.³¹⁷ Innen ekkor már több civilt el is hurcoltak a szovjet katonák. Ezután Vértestolna felszabadult a német ellentámadásnak köszönhetően január 3-án, pontosabban az 5. SS-páncélosezred szabadította fel a falut.³¹⁸ Ekkor a német csapatok kihirdették Vértestolnán – ahogy több más sváb településen is tették –, hogy a lakosságnak el kell hagynia a falut, és a legszükségesebb szállítható ingóságokkal együtt kitelepítik őket Németországba. A lakosság egyharmada elhagyta a települést, köztük a

---

³¹⁵ TOLNAI GYULA: KINDLER FERENCCEL KÉSZÍTETT INTERJÚM. 2018.02.14.

³¹⁶ SZÉLINGER – TÓTH 2009: 40.

³¹⁷ Uo. 56.

³¹⁸ Uo. 58.

Kindler család is, és teherautókkal vagy bevagonírozva vonattal elindultak Németország felé. Csehszlovákiában a fiatal fiúkat, köztük Kindlert is leszedték a vonatról és munkaszolgálatosként katonai szolgálatba helyezték, emellett fegyveres katonai kiképzést kaptak január közepétől március végéig a német hadsereg, a Wehrmacht kötelékében. Ezután Kindler egységét a csehszlovákiai Chebbe (az interjúalany Egerként³¹⁹ említi³²⁰) szállították, ahol már a front- és arcvonal szolgálatra készítették fel őket. A következő útirány Drezda volt április elején, és Drezdától délre az egységüknek ki kellett építenie egy védelmi állást. Itt lövészgödröket ástak egymástól bizonyos távolságra,³²¹ és ezekben a gödrökben 2-3 katona volt egyszerre. Kindler Ferenc elmondása szerint az állásokat még Hitler öngyilkossága, azaz 1945. április 30-a után is tartották. Ez könnyen lehetséges, ugyanis annak ellenére, hogy ekkoriban már a szovjet csapatok rég körülvették Berlint, a Vörös Hadsereg főbb hadműveleti csapásai több német sereget is elkerültek, ezek egy része egészen május 8-ig, a kapituláció napjáig tartották magukat védelmi állásaikban. Mindenesetre az orosz csapatok végül áprilisban megtámadták az ő állásaikat is gyalogsággal és páncélosokkal. A páncélosok ellen nem tudtak hatékonyan védekezni, a háború ezen szakaszában már nem rendelkeztek sem tüzérséggel, sem pedig páncéloklöklökkel, így az alakulat végül menekülőre fogta a közeli erdő irányába. Innentől kezdve Kindler Ferencék végig menekültek a britek és amerikaiak felé, mert az volt a céljuk, hogy elkerüljek az orosz hadifogságot. Idézem: „az orosz front elől menekültünk”.³²² Végül sikerült elérniük az angol megszállási zónát és brit hadifogságba estek a Cseh–Morva Protektorátus területén Karlsbadnál (Karlovy Vary), amely napjainkban egy cseh város Drezdától délnyugatra. Itt a britek májusban átadták a magyar hadifoglyokat a Vörös Hadseregnek, akik Prágába szállították őket. Prágában

---

³¹⁹ Eger a település német neve volt a Cseh–Morva Protektorátusban.

³²⁰ KINDLER FERENCCEL KÉSZÍTETT INTERJÚM. 2018.02.14.

³²¹ 20-30 méternyire az interjúalany elmondása szerint.

³²² KINDLER FERENCCEL KÉSZÍTETT INTERJÚM. 2018.02.14.

tartottak egy rövid pihenőt, ami alatt Kindler Ferencnek és két barátjának kalandos módon sikerült megszöknie a Szovjetunióba tartó vonatról. Ezt követően sikerült feljutniuk egy Budapestre tartó vonatra, és így kerültek haza a háború befejezését követően Magyarországra. Ez után az interjúalany Budapestről egyenesen hazament a szülőfalujába, Vértestolnára, ahol azzal kellett szembesülnie, hogy a németeket és ezzel összefüggésben a svábokat (magyarországi németeket) is kollektívan bűnösnek nyilvánították,³²³ és a szülőházat – amelyben Kindler Ferenc felnőtt – a politikai vezetés elvette, és egy másik családnak adta. Ezek ellenére Magyarországon maradt, és pár évvel később Nagykőrösre jött tanárnak, majd nyugdíjazásáig ezt a munkát végezte a városban. Ennek köszönhető, hogy két évvel ezelőtt találkozhattam vele és elkészíthettük az interjút. Kindler Ferenc élete érzékletesen bemutatja, hogy a 20. században egy dunántúli svábnak milyen viszonytárságokon kellett átesnie, ugyanakkor azzal, hogy Nagykőrös polgárává vált, mégis hogyan válik személyes története a város történetének részévé.

Meglátásom szerint enélkül a két interjú nélkül kutatásom ma sokkal szegényebb lenne. Véleményem szerint ennek a két párhuzamos sorsnak a vizsgálata további lehetőségeket rejt magában. A katonasorsok bemutatásának ilyen perspektívából történő vizsgálata alapján nem csak még emberközpontúbbá tesszük a kutatás tárgyát, de a sorsukon keresztül bemutatathatjuk azt is, milyen folyamat és útvonal eredményeképpen kerültek el magyar katonák a háború végén az országból Németországba és Csehszlovákiába, majd onnan vissza Magyarországra, vagy rosszabb esetben a Szovjetunióba. A későbbiekben – további kutatásaim során – az elkészített interjúk lehetőséget adhatnak majd arra is, hogy rekonstruálhassuk a katonák mindennapjait és életkörülményeiket is, de ennek bemutatása már egy másik tanulmány feladata lesz.

---

³²³ MIKLÓS 2010: 129.

Irodalomjegyzék

- NOVÁK László Ferenc 2001. *Nagykőrös a XXI. század küszöbén*. CEBA, Budapest.
- SZABÓ István – SZABÓ László 1978. Nagykőrös mezőváros kapitalizmus kori paraszttársadalma In.: *Acta Musei De János Arany Nominati I. Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei*, Tanulmányok Nagykőrös történetéből és néprajzából, Nagykőrösi Arany János Múzeum, Nagykőrös.
- NOVÁK László Ferenc 1986. *A három város*. Gondolat, Budapest.
- MÁRKUS István 1979. *Nagykőrös, Magyarország felfedezése*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- WODLUTSCHKA Károly – FREISSBERGER Gyula 1928. *A 29. honvéd gyalogezred története*. Szerzői magánkiadás, Budapest.
- DERNYEY György 1941. *A jász-kun 13. huszárezred története 1859-1918*. Az ezred történeti bizottságának 1941. évi kiadása. Madách Nyomda, Budapest.
- NOVÁK László Ferenc 2008. „Hej, Nagykőrös híres város...” *Nagykőrös város kéismonográfiája*. Pest Megyei Múzeum Igazgatósága, Nagykőrös.
- MNL PML nko XXVIII.56. Nagykőrösi Városvédő és Szépítő Egyesület iratai. II. Dosszié, II. világháborús emlékmű.
- VÉGSŐ István 2011. A nagykőrösi izraeliták a zsidóüldözések keresztútjában. *Honismeret*. 39. 3. 51.
- SCHLEISZ-BOGNÁR Péter (html szerk. VARGA István): *A nagykőrösi zsidóság története, IV. Holocaust - Az 1944. év tragikus eseményei*. URL: <http://www.vknagykoros.c3.hu/zsid17.htm>
- SZÉLINGER Balázs – TÓTH Marcell (szerk.): *A második világháború teljes története*. 18. köt.: *Küzdelem Magyarorszáért, Harcok hazai földön*. Pannon-Literatúra, Kisújszállás, 2009.
- BABUCS Zoltán – MARUZS Roland – SZABÓ Péter 2008. „Légy győzelmek taníja...” *A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban*. Püldo, Nagykovácsi.

DR. BŐR László 1988. Felszabadulásunk első napjai. *Városunk Nagykovács*. 11. 17.

UNGVÁRY Krisztián 2016. *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest.

MIKLÓS Péter (szerk.) 2010. *Újragondolt negyedszázad - tanulmányok a Horthy-korszakról*. Belvedere, Szeged.

HADISÍR NYILVÁNTARTÓ. <https://hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto>
UTOLJÁRA LÁTOGATVA: 2020. 10.16. (utolsó letöltés: 2020.10.16.)

A MAGYAR KATONA ÁLDOZATVÁLLALÁSA A NAGY HÁBORÚBAN.
<https://katonahoseink.militaria.hu/search> (utolsó letöltés: 2020.10.16.)

TOLNAI GYULA: BICZÓ JÓZSEF VOLT HONVÉDEDEL KÉSZÍTETT INTERJÚM.
NAGYKÖRÖS, 2018.01.18.

TOLNAI GYULA: KINDLER FERENCCEL KÉSZÍTETT INTERJÚM.
NAGYKÖRÖS, 2018.02.14.

Függelék

Biczó József volt honvéddel készített interjúm, közölve Biczó József hozzájárulásával.
2018.01.18.:

Mesélne nekem a háború előtti életéről? A gyermekkoráról, iskoláról egyebekről?

1923. április 7-én születtem Nagykovácsra (tehát most fogom majd betölteni a 95. életévetemet). Nemesi felmenőkkel rendelkező családból származom. Édesapám villanyszerelő volt Isten nyugosztalja, de nagy műhelyt vezetett a nagykovácsi postapalotában. Édesanyám háztartásbeli, és elvált apámtól, amikor még csak 13 éves voltam. Református polgári fiúiskolában tanultam, az iskolánk igazgatója vitéz Torma Gábor volt. Miután itt végeztem, a helyi református gimnáziumban tanultam, majd édesapám műhelyében inaskodtam 2 évig. Ez alatt az idő alatt 1939-től kezdve besoroztak leventének és katonai kiképzést kaptam. Összesen 400 levente volt Nagykovácsra, ha jól emlékszem és ekkor ebből 85 gimnáziumi volt.

Ha megkérem beszélne nekem a levente korszakról?

Hát igen, az végig kísért minden fiatal. A levente rendszer. Minden velem egykorú haverom levente volt.

Mikor sorozták be katonának és hogyan? Mikor került el Nagykovácsról?

Hogy is kezdődött atyáuristen. Mert egyszer behívtak aztán rá egy pár napra váratlanul, sőt még aznap lehívtak az irodába, mert fönt voltunk a körletünkbe, kovácsi gyerekek együtt voltunk ott. Aztán egyszer csak jött egy szakaszvezető, hogy: Biczó jöjjön le az irodába.

Lemegyek egy hatalmas nagy terembe, 20 méteres asztal, őrmesterek ültek ott sorba, mert akkor voltak a nagy besorozások. Ez 1944 végén volt. És akkor odaintett magához az egyik koma és azt mondta nekem, hogy Maga az Isten kegyeltje, erre kérdeztem tőle, hogy hogyhogy? Azt kaptam válaszul, hogy itt van egy leszerelő levél, elmehet haza. Aznap amikor behívtak már le is szereltek, alig pár órát töltöttem bent Kecskeméten a laktanyában. Szóltak, hogy tűnjek el, meg ne gondolják magukat. Szóval hátra arc, aztán nyomás ki a vasútállomásra. Na aztán persze vonat nem jött csak nagyon soká. Elindultam gyalog Kecskemétről. Aztán ahogy ballagtam egy öreg paraszt bácsika fölvelt egy szekérre. Félúton elvitt, de után le kellett egy tanyába neki térni, úgyhogy onnan gyalog jöttem haza, 5 órára értem haza. Nagy katonaláda a hátamon én meg mentem a városba, aztán haza értem, apám meg el volt ájulva, kérdezte, hogy hát veled meg mi van? Én meg mondtam neki, hogy hát nem kellett, kiszuperáltak. Egyébként Kecskemétre a páncélosokhoz hívtak be bennünket. Mikor katonasor előtt álltam, mindig attól féltem, hogy nehogy a páncélosokhoz vagy a huszárokhoz hívjanak be, mert a lőtől is féltem, meg páncélost is tudtam, hogy milyen veszélyes dolog. Hát rittig a páncélosokhoz hívtak be. Na de miután leszereltek másnap már be is álltam apám műhelyébe, mert ott voltam ilyen suttyó segéd már akkor. Apámnak a műhelyébe. Az öreg Postapalotában volt a műhelyünk. Aztán itthon voltam 2-3 hétig. Aztán egyik nap összefutottam az egyik levente parancsnokkal. Azt hiszem a Mátyus Sanyi bácsi volt az. Kérdezte, hogy mi a fene van veled Biczókám? Hát mondom nem kellett, kiutáltak a hadseregéből. Ahogy bevonultam már pár óra múlva adták a leszerelő levelet. Hát a fene egye meg, amúgy lehet, hogy egyből intézkedett a szegény öreg, mert másnap vagy harmadnap behívtak rendes katonai behívóval. Na akkor újra behívtak. de behívták az összes nagykőrösi leventét. Vagy 200 embert.

De ez még mindig 1944?

Igen ez akkor még 44-be volt, 44 végén. Na akkor behívták az össze nagykőrösi leventét, sorakozó a kultúrháznál, aztán gyalog neki a Dunának. Már pontosan nem tudom megmondani, hol is keltünk át a Dunán, de Enyingre mentünk gyalog Nagykőrösről. Tíz napi gyalogút volt. Enyingen aztán sorakozó a főtéren. A főtiszték mondták, hogy lehet választani, ki hova akar menni. Lehetett menni gépkocsizó tanosztályba vagy a gyalogsághoz, de a legtöbb gyerek a gépkocsizó tanosztályhoz jelentkezett, mint én is. Aztán akkor ezeket a gépkocsizó tanosztályosokat – sorakozó – aztán onnan Enyingről feltettek minket vonatra, aztán onnan vittek minket egy sváb faluba a Bakonyba. Ez a gépkocsizó tanosztály egy budapesti tanosztály volt tulajdonképpen, de ahogy közeledett a front áthelyezték ide a Dunántúlra. Itt aztán rögtön beöltöztettek bennünket katonai egyenruhába, mert eddig civilbe voltunk. Ezután beosztottak mindenkit bizonyos századokba, de a fene tudja, hogy hány százan voltunk, sokan voltunk nagyon. Na aztán ebben a faluban elkezdtük a gyalogsági

kiképzést, utána meg a gépkocsizó kiképzést. A gyalogsági kiképzés az kb. olyan 3 hétig tartott, ezt minden bevonult gyerekkel végig csináltatták annak idejében. Ez ilyen alapkiképzés volt, amit el kellett mindenkinek végeznie. Aztán a gyalogsági kiképzés után jött a gépkocsizó. Botondok voltak a hadseregnek a rendszeresített teherautó szabványai. Győri gyártmányú autók voltak, nagyon masszívak voltak. Na aztán oda osztottak be bennünket, egy autós mérnök volt a százados, nagyon fain gyerek volt. Az tanította a műszaki dolgokat. Ez eltartott 1-2 hónapig ugye, mert elméleti tanfolyamok voltak, utána meg gyakorlati, vezetni kellett. Még hozzá két féle Botond volt: volt jobbáltós, meg volt balváltós. Rossz volt átváltani nagyon egyik után a másikra. Aki balkezes volt az járt jól. Na aztán megtanultuk mind a két típust vezetni. Majdnem belehajtottam egyszer az árokba a Botonddal, hajszálon múlt, hogy nem. Azt az oktatók meg őrmesterek voltak és egy marha nagy csavarhúzó volt a kezükben. Ha rosszul kapcsoltuk a sebáltót, rávágott a csavarhúzóval a kezünkre. Ilyen betyárok voltak. Aztán kitanultuk az autóvezetést. Sokáig nem kellett csinálnunk semmit, de december 31-én elhangzott a parancsszó: “Sorakozó! Gyerünk a vasútállomásra.” Meg sem álltunk Bécsig. Akkor szorongatták a ruszki a Duna-Tisza közét. Bécsben jól jártunk, mert a németek a német kosztot adták, a magyarok pedig a magyart. Ez egy másodosztályú hadsereg volt, első osztályú a pilóták voltak. A gépkocsizók voltak a másodosztályúak. Ott újra megkaptuk a gyalogsági kiképzést– már akkor január volt, térdig érő hóval. Elvittek bennünket, feltettek a vonatra, és Prágán keresztül ki Csehszlovákiából. Az Elba partján vonultunk fel Drezda felett, 60 kilométerre Riesának. Betelepítettek egy ugyanolyan színházterembe, mint a mienk [Nagykőrösön], itt voltunk körülbelül 3-400-an. Újra elkezdtük a gyalogsági kiképzést, ez hetekig eltartott. Ezután megint gépkocsizó tanfolyamon vettünk részt. Ez hetekig vagy hónapokig is eltartott. Nem volt semmi dolgunk ott. A németek nem szóltak hozzánk. Érdekes volt, amikor Magyarország végleg elesett, amikor az oroszok kiszorították a németeket, akkor bejöttek hozzánk a német tisztek, elvették az összes fegyvert tőlünk, mert volt például karabélyunk (a tisztek pisztolyait meghagyták), kézfegyvereket, mindent elvittek. Nem volt semmi fegyver nálunk. Hadifogolynak minősítettek bennünket. De nem voltunk azok, hiszen tovább csináltuk a gyalogsági képzést és az autó vezetését. Így január, február, március, április hónapokat ott töltöttük ilyen körülmények között. Április 27-én felsorakoztattak minket és ismét Csehszlovákia felé mentünk. Az Elba partján vonultunk Drezdán keresztül. Drezda teljesen le volt bombázva. A Cseh határon ért bennünket a május 9-ei háború.

Drezdán is keresztül haladt a hadosztályuk?

Persze, útba esett. Először gyújtóbombákkal, majd robbanó bombákkal szórták meg 3-szor 4-szer a várost az angolok minden indok nélkül. Akkorra az oroszok már pár száz

kilométerre voltak az Elbától, már annyira se. Ott az amerikai hadsereggel találkoztak, ez egy legendás történelmi esemény volt. Fényképek is készültek róla, valahol megvannak.

Április 27-én megindultunk Csehszlovákia felé ismét. A cseh határ akkor már nagyon közel volt. Valamilyen német faluban voltunk napokig. Május 9-én indultunk meg Csehszlovákiába. Pár nap múlva átléptük a cseh határt.

Itt már hazafele jöttek, Magyarországra?

Azért indultunk el, igen. Persze nem lett belőle semmi. Szabadon voltunk Csehországban, és amikor eljött május 9-e, a béke napja, akkor az egész osztály felbomlott. Mindenki ment, amerre lakott. Körülbelül százan együtt maradtunk, mert mindannyian a Duna-Tisza közí városokban laktunk. Akik Debrecen környékén laktak, azok abba a csoportba verődve indultak el. Elindultunk, és amikor beértünk Csehszlovákiába, ott egy vagy két hét múlva karszalagos cseh nemzetőrök géppisztollyal felfegyverkezve felsorakoztatott minket és faluról falura egymásnak adtak át minket Csehszlovákián belül. Megkerültük Pozsonyt, egy kis kerülővel. Levittek minket egészen Pacovba. Ez egy hatalmas lager volt, tele német hadifogollyal, körülbelül 30.000-en lehettek. Ide söpörtek be minket, száz magyart. Építettünk magunknak egy bunkert, de másnap elvették a németek. Földkupacokban aludtunk. Lehántottuk a nyírfákról a kérgét, és azzal burkoltuk be a tetőt.

Ezeket a hadifogolytáborokat már oroszok őrizték?

Igen, géppisztolyos őrtornyokkal őrizték, amiből minden sarkon volt egy. Kutyákat is alkalmaztak.

Milyenek voltak a körülmények?

Ételünk még volt, amit vittünk magunkkal. A benzineshordó ketté volt vágva, az volt a kondér. Abba főztek, de ki volt mosva rendszeren. Minden nap megkaptuk a 60 dekagrammos cipónkat, néha kis kocka margarint és gyümölcsöt is kaptunk. Mindig éhesek voltunk, de mindig annyit adtak, hogy éhen nem haltunk. Pacovba "üdültünk" három hónapig. Ez már 1945 nyarán volt. Később vonatra tettek minket, a németeket nem. Nációnként szétválogatták az embereket. Voltak ott románok is például. Még Csehszlovákián belül elvittek minket Desbrod (Németzskibrod/Német brod)-ba, ami Magyarország felé keletre volt. Ott megint egy hónapot voltunk. Ott egy olyan láger volt, amiben tíz darab egyforma emeletes épület volt. Eredetileg szanatóriumnak építették. Ott már csak magyarok voltak, és szintén az oroszok őriztek minket. Nem volt szabad bejönniük a láger területére, vagy ha bejöttek, a pisztolyt kint kellett hagyniuk a portán.

A Pacov-i lágerben a németek építettek egy pavilont és gyönyörű képzőművészeti kiállítást rendeztek benne. Rengetek képzőművész, szobrász, festőművész volt közöttük. Ez Pacovban volt. Utána mentünk Dezsrodba. Ott talán 1-2 hónapig voltunk, nem sokáig. Innen Brnoba mentünk tovább vonattal. Brno a csehszlovák határon volt akkor. Ott megint csak 2-

3 hónapot töltöttünk. Az már magyar láger volt, onnan a németek már eltűntek. Valószínűleg kivitték őket a Szovjetunióba, habár nem lehetett kivinni őket a háború után. Volt egy nagyon érdekes jelenet. Egyszer összeszedték még a pacovi lágerben az összes mérnököt, technikust vagy 60-80 embert. Utána elindították őket gyalog, de Brnoban lekapcsolták a csapatot, mert ott volt egy nemzetközi ellenőrző bizottság. Ez amerikai, angol, francia, német tisztekből állt össze. Végül is vissza kellett fordulniuk. Egy hét múlva láttuk, hogy jön be a táborba ez a csapat. Megkérdeztük tőlük németül, hogy mi történt. Azt mondta, hogy Brnoban lekapcsolták a társaságot, és vissza kell fordulnunk. Ez még Pacovban volt. Brnoban sem kellett dolgoznunk. Szerencsére sehol sem dolgoztattak bennünket. Itt szintén pár hétig voltunk, majd felsorakoztattak, jött egy zsidó főtörzsőrmester egyenruhában innen Magyarországról. Le kellett vennünk a felsőnket és megnézte mindenkinek a hónalját. Tudniillik, ha valaki SS tiszt volt, a vércsoportja oda volt feltetoválvá. Közöttünk is volt két fiú, de őket nem vették észre. Ők sváb magyarok voltak. Hazajöttek velünk ők is, itthon pedig senki nem árulta el. Brnoból végül gyalog indultunk haza Magyarországra. 2000 magyar. Őt napi gyalogút vezetett Brnoból Hegyeshalomig. Erdőszélen vagy útszélen aludtunk, mikor hol ért minket az éjszaka. Reggel ötkor indulás és este nyolcig meneteltünk. A 2000 magyart nyolc orosz katona kísért. Ők is jöttek velünk gyalog. Hegyeshalomnál átadtak minket Lenin sapkás, géppisztolyos fiatalembereknek. Magyaroknak, a Lenin fiúknak. Ők őriztek minket azontúl. Rosszabbak voltak, mint az oroszok, de ők sosem bántottak senkit. A Lenin fiúk föltettek minket a vonatra és bevitték Hegyeshalomra. Onnan az egész csapatot tovább vitték Székesfehérvárra egy hatalmas szétlőtt tüzérségi laktanyába. Amikor főztük a megmaradt zöldségeinket, ezek a fiúk, akik őriztek minket, odajöttek, és felrúgták az edényeinket. Egyszer, mikor vándoroltunk, amikor még a cseh nemzetőrség kísért minket, jött egy kozák lóháton, és mondta, hogy nyugodtan maradjunk ott, de ha egyikünkönél is fegyvert talál, agyonlövi. Elment, és fél óra múlva visszajött két hatalmas kenyérrel. Nekünk hozta, hogy együk meg. Ha orosz tábor mellé kerültünk, mindig megetettek minket.

A hadifogolytáborban egy nap hányszor kaptak enni?

Kaptunk egy kevés reggelit és mindig kiadták a bucit. Ezen kívül ebéd mindig volt, de vacsora sosem. A csehek minden héten szombaton vagy vasárnap Pacovban is és Desbroadban is megszámláltak minket. Ott még 30.000 ember volt, ez egy napi munkát jelentett. Pacovban, amikor jötték az oroszok, furkósbottal kihajtottak minket az országútra, és ötös sorokba rendeződtünk. Így könnyebb volt minket megszámlálni. Az út mentén bódék voltak, amikben ott könyököltek az orosz őrmesterek, ők számláltak minket. Székesfehérvárra egyszer bejött három magasrangú orosz tiszt. Akik hallották, azok mondták el nekünk: azt kérdezték a tisztek, hogy mit keresnek még itt a hadifoglyok, miért nem engedik a magyarok haza őket. Kiderült: az oroszok személy szerint mindenkinek adtak elbocsájtó levelet, de nem

adták oda. Kiderült, hogy elhagyták 30.000 ember papírját. A tisztek így elmentek, de három nap múlva visszajöttek új listával. Minden embernek írtak egy elbocsájtó levelet.

Név szerint?

Én úgy emlékszem igen, mert, ha elkapnak minket út közben ellenőrizni, akkor visszavittek volna. Elláttak minket a levelekkel, s akkor el is mehettünk haza. Ez a három tiszt azt mondta, hogy azonnal hagyják el a lágert. El is indultunk, én felültem a vonatra, bejöttem Budapestre, mert ott élt anyám. Ő viszont épp Nagymaroson volt, így felültem a vonatra– katonaruhában voltam persze– és ha valahol megállt a vonat, mindig ugrottak fel orosz katonák, de rám sem néztek. Egy vagonban ültem a Nagymarosra tartó civilekkel, fizetni sem kellett. Viszont mindenkitől elvették az óráját. Én haza tudtam hozni az enyémet, pedig mindig megmotoztak az orosz katonák. Az órát el tudtam dugni a hatalmas katonai bakancsomban, a mutatóit pedig a könyveimbe rejtettem el. Azóta legendássá vált ez az óra, a katona társaimmal, ha az utcán összefutottam, mindig megkérdezték, hogy megvan-e még.

Voltak a katonák között barátai is hazafelé?

Persze voltak, meg hát mindenkit tegeztünk, csak a tiszteket nem. Azt hiszem összesen 4 hónapot voltam Csehszlovákiában hadifogságban. Itthon pár hétig voltunk Székesfehérváron, utána jöhettem már haza. A katonaruhában ingyen utazhattam. Rengetegen voltak, akik hazafele jöttek. Cifra élet volt, csak sokat éhezünk. Amikor Brnon mentünk keresztül, a felső emeletekről záporoztak a kenyerek, amiket az asszonyok dobáltak nekünk. Akkor 2000-en jöttünk. Az egyik faluban egy paraszt kijött az utcára, és egy hatalmas lábasból temérdek mennyiségű lekváros gombócot nyújtott oda nekünk. A csehek is mindig adtak ételt. Az egyik laktanyánál egyszer szakadt az eső, mi előtte álltunk. Kijött a laktanyából egy cseh katona, tökéletesen beszélt magyarul, úgy ismételgette nekünk, hogy “Kellett nektek Horthy...” Kértük, hogy eresszen be a verandára, de nem engedett be. Amikor délután elállt az eső, behajtottak hatvan embert ebben a laktanyában egy szobányi börtöncellába. Ott aludtunk három éjjel. Akkora gőz volt, hogy az ablakba rakott gyertya, amikor éjfélkor ömlött a gőz kifelé, elaludt. Sok érdekes dolgon átestünk, de az volt a legérdekesebb, hogy a mindennapi ételosztás egy nemzetközi szabvány szerint ment a hadifoglyoknak. Nem voltak betegek, talán egy ember volt, aki tifuszt kapott, és meg is halt. Volt, amikor olasz foglyokat raktak mellénk. Közöttük is volt, aki éjjel a sátrában halt meg.

Hogy ért haza végül?

Keresztanyámnál voltam 2-3 hétig Nagymaroson, ott kaptam erőre. Utána felültem a vonatra– még mindig katonaruhában–, és amikor megjöttem Nagykőrösre, még mindig abban voltam. Anyámmal együtt onnan visszajöttünk Budapestre, én pedig felültem a vonatra és mentem vissza Nagykőrösre. Akkor is voltak orosz katonák a vonaton, de nem szóltak hozzám. Hazajöttem, és másnap már beálltam Apám műhelyébe. Egyszer, pár hétre rá,

rosszul lettem. Az orvos megállapította, hogy hastífuszom van. Hatalmas szerencsém volt, hogy otthon ért, és nem útközben, akkor nem éltem volna túl.

A hadifogolytáborban egyáltalán nem volt orvos, aki kezelte volna a katonákat?

Dehogynem, volt. Orosz nők voltak mindig az orvosok. A főorvos asszony ezredes, a fiatal orvossegéd pedig főhadnagy volt.

Tudott esetleg levelet írni haza?

Még Pazovban mondta az egyik orosz katona, hogy jön haza Magyarországra. Nem tudom, hogy mit kért mindenkitől, de bejött a lágerba és magyar pénzt kért. Akkor írtam egy pár sort és oda is adtam neki. Ahogy leszállt Budapesten a vonatról, odaadta egy lánynak a levelem. Ő pedig feladta a levelem postán, és így megkapták itthon.

Ez a levél megvan még esetleg?

Nincs már meg sajnos. Semmi nem maradt meg ebből az időből. Hoztam haza kis emlékeket, de ezek is elkallódtak.

Végül egyedül ért haza Kőrösre ebből a fogolytáborból?

Igen. Csak később kerültem Perneki Antallal egy átképző csoportba Izbégen.

*Kindler Ferencsel készített interjúm, közölve Kindler Ferenc hozzájárulásával.
2018.02.14.*

Mesélne nekem a háború előtti életéről? A gyermekkoráról, iskoláról egyebekről?

Én lényegében Komárom megyéből származom, egy kis faluban éltem, egy sváb faluban, német faluban. A falu neve Vértestolna. Szóval onnan kezdem röviden, hogy ott születtem természetesen 1927-ben, ott jártam még 6 elemibe, ami fontos az, hogy ezután még két évig otthon maradtam és akkor már jártam leventeképzésre és hát a kis gazdaságunkban segítettem dolgozni, szóval két évig. A leventeképzés nekünk 12 éves kortól kezdve 19-20 éves korig volt kötelező. Én a leventeképzést 2 évig csináltam Vértestolnán, hát a levente foglalkozások azok akkor vasárnap voltak reggel 7-től 9-ig, mert utána már fél 10-kor misére kellett menni, ez kötelező volt, ott nem lehetett hiányozni, tehát misére kellett menni. A levente foglalkozáson volt egy tanítóbácsink, ő volt ott a levente fő oktató, meg volt egy Szabó József nevezetű parasztember, aki vitéz volt, ugye az I. világháború után vitézzé avatták. Az volt a segédoktató. Vasárnap akkor volt a leventefoglalkozás, hát az sok mindentől állt, alaki kiképzésekből, aztán ilyen háborús játékokat játszottunk, de közben futball is volt, szóval volt minden, ami lehetséges volt. Na és én ezt két évig csináltam, mert utána Budapestre kerültem inasnak, pontosabban szabó inasnak. Ez volt 1941 októberétől hát a frontig, amíg oda nem került a front. Nem tudom mennyire érdekes, de hát az inas élet az inas élet volt mindenféleképpen, iskolába jártam, ott már szakmunkás képző iskolába, az is volt akkor. És ami érdekes, hogy akkor még zsidók is jártak oda az iskolába. És ugye 1944-be a zsidók már eléggé rossz helyzetben voltak, az iskolába se járhattak és volt egy zsidó

gyerek ott, akivel már szinte senki nem állt szóba. Én annak ellenére, hogy sváb származású voltam szóba álltam vele és akkor nekem elpanaszolta, hogy hát a nővére vidéken lakik és szemtanúktól tudja, hogy amikor összeszedték a zsidókat abban a városkában (azt nem tudnám megmondani, hogy ez melyik városban volt), a nővérétől elvették a 2 éves kislányát. Ez sajnos így ment abban az időben. A srác nővére is elkerült Németországba, de hogy a kislánnyal mi történt, azt senki se tudta. Hát én ezután nagyon megsajnáltam szegény fiút. Visszatérve az inaskodásom éveire, hát ugye abban az időben már voltak erősebb bombázások, naponta, majdnem mindennap 11 óra tájban indulás volt az óvóhelyre a bombázások megkezdése előtt és akkor 1944. október 15-ig voltam én Budapesten, mert akkor volt ugye a Horthynak a bejelentése, hogy kilépünk a háborúból. Nagy zűrzavarok voltak.

Azt megkérdezhetem, hogy Budapesten belül merre volt szabó inas?

A Városház utca 4. szám alatt. És én ugye Budapesten is laktam ezen a környéken. De Budapestről mi gyakran kijártunk Csillaghegyre, mert ott volt az akkori szabó mesteremnek a nyaralója vagy házikója. Ez elég szép kis házikó volt. A lánya is ott lakott. Nos a lányának a férje az a Volksbundnak volt Magyarországon a 3. embere. Mert ugye volt a Basch nevezetű, ugye az volt a főnök, aztán Goldschmidt nevezetű volt a helyettes és ez a Hans Schilling nevezetű volt a 3. ember itt Magyarországon. Na szóval ezeknél voltam én inas abban az időben. Hát szombat délutánonként kimentünk Csillaghegyre és 1944. július 2-án nagyon nagy bombázás volt Újpesten. Ezt mi Csillaghegyről a tetőről néztük és onnan láttuk, hogy hogy bombázzák a várost. De szörnyű volt látni, iszonyú. Az ember csak azt látta, hogy egyszer csak egy hatalmas füst megy fölfelé és egy idő után lehetett hallani a hangot, a bombázást. Hát ez egy szörnyű nap volt akkor, én a délután azt hiszem aznap a hídon át ki is mentem Újpestre, hát nem nagyon engedték oda ki a fiatalabbakat, mert akkor én még 17 éves voltam. De már a hídon át se engedtek az emberek, mert hát ott nagy volt Újpesten a zűrzavar. Na szóval kemény bombázások voltak, láttam jónéhányat. Aztán mivel leveinte voltam volt olyan is, hogy bombázás után jelentkezni kellett a leveinte oktatónknál, aztán hát legtöbbször azt mondták, hogy mehetünk is haza, de volt olyan is, hogy lapátot kaptunk és felszálltunk egy teherautóra és kivittek bennünket például Csepelre, ahol lapátolni segítettünk a romoknál, ahol bombáztak. De túl komoly munka azért a részünkre nem jutott, nem engedtek minket oda közel a bombázások helyének közvetlen közelébe, ahol a felnőttek dolgoztak. De hogy ott ilyen jajgatás volt, azt hallottuk, meg ilyen dolgok. Hát ilyen volt abban az időben vagy 8-10-szer, mert a bombázások elég sűrűek voltak. Na és amikor a Horthy bejelentette, hogy kilép a háborúból akkor a mesterem kiment Csillaghegyre a családjával, onnan pedig a veje, a Volksbundos elszállította Süttőre őket. Hát mert tudod ők Volksbundisták voltak, ott Süttőn volt egy ilyen gyülekezőhely, onnan elvitték őket

Németországba. Hát odáig Süttöig én is elkísértem őket, Süttőtől 13 km-re volt Vértestolna és onnan én Süttőről gyalog mentem haza, de mivel édesapámnak volt egy lovas kocsija azzal egy résztől már haza tudott hozni. Ezután én már otthon maradtam, ez volt 1944. december elején. Ekkor már nagyon lehetett hallani a távolból az ágyúlövéseket, meg a bombázásokat Budapest irányából, azért pesttől voltunk olyan 100 km-re körülbelül. De inkább 50-60 km-re voltunk. Szóval nagyon lehetett már hallani és este pedig mentünk ki figyelni a felvillanásokat. Hát így telt lassan az idő aztán eljött a december. Akkor már a front nagyon közel volt, az oroszok nagyon közel jöttek. Úgynevezett Tarján község volt tőlünk 17 km-re, azt már elfoglalták. Karácsony másnapján bejöttek az oroszok. Előtte volt lövöldözés, a házunk pajtarészét eltalálták, ott levitte a tetőt. Tarjából lőttek ránk, ott voltak föllálítva az ágyúk. Karácsony másnapján bevonultak az oroszok. Rettentően meg voltunk ijedve, de lényegében nem történt semmi komolyabb dolog. A falu népének a fele a pincékben volt. Egy-két nap után lehetett hallani, hogy a nőket felkeresték és erőszakoskodtak velük. Különösebben azonban nem bántották az embereket. A negyedik vagy ötödik napon jött egy alakulat és összeszedték a férfiakat, köztük a bátyámat is, körülbelül 30-40 embert szedtek össze, és elvitték a szomszéd faluba, Tarjánba. Hogy onnan hova vitték volna őket, azt nem tudom, de ott erős bombázás kezdődött, és erre fel az embertömeg szétszaladt. Így tudott megszökni a bátyám is. Hazajött, de aztán elbújt, és onnantól kezdve a bátyámmal a pajta szénájában bújtunk el, és ha bejöttek volna minket keresni, magunkra húztuk volna a szénát arra az időre. Szerencsére nem jöttek keresni, de több embert a faluban összeszedtek, elvittek, és volt, akiket egészen Oroszorszáig vittek. Volt, aki sose került haza, volt, aki hazajött, de bizonyos idő után meghalt, mert a szervezete nem bírta. Amikor a németek visszaszorították az oroszokat, azt hirdették (ki is kellett dobolni a kisbírónak), hogy el kell hagyni a falut, elszállítják a népet Németországba– valamiféle kivándorlás történt. A falu körülbelül 120 házból állt, ennek az 1/3-a kivándorolt Németországba. Jöttek a teherautók, felpakoltunk mindent, amit magunkkal tudtunk vinni, aztán bementünk Tatára, a tatai vasútállomásra. Ott vártunk 8-10 órát, amíg megjött ez a bizonyos vonat, ott be kellett szállnunk. Általában 2-3 család volt egy vagonban. 2-3 napig bent voltunk, amíg ki nem értünk egy akkor Planicz nevű cseh városba. Alig voltunk ott 1-2 napot, jött egy német katonatiszt, és a fiatalokat, a 17 évestől 19 évesig kiválogattak, és mindjárt másnap el is vittek minket katonának. Kaptunk kiképzést. Úgy vittek el minket, mintha munkaszolgálatra mennénk, de lapátot, ilyesmit sosem láttunk. Rajtam kívül volt még két fiú a faluból. Rögtön kaptunk fegyvert, elkezdődött a kiképzés január közepén és március végéig tartott. Nem kíméltek minket. Március közepén Komotov állomásra indultunk. Alighogy megérkeztünk az állomásra, légitámadás érte az állomást, de riasztottak minket, és a vasút mögötti kiásott árkokban kerestünk fedezéket. Onnan néztük végig a szörnyű bombázást. Először néztük, ahogy az amerikai gépek

megérkeznek az állomás fölé. Ezután parancsszavakra lefeküdtünk az árkokba, és csak hatalmas robbanásokat hallottunk. A bombázás után a törmelékeket nekünk kellett eltakarítani. Másnap reggel indultunk tovább Éger felé. Itt is barakkokban voltunk elszállásolva. Itt körülbelül két hétig tartózkodtunk, kerékpárokat kaptunk, és néhány próbatúrát tettünk velük teljes felszereléssel. Égert a csehek a háború után Kebnek (Cheb) nevezték. Néhány nap múlva két napra való élelmet kaptunk, Reibergen keresztül vonultunk, de onnan még körülbelül 20 kilométert mentünk, hol gyalog, hol kerékpáron. Megérkeztünk Drezdától körülbelül 20 kilométerre délre egy tanyaszerű faluba, ahol letáboroztunk, és kiépítettünk egy védelmi állást. Viszont nem lövészárkokat ástunk, csak lövész gödröket. Általában egy gödörbe 2-3 személy foglalt helyet. Ekkor még nem volt ez a térség tűzvonásban, az oroszok még Drezda előtt voltak. Az egyik nap engem és másik három embert kijelölt a parancsnokunk, hogy egy lovaskocsit kísérjünk el onnan 10 kilométerre lőszert felvenni. Akkor is már volt nálunk fegyver, de töltényünk csak 20 darab volt. Mivel ez cseh területen volt, ott már partizánok működtek, ezért kellett nekünk kísérni a lovaskocsit. Nem is egyszer hallottuk, hogy a környéken már dolgoznak a cseh partizánok. Elkísértük, ott felvettük a lőszert, ez egy fél napig tartott, mert olyan sokan voltak, akik lőszerért jöttek. Visszakísértük, és szerencsére nem volt semmi baj az úton, pedig hallottuk, hogy itt is-ott is támadtak a cseh partizánok. Velünk is történt ilyen, amikor nagyon rákésztünk, hogy harc lesz. Ekkor a legnagyobb fegyverünk a golyószóró volt. Gépfegyverünk, ágyúnk már rég nem volt. Gyenge volt már akkor Németország, Hitler már nem élt. Ilyenkor már tudtuk, hogy legjobb innen meglépni, mint harcolni. Viszont nem lehetett, mert voltak köztünk meglett német katonák, akik vigyáztak ránk, nem lehetett az csinálni, amit mi akartunk. Mi csak egyszerű katonák voltunk, ha akartuk, ha nem. A lövészgödrök egymástól 50 méterre voltak, egy gödörben 3 ember volt. Egyikőnkél golyószóró, ezen kívül két francia puska, egy páncélöklő, 30 darab lőszer és kézigránátok voltak odakészítve. A falu, ahol mi voltunk, onnan 100 méterre kezdődött egy völgy. Mi a faluval szemben, a völgy túloldalán helyezkedtünk el. A lövészárkokat megástuk, és akkor bejelentették, hogy az oroszok már nagyon közel járnak. El kellett foglalnia mindenkinek a helyét teljes felszereléssel. Először a páncélosok jöttek, majd előtűntek az orosz katonák is. Tőlünk egy gépfegyver elkezdte lőni az ellenséget, de ágyú nálunk nem volt. Ezt az oroszok viszonozták. Állva jöttek felénk az oroszok, közben tüzeltek ránk. Mi a barátommal is megengedtünk egy-egy lövést, erre egyszer csak megszólalt: Nézd, hogy szaladnak az erdő felé! Ekkor már mindenki kimenekült a lövész gödrökből és az erdő felé menekült. Mi is menekültünk velük, és elindultunk visszafelé. Néhány órát mentünk, mire elértünk egy falut, itt német katonák fogadtak bennünket. Elkísértek minket egy iskolához, ahol már igen sok katona volt. Itt találkoztam az unokatestvéremmel. Másnap reggel egy katonatiszt felsorakoztatott minket. Voltunk vagy

250-300-an. Innen gyalogoltunk 5-6 kilométert. Egy erdőn keresztül vezető országút mentén gyalogoltunk, amikor a parancsnokunk közölte velünk, hogy itt meg fogjuk állítani az oroszok előrenyomulását. Mint intéző tiszt egyedül volt, nem volt vele senki más. Itt beszéltem utoljára az unokaöccsémmel, mert egy társam azt mondta, hogy innen meg kell lépnünk. Néhány kilométer múlva megint be kellett csatlakoznunk egy csapathoz, mert mindig előkerült egy tiszt, aki rendezni igyekezett a szétszórta visszavonult katonákat. Zűrzavar volt. A tisztek itt-ott rendezni próbálták a sorokat, de már sok értelme nem volt, mindenki a végét várta. Időnként megjelentek az amerikai vadászgépek és géppuskából lőttek, de teljesen felesleges volt, ekkorra már mindenki megadta magát. Mindenki feleslegesnek tartotta a további küzdelmet. Siettek, lehetőleg teherautóra kapaszkodva, a cél az volt, hogy amerikai vagy angol megszállási zónába kerüljünk. Mögöttünk jöttek az oroszok. A teherautókkal úgy jártunk, hogy bizonyos időközönként a sofőr bejelentette: elfogyott a benzin. Gyalog folytattuk tovább. Azt is mondhatnám, hogy mi az oroszok elől szaladtunk. Volt, hogy napokig nem tudtunk élelemhez jutni, aztán jött a felmentés. Az egyik faluban állt egy teherautó, amire rúd szalámik voltak felakasztva. Előtte állt egy német katona, és osztogatták a szalámit. Végre eljött a béke első napja, és mi szerencsére akkora már angol megszállási zónában voltunk. Különösebben nem érzékeltük, hogy fogságban lennénk, egy szétvert gyártelep melletti réten telepedtünk le, az angol katonák pedig a valamennyire épen maradt épületekben és sátrakban laktak. Mi ott a réten körülbelül 20-30-an lehettünk, közben megismerkedtem néhány magyar katonával, akik már civil ruhában voltak. Sikertelenül szerettem volna nekem is civil ruhát, így én is át tudtam öltözni. Becsatlakoztam a magyarok csoportjába, ami körülbelül 20 főből állt. Ők kapcsolatban voltak az angolokkal, hogy átadnak bennünket az orosz hadseregnek, akik szerintük minket biztos hazaengednek Magyarországra. Egyik nap előállt egy angol teherautó, ami átvitt bennünket az oroszokhoz Karlsbadba. Volt velünk egy pécsi ügyvéd, aki tudott angolul, így ő lett a tolmácsunk. Az angol tiszt állította, hogy az orosz tiszt megígérte: olyan vonatra tesznek fel, ami a magyar foglyokat Magyarországra viszi. Két orosz katona kikísért minket az állomásra, ahol bevagonoztak. A vonat elindult, de Brnóban hosszabb időre megállt. Leszálltunk, mert szomjasok voltunk, és vizet kerestünk. Magyarul beszélgettünk, amire felfigyelt három zsidó nő, és meg is szólítottak bennünket. Az kérdezték, honnan kerülünk ide és hová megyünk. Elmondtuk, hogy hazavisznek minket Magyarországra. Ők erre azt mondták, inkább menjünk az ő vonatukkal, mert ott a koncentrációs táborokból kiszabadított nők utaznak és az a vonat biztos, hogy Magyarországra megy. Amelyikben mi utaztunk, Oroszországba ment. Igazuk volt: hárman elmentünk a nőekkel, a többiek maradtak az orosz vonaton, s róluk azóta sem tudunk semmit. Amíg a vonat csehszlovák területen ment, nem mozdultunk ki, lefeküdtünk a vagonok aljába. A csehek az állomásokon benéztek a vonatba vagy fel is mentek rá körbenézni, és ha férfit

találtak, egyből leszállították. Másfél napi utazás és koplalás után megérkeztünk Budapestre. Első utam a Városház utcába vezetett, ahol jól ismertem a házmaster házaspárt. Vendégül láttak, és elmesélték a budapesti történeteket. A házmasterék például félték, mert nyilasok voltak. Budapestről Kelenföldre mentem, ahol vonatra szálltam. Késő délután érkeztem meg Bánhidára a rokonaimhoz. Másnap Vértestolnára mentem a plébános úrhoz, aki útmutatást adott, hogy hova menjek, mert a szüleim nem voltak otthon. Így kerültem távolabbi rokonokhoz, ahol szívesen fogadtak. A férj akkor még nem került haza a hadifogságból, így segítségére lehettem a feleségnek a munkában. Június végétől október 6-áig ott voltam. A házunkat csak érkezésem után valamivel később mertem megnézni. Nagyon rossz állapotban volt, a szobákat kiürítették, az istálló üres volt. A szüleimről semmit sem tudtam, ők még nem érkeztek akkor haza Németországból.

Ahogy vége lett a háborúnak, és Ön hazaért, utána nem keresték, nem lett valami következménye annak, hogy sváb származású?

Nem sokkal később telepesek érkeztek, először 15-20 család a Jászságból, és többek között a mi családi házunkat is elfoglalták. Ez azért lehetett, mert összeállt egy bizottság, akiknek ki kellett jelölni, hogy kinek kell elhagynia a lakását, úgy, hogy csak a személyes holmit vihetett el. Az egyéb ingóságot ott kellett hagyni. Hogy onnan hova mennek a kitelepítettek lakni, azzal senki sem törődött. Néhány kiválasztott gazda és a telepesek vették át a hatalmat a falu felett. Tatabányáról fegyveres munkásokat küldtek a rend fenntartásához. Lassan lecsendesedett a falu. A gazdaság megsínylette a hozzá nem értő gazdák tevékenységét. Egy-két év múlva több telepes család is visszament eredeti lakhelyére. A rend kezdett lassan helyreállni, de ahogy lecsendesedett a falu, jöttek a felvidékiek. Ők szintén szenvedő alanyai voltak a rendszernek. Ismét kezdődött a kilakoltatás, évek múlva kezdett rendbe jönni csak a falu, és ma már ismét a régi. A családot, akiknél laktam, szerencsére nem bántották, és a szüleim is hazatértek Németországból augusztusban. Édesapámat internálták Komáromba. Hazatért a sógorom is, akiről azt hittük, meghalt, és szintén internálták. Édesanyám Vértesszőlősen a nővérénél húzódott meg. Édesanyám elintézte, hogy Vértesszőlősen egy szabó mesternél befejezzem az elkezdett szakmámat, a szabóságot. Így mentem október elején oda inasnak. Egy év múlva, 1946. augusztusában letettem a segédvizsgát, ez idő alatt a nagynénémnél laktam. Közben még 1945. őszén szüleim is kaptak egy lakást Vértestolnán. A mi házunkat más családnak ítélték oda, édesanyám hiába kérelmezte, hogy cseréljenek lakást, a falu vezetése nem engedélyezte. Ez után Tatabányán dolgoztam napi szabóként, majd három hónap múlva rendes segéd munkásként dolgoztam, már jobb órabérben. Itt 1947. májusától 1949. júniusáig dolgoztam.

MI A NÉV JELENTÉSE? – MI A NÉVJELENTÉS JELENTÉSE?

A névjelentés szerepe a gyermekeknek történő névadásban,
névválasztásban

RÁDAY ZSÓFIA

I. Bevezetés

A személyeknek történő névadással életünk számos területén találkozunk nap mint nap. A legjelentősebb és leglátványosabb formája a jelenségnek általában a gyermeknek történő névválasztás, névadás. A szülő (vagy egyéb hozzátartozó, ismerős) által választott név valamilyen formában mindenképp meghatározhatja a gyermek megítélését az eltérő közösségekben, hatással lehet társaival kialakuló viszonyára és saját magáról való gondolkodására.³²⁴ Éppen ezért is lehetséges, hogy egyesek nagyon tudatosan állnak hozzá a névadáshoz, és – bár ez már extrémebb példának minősül – olyan szülőkről is van tudomásom, akik következetes kritériumrendszert és névlistát dolgoztak ki annak érdekében, hogy megtalálják a megfelelő nevet kislányuknak, kisfiuknak. Megint mások a véletlenre, a szerencsére bízzák a dolgot (pl. kalapból húzzák ki a neveket), vagy éppenséggel jelekből próbálják kiolvasni születendő gyermekük nevét (pl. saját álmaikból, illetve a terhesség ideje alatt gyakran szembejövő keresztnevekből). A gyermekeknek való névválasztással, névadással kapcsolatban tehát számtalan különböző attitűd és szempont létezik, amelyek legalább ugyanennyi motivációs faktort³²⁵ implikálnak és eredményeznek. Az előbbieket fényében alapvető fontosságú az a megállapítás, miszerint minden névválasztásnak és névadásnak van

---

³²⁴ RAÁTZ 1996: 78–80., LŐRINCZE 1969: 36.

³²⁵ Jelen esetben és az elkövetkező szöveghelyeken ez nem azonos HAJDÚ Mihály motivációfogalmával (2003: 86).

valamilyen bennünk játszódo pszichológiai alapja, háttere, azaz – Hajdú Mihályt idézve:

„Maga az a tény, hogy elnyeri egy név a tetszésünket, vagy nem, hogy milyen érzések kapcsolódnak bennünk a denotátumához, milyen hangulatot idéz föl meghallása vagy olvasása stb., mind-mind bonyolult lélektani folyamatokat föltételez”.³²⁶

Ebből az is következik, hogy a névválasztásnak vannak olyan tényezői, amiket tudományos keretek között nem könnyű vagy közel lehetetlen interpretálni, hiszen jóformán maguk a névadók sem képesek felismerni őket. Ám mindemellett bőven akadnak komponensek, melyek többé-kevésbé tudatosan alakítják a névválasztók döntéseit és a (név)tudomány számára is körülírhatók, sőt körülírandók, mivel a névadás és névhasználat társadalmi „működését” bizonyos fokú közérdeklődés is célozza.³²⁷ Hogy mik is lehetnek a névválasztás ezen motivációs alapjai, azt már viszonylag nagy számú, névtannal (is) foglalkozó nyelvész kutatta.

II. A gyermekeknek történő névadás, névválasztás motivációs tényezői

Kutatásom során először is megpróbáltam a névadás kapcsán minél több lehetséges motivációs tényezőt összegyűjteni, hogy pontosabban kérdezhessenek rá a névadók indítékaira az adott nevek választása tekintetében, s még teljesebb képet kaphassak e faktorok működéséről, összetettségéről és gyakori együttállásáról. Ehhez elméleti szövegeken kívül olyan közelmúltbeli tanulmányokat vettem alapul, melyek a névválasztás szempontjait a gyakorlatban, általában kérdőíves felmérések segítségével (is) elemzik. A gyűjtés tengelyét három olyan közelmúltbeli – de időben egymástól mégis eltérő – vizsgálat képezte, melyek kérdőíves felmérés során adatközlők

---

³²⁶ HAJDÚ 2003: 102–103.

³²⁷ JUHÁSZ 2015: 54.

válaszaival, illetve az MTA Nyelvtudományi Intézetének adataival dolgoztak (a később összeállított kérdőíveim egyes részeinek kidolgozása során szintén próbáltam e vizsgálatokra is támaszkodni). Laczkó Krisztina tanulmányában³²⁸ a névhangulat ún. asszociatív tényezőit tartja a névadás legmeghatározóbb forrásának.³²⁹ Kutatásában a hangsúlyt az egyéni és kollektív emlékek, élmények névadásra gyakorolt hatására helyezi. Ezeket a következőképpen részletezi: konkrét, valós személyhez kapcsolódó névadás (ezen belül: rokonsági, illetve baráti, ismerősi kapcsolatoktól motivált névadás, keresztszülőkhez köthető nevek, híres, ma is élő vagy történelmi személyiség után történő elnevezés), mellyel szoros összefüggésben áll a névörökítés és a kegyelet és/vagy a tiszteletadás kifejeződése is; irodalmi művekben szereplő (és tömegkommunikációs csatornákon megjelenő) alakok nevének választása; vallásos élményekkel kapcsolatban álló névadás; illetve a konkrét eseményhez vagy egyéb élményhez fűződő nevek használata.³³⁰ Az általa felsorolt szempontok megoszlásához a névdivat, azaz bizonyos nevek időbeli, térbeli megszorodása is hozzájárulhat.³³¹ Raátz Judit a névválasztás különleges eseteivel foglalkozó tanulmányában³³² további érdekes magyarázatokat is találhatunk egy-egy név motivációját illetően. Ilyenek például a szülők arra irányuló törekvései, hogy bizonyos földrajzi neveket és fogalmakat, vagy akár állatokat, növényeket jelölő kifejezéseket fogadtassanak el gyermekük keresztnévéként. Ugyancsak e Raátz-tanulmány mellékleteiből³³³ az is kitűnik, hogy a magyar névadók körében a '90-es évek derekán kifejezetten népszerűek voltak az idegen eredetű, idegenes hangzású nevek is (gyakran még akkor is, ha az adott

---

³²⁸ LACZKÓ 1992

³²⁹ LACZKÓ 1992: 75.

³³⁰ LACZKÓ 1992: 78–80.

³³¹ vö. HAJDÚ 2003: 99.

³³² RAÁTZ 1996

³³³ RAÁTZ 1996: 82–85.

névnek már volt [egy vagy több] magyar[osított] megfelelője), s bár lényegesen ritkább, de nem példátlan dolog az ősmagyar nevek és szavak anyakönyveztetési szándéka sem. A másik Raátz-tanulmány³³⁴ mellett, hogy az előbbiekhöz képest viszonylag friss, abban a tekintetben is érdekes, hogy a már felsorolt szempontok mellett a név egyediségének vagy éppen gyakoriságának kérdésére, a név hangulatának minőségére (pl. játékos, semleges, komoly stb.), a választott keresztnév eredetére és jelentésére, névnapjának meglétére, (későbbi) viselője sorsát, életét befolyásoló esetleges hatására is kitér. Azt az említett kutatók zöme megállapítja, hogy az ismertetett faktorok általában nem egyedül vagy egymástól függetlenül hatnak a névválasztókra. Egyes névadók esetében erőteljesebben, másoknál kisebb mértékben vannak jelen és detektálhatók ugyanazok a motivációs tényezők – a képlet szinte mindenkinél máshogy működik. ugyanakkor ezek a tendenciák és arányok nem csak személyenként, családonként, hanem – nagyobb összefüggéseiben vizsgálva a kérdést – területenként és korszakonként is változtak és változnak ma is.³³⁵ E tanulmányok alapján én az alábbi válaszlehetőségeket tüntettem fel első kérdőíves vizsgálatom során arra a kérdésre, hogy az adatközlő névadók esetében milyen tényezők játszottak szerepet gyermekük keresztnevének kiválasztásában, azaz hogy pontosabban is miért az adott keresztnévet választották neki:

- a) A név hangalakja, hangzása miatt.
- b) Mert jól összecseng a vezetéknevvel.
- c) Valamelyik szülő után lett elnevezve.
- d) Egy rokon nevét kapta meg kegyeletből.
- e) Egy rokon nevét kapta meg tiszteletből.
- f) Egy (régii vagy jelenlegi) barát/ismerős után lett elnevezve.

---

³³⁴ RAÁTZ 2012

³³⁵ HAJDÚ 2003: 153–154.

- g) A keresztszülő nevét kapta meg.
- h) Híres, a névválasztó által tisztelt, nagyra tartott történelmi személy után lett elnevezve.
- i) Híres, a névválasztó által tisztelt, nagyra tartott, a közelmúltban vagy jelenleg is élő személy (pl. filmsztár, énekes, író, színész, stb.) után lett elnevezve.
- j) Fiktív karakter (pl. irodalmi alak; egy sorozat vagy egy film szereplője; stb.) után lett elnevezve.
- k) A név ismert jelentése miatt.
- l) A név népszerűsége miatt.
- m) A név ritkasága miatt.
- n) Mert magyar név.
- o) Mert idegen eredetű név.
- p) Vallási okokból.
- q) A névválasztás eseményhez köthető (pl. ez a névnap esett születése vagy fogantatása időpontjára).
- r) Egyéb.

Azt feltételeztem, hogy az ismertetett faktorok általában nem egyedül vagy egymástól függetlenül hatnak a névválasztókra, hanem egy névadó adott esetben több motivációs tényezőt is tudatosan érvényesít, vagy legalábbis tudatosít magában. A kapott válaszok elemzése során különös figyelmet fordítottam az alapul vett kutatásokban a legerőteljesebb motivációs szempontokként értékelt aspektusokra – így a név hangzására vonatkozó és az asszociatív tényezőkre, mivel érdekelt, hogy az időbeli távolság függvényében ezek jelentősége esetleg változhat-e. Nyitott voltam továbbá olyan szempontok megismerésére, melyek nem szerepeltek az előzetesen összegyűjtött válaszlehetőségek között. Ezt szolgálta az „Egyéb” lehetőség is, mely nyitottabb jellegű válaszokat is megengedett, hiszen az itt

felsorolt lehetséges tényezőkön kívül még egyéb motivációs faktorok is feltételezhetők, nem is beszélve azokról a folyamatokról, melyek gyakran nem is tudatosulnak a névadókban a névválasztás során, s így nem is tudnak róla pontosan beszámolni. Érdekes formája lehet a kifejezetten egyedi, sajátos szempontok érvényesülésének például az is, hogy egy adatközlőm a gyermekének történő névadás fő irányvonalának azt tekinti, hogy a teljes név (vezetéknévvel és keresztnévvel együtt) egy hexameter sort adjon ki. Ez természetesen összefügg a név dallamosságának, jólhangzásának, játékoságának igényével, de talán valamivel tudatosabb is, vagy legalábbis konkrétabb ezeknél az aspektusoknál.

III. Előzetes kutatás

Az első lekérdezést egy kényelmi mintán alkalmaztam és az interneten tettem közzé. A lekérdezés célja az volt, hogy felmérjem, egyáltalán lehet-e relevanciája egyes előzetesen feltételezett motivációs tényezőknek a gyermekeknek történő névadás, névválasztás során, valamint az, hogy információt gyűjtssek a szempontlista esetleges későbbi bővítéséhez, részletezéséhez. A minta, mellyel dolgoztam tehát nem reprezentatív; az adatok számszerű közlése csupán tájékoztató jellegű. Összesen 107 kitöltött kérdéssort kaptam vissza, amiből 105 bizonyult használhatónak a vizsgálat szempontjából. A már említetten kívül egyéb kérdéseket is feltettem a kérdőív kitöltőinek. Ezek főként a gyermeknek történő névadás körülményeire és alapvető szociodemográfiai adatokra vonatkoztak, továbbá már e vizsgálat alkalmával is igyekeztem tájékozódni a válaszadók az adott nevek jelentésére vonatkozó tudásáról. Érdekes volt látni, hogy az imént felsorakoztatott névválasztási szempontok közül szinte mindegyik szerepet kapott a válaszadók gyermeknek történő névadása során – kivéve a keresztszülő utáni elnevezés lehetőségét. Ám mivel ez nem egy reprezentatív mintán végzett vizsgálat, így nem vonhattam le messzemenő következtetéseket egyes faktorok a névadásban betöltött szerepének

látszólagos hiányából, esetleg azt valószínűsíthettem, hogy ezek a tényezők kevésbé gyakoriak. A legtöbb válaszadó a név hangalakját, hangzását (59) és a vezetéknevvel való összezsengését (46) jelölte meg a névválasztás fő, tudatos okaként. Többek számára is kiemelkedően fontos volt továbbá a név ismert jelentése (19) és ritkasága (18), valamint az is, hogy magyarként tekintettek az adott névre (18). Általánosságban megfigyelhető, hogy egy válaszadó jellemzően több lehetséges motivációs szempontot is megjelölt a névadással kapcsolatban.

Fontos és új szempontokkal bővítették a listát a névválasztás, a névadás a felsoroltaktól eltérő (az „Egyéb” válaszlehetőségben kifejtett), gyakran egyedi esetei. Ezek között többször is előfordultak például olyan válaszok, melyek azt hangsúlyozták, hogy a névadó számára fontos volt, hogy gyermeke neve nemzetközi környezetben, más nyelven is felismerhető, illetve ismert, változtatás nélkül leírható legyen (vagy azért, mert többnyelvű családról volt szó, vagy azért, mert a válaszadó figyelembe vette gyermeke esetleges jövőbeli külföldi tanulmányait, munkahelyét). Mindazonáltal a kérdőív egy másik kérdésére adott válaszok között több olyat is találtam, mely éppenséggel az adatközlő a név idegenségétől, illetve az emberek előítéletétől, vagy konkrétan az antiszemitizmustól való félelméről árulkodik (pl. a *Mirjam*~*Miriam* név kapcsán). További érdekes aspektust hozott be az is, hogy egyesek az adott név becézhetőségét (*Dorothy*), mások pedig az eleve becenévszerű, kedves hangzását (*Judit*) tartották szem előtt. A név népszerűségének, gyakoriságának kontextusát bővítették és árnyalták azok a válaszok, melyek egyes nevek egy bizonyos közegbeli ritkaságát vagy épp elterjedtségét hangsúlyozták ki. Nem mindegy ugyanis, hogy egy név milyen környezetben gyakori vagy ritka. Voltak adatközlők, akik nem szerettek volna olyan nevet adni gyermeküknek, amely a gyermek korosztályában, jövőbeli környezetében, vagy a névadást megelőző időszakban túl gyakori, túl népszerű (volt); mások pedig azokat a neveket vetették el, melyek a szűkebb vagy tágabb családi körben, ismerősök között, vagy esetleg a szülő

munkahelyén, tanítványai esetében fordulnak elő túl sokszor. Olyanra is volt példa, hogy az adatközlők épp a gyakori előfordulásra hivatkozva választottak bizonyos neveket gyermeküknek, gyermekeiknek.

IV. Mi a névjelentés jelentése?

A válaszokat összesítve, és összevetve a korábban tanulmányozott, alapul vett kutatások, vizsgálatok megállapításaival, arra jutottam, hogy a névadás egyes aspektusaival kapcsolatban feltett kérdések, kérdéseim helyenként pontosításra szorulnak, illetve a névválasztás további narratíváit ismerhetem meg egy-egy motivációs tényező behatóbb tanulmányozása során. Erre egyébként részben az előbb ismertetett a névadás egyedi, vagy legalábbis összetettebb, a felsorolt kategóriákon belül egy részét már bővebben kifejtő szempontok kiértékelése vezetett rá. Hiszen ahogy egyes névadók számára nem mindegy, hogy hol, milyen közegben gyakori vagy éppen ritka egy név, úgy az is lényeges kérdés lehet, hogy mit értünk egy név „magyarsága” vagy „idegensége” alatt, mit tekintünk a jelentésének, esetleg hogyan tartjuk életünket, gyermekeink életét befolyásoló tényezőnek (már ha annak tartjuk természetesen). Ilyen – további vizsgálatokra érdemes – témának tartottam többek között a névjelentés a névválasztásban, névadásban betöltött szerepét is, mivel láthatóan (kutatási és mindennapi tapasztalataim és egyes szakirodalmi előzmények is erre engednek következtetni) hatást gyakorol, gyakorolhat a névadók egy részére.

Az utónevek jelentését vagy vélt jelentését több utónévkönyv is számba veszi, de manapság már az interneten, online fórumokon, közösségi oldalakon is megfigyelhető a különböző nevek magyarázatával kapcsolatos párbeszéd. Ezek a magyarázatok nem mindig pontosak, nem mindig megalapozottak, de mégis árulkodnak arról, hogy a nevek ezen szempontja a hétköznapi életben is fontos kérdéssé vált. Még érdekesebbé teheti a kérdést, hogy míg a név jelentése motivációs faktorként szerepet játszik, játszhat a névadásban, addig azt tapasztalhatjuk, a nyelvtudományban (és

társtudományaiban) arról sincs általános konszenzus, hogy egyáltalán miképp definiálhatjuk a névjelentést, illetve a meghatározása tudományterület és kontextus függvényében is eltérő lehet. Slíz Mariann általános névtani kérdésekkel foglalkozó, átfogó jellegű tanulmányában ír arról, hogy a névelmélet központi témája, azaz a tulajdonnév mibenlétének meghatározása szinte minden, a nyelvtudomány 20-21. századi történetében jelentős irányzat, elmélet és paradigma képviselőinek figyelmét felkeltette.³³⁶ Megközelítési módjaik és elméleti kereteik alapvető különbségei azonban sokszor akadályozzák is az eltérő tudományterületek, tudományos paradigmák gondolkodói közti párbeszédet, együttműködést. Több, részben vagy egészen áttekintő igényű írás igyekszik tudománytörténeti körképet adni a tulajdonnév jelentésével (vagy épp jelentésnélküliségével) (is) foglalkozó fontos, kiemelkedő, ám gyakran kifejezetten eltérő vagy épp ellentétes szempontokat érvényesítő munkákról. Csak egy szemléletes példával ismertetném az elméletek azon lehetséges széttartását, melyet e névelméleti szövegeket olvasva megtapaszthatunk:

„Frege — aki különben a jelentéselméletnek, a tulajdonnév jelentéselméletének is egyik úttörője — abból a tényből, hogy a tulajdonnevek nem szerepelnek szótárakban és nem lehet őket lefordítani, arra a megállapításra jut, hogy nincs jelentésük; D. Shawayder pedig arra hivatkozva, hogy szótárakban szerepelnek és lefordíthatók, megállapítja, hogy van jelentésük. Nyilvánvaló, hogy mindkét okfejtés hibásan általánosít — némely szótárban vannak tulajdonnevek, másokban nincsenek, némely tulajdonnév lefordítható, némelyik nem —, ezért nem alkalmas bizonyításra.”³³⁷

J. Soltész Katalin úgy gondolta, hogy a tulajdonnév jelentése körüli ellentmondások voltaképpen magának a jelentés fogalmának eltérő

---

³³⁶ SLÍZ 2015: 94.

³³⁷ J. SOLTÉSZ 1979: 23.

értelmezései miatt alakulhattak ki.³³⁸ Ő maga egyfajta jelentésszerkezetet tulajdonít a tulajdonnévnek, mely több komponensből tevődik össze. Ezek a tényezők szerinte az önkényesség és motiváltság, az információtartalom, a denotáció, a konnotáció, továbbá az etimológiai jelentés és ennek felismerhetősége (azaz átlátszósága). Jelen dolgozatomban, amikor névjelentésről írok, elsődlegesen nem egy logikai vagy a kontextuális tartalomra, hanem egyfajta etimológiára, névmagyarázatra gondolok.³³⁹ Természetesen nem minden utónévhez társíthatunk egy eredeti jelentést,³⁴⁰ sőt a köznévi eredetű nevek éppen tulajdonnévé válásuk során és annak köszönhetően veszítik el közszoói jelentésüket,³⁴¹ közszoói jelentésben való alkalmazhatóságukat. A névetimológia mégis a mindenkori „felhasználók” (tehát a néviselők és névadók) által is érdekesnek tartott terület. Sok névnek ma sem tudjuk biztosan a jelentését, vagy éppenséggel egy olyan közzszoóra, kifejezésre vezethetjük vissza, ami mára már kihalt a (beszélt) nyelvből, a köztudatból. Előfordul az is, hogy egy-egy személynév jelentését valaki kevésbé tudományos – sokszor csak a hangzáson, hasonló alakúságon alapuló – módszerekkel próbálja visszafejteni.³⁴² Az így kapott meghatározások gyakran látványosak, izgalmasak is lehetnek (elég pl. az első magyarországi névmagyarázó történetírónk, Anonymus megállapításaira gondolnunk bizonyos nevekkal kapcsolatban³⁴³), és esetleges pontatlanságuk, tudománytalan mivoltuk ellenére is képesek beépülni kultúránkba. Számos olyan elem is akad a magyar utónevek között, melyek

---

³³⁸ Uo.

³³⁹ vö. KIEFER 1989: 286–287.

³⁴⁰ HAJDÚ 2003: 41.

³⁴¹ HAJDÚ 2003: 60.

³⁴² vö. SCHIRM 2014: 118–119.

³⁴³ „*Székéiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királyról nyerte a magyar nevet.*” (Anonymus: *Gesta Hungarorum*) – Az ilyen és ehhez hasonló névmagyarázatok mellett egyébként elvileg viszonylag pontos, helytálló névmagyarázatai is vannak a krónikásnak (HAJDÚ 2003: 62).

jelentésére precízebben, megalapozottabb módszerek segítségével tudunk következtetni. Mindez egyaránt vonatkozik a mai magyar utónevek magyar, valamint idegen eredetű csoportjára.

A keresztnévjelentést tehát a vizsgálat második része során elsősorban a névetimológiákkal, névmagyarázatokkal vontam párhuzamba és a névválasztás, névadás egy olyan potenciálisan tudatos tényezőjeként értelmeztem, mely egyrészt feltételezhet egy közös tudásbázist az adott név nagyobb számú ismerőjével, másrészt pedig – bár e jelentések egy része széleskörben elterjedt és kulturálisan is tudatosult – mégsem feltétlenül ismert és/vagy figyelembe vett faktor az egyes névválasztók, névadók által.

V. Mi a név jelentése?

A következő kérdőíves vizsgálat keretében tehát arra kerestem a választ, hogy a névjelentés jellemzően miképp, milyen módokon, és miért jelenhet meg motivációs tényezőként a gyermekeknek történő névválasztásban, névadásban. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy milyen narratívákban kaphat szerepet a név jelentése, illetve azt is igyekeztem felmérni, hogy a névválasztók, névadók jellemzően mit értenek névjelentés alatt, és hol, valamint, hogy milyen felületen tájékozódnak, tájékozódnának egyes nevek jelentését illetően, mivel úgy gondoltam az internet megjelenése és elterjedése is hozzájárulhat, hozzájárulhatott e szempont esetleges felértékelődéséhez. Az ehhez használt kérdőívem három blokkból állt. Az első blokk alapvetően a szociodemográfiai adatok lekérdezésére szolgált, és egyúttal a gyermek és szülei nevét is meg kellett adnia az adatközlőknek. Fontos azonban, hogy míg a vizsgálat jellegéből adódóan az adott utónevek ismeretére feltétlenül szükségem volt, addig vezetéknevekre és teljes nevekre a válaszadók személyazonosságának védelmének érdekében semmilyen formában sem kérdeztem rá. A második blokkban a gyermek nevére, annak jelentésére és a névadás bizonyos körülményeire vonatkozó kérdéseket kellett megválaszolniuk a kitöltőknek. A harmadik blokk olyan kérdésekből

állt, melyek a kitöltő saját nevéhez, annak jelentéséhez és viselője vele való viszonyához kapcsolódtak. A kérdőív összeállítása során Schirm Anita *A személynevekhez kötődő nyelvhasználati vélekedésekről* című tanulmányát is felhasználtam.³⁴⁴

Ezesetben szintén kényelmi mintán dolgoztam, a kérdőívet az interneten, közösségi oldalakon és édesanyák számára létrehozott fórumokon tettem közzé. 157 kitöltött kérdéssort kaptam vissza, amiből szerencsére mindegyiket vizsgálat alá tudtam vonni. A válaszadók nagyrésze (129 fő) úgy nyilatkozott, hogy tisztában volt a választott név jelentésével a gyermekének történő névadás során. Ebből 57 fő, tehát összességében a válaszadók több, mint egyharmada tudatosan figyelembe is vette, fontosnak tartotta a név jelentését a névválasztáskor. 87-en az internetről, 22-en könyvekből, 5-en pedig egyszerre mindkettőből próbáltak tájékozódni a név jelentését illetően (ehhez persze az is hozzájárul, hogy néhány esetben még nem is létezett az internet a névadás idején), s volt olyan is, aki a Bibliát vagy éppen hun mondákat jelölt meg forrásként. A névválasztás során a névjelentést figyelembe vevők esetében is jellemző volt, hogy e mellett más szempontok, szempontok együttese is szerepet játszott a névadásban (pl. „-a név gyakorisága - a név hangzása a vezetéknévvel - van-e ilyen nevű ismerősiünk? ha igen, akkor pozitívan gondolunk rá? - hogyan csúfolható? Pl: Levin - Lenin :(:„; „Névnap, összecsengés a vezetéknévvel, ne legyen benne „r” betű (férjem raccsol :)), lehetőleg ne tömegnév legyen, becézési lehetőségek”; „Hogy külföldön is el tudjon helyezkedni és hogy ne legyen az ismeretségi körünkben olyan ember, akit ugyan így hívnak.”). A válaszadók többsége (133 fő) a saját neve jelentésével is tisztában volt. A vizsgálat során továbbá az is kiderült, hogy a névjelentés szerepe miként válhat fontossá a névválasztás során. Az adatközlők egy része ugyanis különleges figyelmet szentelt saját neve jelentésének, illetve a válaszadók több mint fele (86 fő) lényegesnek találta, hogy gyermeke is tisztában legyen

---

³⁴⁴ SCHIRM 2014

saját neve jelentésével. Mindez azonban változatos okokra vezethető vissza. Sokan műveltségi kérdésként tekintettek a névjelentés ismeretére és a kíváncsiság, érdekesség szerepét hangsúlyozták válaszaikban (pl. *„Igen. Alapvető a saját neviünk kapcsán, hogy ismerjünk a jelentését.”*, *„Igen. Én is kíváncsi voltam a saját nevem jelentésére.”*; *„Igen, ez egy természetes kíváncsiság!”*; *„Igen, ez érdekes információ lehet számára.”*; *„Igen, első körben a tájékozódás kedvéért”*), és volt, aki a gyermek vallásában, hitében vagy éppen származásában való megerősítését remélte a névjelentés megismerésétől, megismertetésétől (pl. *„Igen mert ez az eredete”*, *„A gyermekeinket hitre neveljük, ezért fontosnak tartom, hogy tisztában legyen szent Mihály arkangyal létével.”*; *„Igen. A hun-székely eredet miatt.”*). Az sem volt ritka, hogy a válaszadók a névnek, a név jelentésének identitás-, személyiség- és sorsformáló hatást tulajdonítottak, ami egyrészt jelenthet egyfajta névmágiába vetett hitet is (pl. *„természetesen, hisz neved is viseli sorsod...”*; *„Igen, úgy érzem, hogy a név jelentése nagyban befolyásolja az emberek viselkedését és személyiségét.”*, *„Igen, mert szerettünk volna ezzel egy életre vidámságot a fiunknak adni, hisz a bor istenének ajánlott ember csak vidám lehet.”*), másrészt viszont akár olyan praktikus okokra is visszavezethet, mint a későbbi környezet és a közösségek várható reakcióira való felkészülés, felkészítés (pl. *„Nem tartom fontosnak, de nyilván fogunk erről is beszélni vele . Mivel kettő keresztnéve van, választhat is akár. En mindkettőt használom neki (Olívia Panka), hogy szokja és érezze mindkettő szép és bármelyiket használhatja.”*; *„Igen, mert büszkeséget, tartást, egyediséget ad egy jól választott név”*).

VI. Összegzés

A két kérdőíves vizsgálat fényében megállapítható, hogy – ugyan a névválasztás, névadás egyes motivációs tényezői gyakran a mindenkori névadók számára is ismeretlenek, tudattalanul érvényesülnek – a névadók egy része kifejezetten következetesen jár el a gyermekeknek történő névválasztás során, és tudatosan alkalmaz, illetve tudatosít egy vagy jellemzően több szempontot a névadás aktusában. E szempontok

különböző mértékben játszhatnak szerepet a névválasztás, névadás során és együttállásuk formái is nagyon változatosak lehetnek. A névválasztás, névadás folyamatairól teljesebb képet kaphatunk, ha külön-külön is megvizsgáljuk egy-egy lehetséges motivációs faktor megjelenésének eseteit és a névadók hozzá kötődő narratíváit. Ilyen motivációs szempont a választott utónevek (vélt) etimológiai jelentése is, mely – bár feltételezhetően nem a leggyakrabban érvényesülő tényező a mindenkori névadók névválasztási aktusaiban, mégis – sokszor előkerül, s olykor előtérbe is helyeződik a gyermekeknek történő névadás alkalmával. A névjelentés kérdésének mint a gyermekeknek történő névadás, névválasztás egyik potenciális szempontjának megjelenése számos okra vezethető vissza. Ezek lehetnek praktikus tényezők is, de akár a névmágiába vetett hitre, hiedelmekre is utalhatnak, és adott esetben a kívánságnevekhez is visszavezethetők. Mindezzel összefüggésben kimutatható, hogy a név etimológiai jelentése nemcsak tudományos diskurzusokban, hanem a hétköznapiakban is a névviselők és névadók egy részének érdeklődésére tart számot; több különböző (általában online) fórumon, platformon is párbeszéd folyik a témáról. A névjelentéseket is tartalmazó utónévkönyveink, a nevek magyarázatával foglalkozó, a névválasztást segítő internetes portálok, valamint a temérdek névmagyarázatokkal ellátott dísz- és ajándéktárgy, melyekkel a legtöbben már többször is találkoztunk életünk során, mind-mind ezt az érdeklődést erősítik.

A kapott eredmények alapján tehát lényegesnek tartom a kutatás későbbi elmélyítését (az alapsokaság és a kérdések pontosítását, területi és időbeli korlátok meghatározását stb.) még erőteljesebben a névjelentés és a névadás összefüggéseire koncentrálva. S mindezek kapcsán a névadók saját nevük etimológiai jelentésének ismeretén és ahhoz való viszonyán túl, gyermekük nevének etimológiai jelentésére való figyelmét attitűdvizsgálatok tárgyaként is további kutatásra érdemesnek találom.

Irodalomjegyzék

- HAJDÚ Mihály 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- J. SOLTÉSZ Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ Dezső 2015. A magyar névkutatás tudományos fórumai, intézményei, társadalmi jelenléte. In: FARKAS Tamás – SLÍZ Mariann szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 49–61.
- KIEFER Ferenc 1989. Mit jelent a tulajdonnév? In: BALOGH Lajos – ÖRDÖG Ferenc szerk. *Névtudomány és művelődéstörténet*. Zalaegerszeg: Zalaegerszeg Város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. 286–290.
- LACZKÓ Krisztina 1992. Emlékek és élmények szerepe a keresztnév választásokban. *Névtani Értesítő* 14: 75–83.
- LŐRINCZE Lajos 1969. Az 1967. évi anyakönyvi bejegyzések néhány tanulsága. *Magyar Nyelvőr* 93: 33–42.
- RAÁTZ Judit 1996. A névválasztás különleges esetei. *Névtani Értesítő* 18: 75–85.
- RAÁTZ Judit 2012. A mai keresztnévadás kulturális reprezentációjának vizsgálata. In: BALÁZS Géza – VESZELSZKI Ágnes szerk., *Nyelv és kultúra, kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Tanulmányok 25–26. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht. – Magyar Szemiotikai Társaság – PRAE.HU Kft. – Palimpszeszt Kulturális Alapítvány, Budapest. 308–314.
- SCHIRM Anita 2014. A személynevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedésekről. In: BAUKO János – BENYOVSZKY Krisztián szerk. *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra – Budapest. 111–123.

SLÍZ Mariann 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS Tamás – SLÍZ Mariann szerk., *Magyar név kutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, Budapest. 93–114.

GENERÁCIÓK

TESTI FOGYATÉK 19. SZÁZADI ÉS MAI SZEMMEL

Irodalmi és filmes vakságábrázolások

KISS GYÖRGY

I. 19. századi női vakságábrázolások

A tanulmányom célja a testi fogyatékek bemutatása 19., valamint 20. és 21. századi szemszögből, pontosabban a vakság reprezentációjának feltárása irodalmi és filmes példákon keresztül. A Purdue Egyetem a következőképpen foglalja össze a fogyatékkosságtudomány mibenlétét: „A fogyatékkosságtudomány a fogyatékkosságot többek között politikai, esztétikai, etikai és kulturális összefüggésekben vizsgálja. Az irodalomban sok kritikus vizsgál műveket, hogy megértse, hogyan változnak a fogyatékkosság és a »normális« test ábrázolásai a történelem folyamán, beleértve mindkét fogalom meghatározásának módját a történelmi vagy kulturális helyzetek határain belül. A fogyatékkosságtudomány a fogyatékkosság képeit és leírásait, a fogyatékos emberekkel szembeni előítéleteket (ableism) vizsgálja, valamint az elbeszélés, narratíva fogyatékkossághoz való kapcsolatát”.³⁴⁵ Esszémben a fogyatékkosságtudományt a kultúratudomány részeként a gender studies (társadalmi nemekkel foglalkozó tudomány) elméleteivel kötöm össze, a vak nőkre fókuszálva. A dolgozatomban a 19-21. századi vak női karakterek motívikus áttekintése az angolszász kultúrában, és e szerep metaforikus jelentésváltozásának bemutatása. Megkísérlem a vak nőábrázolások alakulását néhány kiragadott, kulturálisan meghatározó csomópont mentén nyomon követni. Úgy vélem, a nyugati kultúrában a vak nő hagyományosan bizonyos társadalmi szorongás metaforájává válik, ez a félelem pedig gyakran vakság formájában a testére „íródik”.

---

³⁴⁵ PURDUE 2021.

Bertha Plummer, Charles Dickens *Tűcsöke szől a tűzhegyen* (1845) című kisregényének vak szereplője tulajdonképpen írói eszközként is értelmezhető, hiszen Dickens rajta keresztül fejt ki nézeteit a viktoriánus kor „nő-kérdéséről”. Bár mellékszereplő, Bertha a történet szempontjából nagy fontossággal bír. Ahogy Holmes írja, „[a]z olyan karakterek, mint Bertha, nem csupán az »átlagos nő« társadalmi károsodásának metaforái [...] voltak, hanem a tényleges fogyatékkal élők testével és érzéseivel kapcsolatos aggodalmak kivizsgálására is szolgáltak”.³⁴⁶

A kisregényben Bertha szerelmes lesz a durva Tackletonba, ám ez a románc több okból sem teljesülhet, egyrészt a lány alacsony társadalmi helyzete, másrészt pedig vaksága miatt. Bertha nem töltheti be a házastársi vagy szeretői szerepkört saját testi fogyatéka miatt. Tackleton a lányt „szegény hülyének”³⁴⁷ hívja, nem teljesen alaptalanul, ugyanis Bertha nem érzékeli a valóságot maga körül: „Caleb itt [a házban] élt, szegény vak leánya pedig valahol másutt: egy Caleb alkotta, elvarázsolt otthonban, ahol sohasem volt szegénység és nyomor, ahová a gond sohasem tette be a lábát”.³⁴⁸ Bertha tudatlansága azonban nem csupán abból fakad, hogy nem tudja saját szemével megtapasztalni az őt körülvevő világot, hanem főleg abból, hogy apja gyermekkorá óta félrevezeti: „Caleb búsan hallgatta a muzsikáját még egészen kicsike, anyátlan, vak gyermeke mellett, ez a szellem sugallta neki azt a gondolatot, hogy a leányka súlyos fogyatkozását úgyszólván áldássá lehet változtatni, s ezekkel az apró fogásokkal boldoggá lehet tenni őt”.³⁴⁹

Bertha szexualitása egy olyan transzgresszív jellemvonás, ami nem fér bele a közép- és felsőosztálybeli nőknek kiszabott viktoriánus keretek közé. Bertha szenvedélyes szerelme ugyanakkor azzal is magyarázható, hogy egy párkapcsolat lehetővé tenné számára a szerepek felcserélését, gondozottból

---

³⁴⁶ STODDARD HOLMES 2009: 7.

³⁴⁷ DICKENS 1968: 177.

³⁴⁸ DICKENS 1968: 171.

³⁴⁹ DICKENS 1968: 172.

gondozó lehetne: „Bertha képzelete szerint a házassággal elérheti, hogy kilépjen a gondozott Vak Lány kulturális szerepéből”;³⁵⁰ ez Dickens világában azonban megvalósíthatatlan.

Ugyanakkor Bertha nem az egyetlen vak karakter a *Tűcsöke szől a tűzhegyen* című kisregényben: szinte mindegyik szereplő szemét egy szimbolikus hályog fedi el, ami megakadályozza őket abban, hogy tisztán érzékeljék saját kapcsolataikat vagy teljesen megismerjék önmagukat: „A *Tűcsöke szől a tűzhegyen* konfliktusa, krízise és megoldása mind abból fakad, hogy az emberek nem képesek meglátni az igazságot a szeretteikben”.³⁵¹ Bertha ebben a tekintetben a Dickens-féle tévedések vígjátékának fő képviselője. Bár Bertha a szó szoros értelmében nem szabadul meg vakságától, a kisregény végére a többi karakterrel együtt mégis rálel az igazságra, és megtapasztalja önnön helyzetét a világban.

A testi fogyatékkal élő szereplők használata Elizabeth Gaskell munkásságában sem szokatlan, számtalan regényében megtalálható legalább egy fizikailag sérült szereplő. Vak női karakter azonban csak egy regényében fordul elő, ez a reprezentáció pedig erősen kötődik ahhoz a viktoriánus diskurzushoz, amelyhez a regény is kapcsolódik. Gaskell regényeiben korabeli társadalmi problémákkal foglalkozik, kiemelt helyen szerepeltetve az ipari forradalom káros fizikai, mentális és szociális következményeit. A *Szerelem és gyötrelm* (1848) Margaretének vaksága is az iparosodást leginkább elszenvedő munkásosztály fokozatos elszegényedésének eredménye. Margaret Jennings a saját társadalmi osztályának áldozata. Varrónőként a 19. században folyamatosan silány munkahelyi körülményekkel kell szembenéznie, ami rengeteg munkával és véget nem érő fizikai erőfeszítéssel jár, viszont kevés szabadidővel és fizetéssel.

---

³⁵⁰ STODDARD HOLMES 2009: 45.

³⁵¹ STODDARD HOLMES 2009: 43.

Margaret fél a vakság lehetőségétől, de csak mint akadály tekint rá, ami megállítja abban, hogy rendesen végezhesse a munkáját. Úgy tűnik, mintha ez lenne az egyetlen érv, ami félelemmel tölti el: „Tudod, Mary, néha attól tartok, hogy megvakulok. Akkor aztán mi lesz velem és nagyapával?”³⁵² Romló látását tragédiaként éli meg, de kizárólag csak pénzügyi okokból. Margaret vakságtól való rettegése nem onnan származik, hogy mostantól tehetetlen, fogyatékos személyként kell folytatnia az életét, hanem abból, hogy többé nem lehet gazdaságilag megbízható forrás.

A lány véleménye saját fogyatékáról azonban változik a regény során. Életének következő szakasza merőben különbözik a vak (és egyéb testi fogyatékosokkal élő) viktoriánus nő megszokott sorsától. Bár Margaret elveszti a látását, önállóságra talál pénzügyi szempontból, illetve bizonyos mértékben társadalmilag is. Rendkívüli énekhangja révén (ami a vakság után manifesztálódik földöntúli minőségűvé) a lány kiemeli magát az őt körülvevő szerencsétlen körülményekből: „[Mary] Margaretet alig látta, mert dalaival a nevezetes fellépőhelyeket járta”.³⁵³ Margaret immár nem a fizikai munka rabja, és énekesnőként könnyen mozog a felsőbb társadalmi körökben is. Gaskell ezen döntése mindenképpen figyelemre méltó: a sérült test nem válik Margaret börtönévé, sőt a lány a szociális normákat leküzdve hallatja a hangját; a hangot, amely nem csupán női, de egyben fogyatékos nő hangja, tehát kétszeresen is tiltott. Ennek hatására Margaret (és a többi szereplő) véleménye megváltozik a vakságról. Ahogy a regény egy szereplője mondja, „[Margaret] az egyetlen [...] aki majdnem gondtalanul él. Furcsa, de a vaksága néha áldásnak tűnik. Mennyire aggódott és szomorkodott, amikor a vakság közelített! Most, hogy elérte a csapás, nyugodtabb és boldogabb, mint valaha. Nem, Margaretnek semmi baja sincs, úgy tudom”.³⁵⁴

---

³⁵² GASKELL 2010: 55.

³⁵³ GASKELL 2010: 131.

³⁵⁴ GASKELL 2010: 214.

Habár Margaret a regény végén visszanyeri a látását, Gaskell vak női ábrázolása kétségtől kiemelkedő a korához képest. Egyrészt, mert Margaret vak nőként „büntetlenül” léphet át társadalmi és nemi határokat, másrészt pedig mert a lány vaksága a munkásosztály embereinek kegyetlen sorsát is felfedi. Margaret győzelme saját nyomora (és vaksága) felett így tehát a munkásosztály győzelme is, még ha ez a győzelem csak Gaskell világában valósulhat is meg.

Esszém következő pontja Wilkie Collins *Poor Miss Finch* című regénye, ami 1872-ben jelent meg. A mű Lucilla Finch nevelődésregénye, követve a korban népszerű műfaj sémáit és fordulatait. Ami azonban eltér a műfaji sajátosságoktól, az maga Lucilla, aki talán a viktoriánus irodalom egyetlen vak női főszereplője. Sem Bertha, sem pedig Margaret nem jut olyan prominens szerephez, mint Lucilla Finch Collins művében. Collinsnál a címbéli „poor”, azaz szegény jelző nem Lucilla pénzügyi vagy szociális helyzetére utal viszont, hanem a vakságával kapcsolódik össze, amely végső soron áldozatszerephez kényszeríti őt is, némiképp vak társnőihez hasonlóan. Érdemes kiemelni, hogy a viktoriánus kor haladtával a nőkhöz kötődő vakság egyre inkább eltávolodik a társadalmi nemet érintő kérdésektől, és másnemű szociális frusztrációk felé orientálódik.

A regény egy kulcsmondata a vak főhősnő szájából hangzik el: „Kérlek, ne viselj sötét színeket. Mindenféle sötétségtől elfog engem a saját vakrémütemem”.³⁵⁵ E mondat láttán több kérdés is felmerül bennem: hogy iszonyodhat egy személy valaminek a látványától, ha vak? Mi is tulajdonképpen a „blind horror”? Mivel a regény nem jelent meg magyarul, a vakrémület az én magyar fordításom erre a kifejezésre. Míg a „horror” szó a mi nyelvünkben műfaji kategória, az angoloknál egyben érzelmi állapotot is jelöl. A „blind horror” szófordulatra nem találtam angol meghatározást. Megkísérlem megteremteni a vakrémület egy sajátos olvasatát a

---

³⁵⁵ COLLINS 2009: 14.

tanulmányomban, ami egyszerre köthető a réműlethez és a fogyatékosághoz; eszerint a vakrémületben megjelenő vakság a sötétségtől és veszélytől való elzárkózást jelentené.

A Lucilla által érzékelt vakrémület a regény legfőbb elemei közé tartozó fogalom. De mit foglal magába a tulajdonképpen ez az elképzelés? Mit jelent a sötétség, amitől el kell fordulni? Elsősorban rasszizmust. Alex Tankard idézete, miszerint „a fogyatékoság (...) társadalmi helyzet”,³⁵⁶ rámutat a tényre, hogy a fogyatékoság reprezentációja sűrűn kapcsolódik össze szociális töltettel, ahogy ezt már Gaskell és Dickens esetében is láthattuk. Lucilla sötétségtől való rettegése a regényben egyszer „furcsa előítélet” -ként merül fel,³⁵⁷ egy indiai férfi láttán pedig így kiált fel: „az elmém rettenetes képet rajzolt a hinduról: egyfajta szörny, emberi formában”.³⁵⁸ Ezek a jelenetek megerősítik a vakság mint rasszizmus lehetőségét.

A vakrémület másodsorban halált és betegséget is jelölhet. „A betegségeknek, a betegápolásnak, a halálos ágynak ugyanis olyan szemiotikája jött létre a 19. században, amely nem mentes a kort átható ideológiáktól, diszkurzusrendszerektől”,³⁵⁹ írja Séllei Nóra. A halál talán abból a szempontból logikusabb, hogy a gyász színét a feketével azonosítjuk, a betegség pedig szoros kapcsolatban áll a gyásszal és halállal. Lucilla kedvese epilepsziával küzd a regényben, de az egyetlen gyógyszer, ami segíthet rajta, elszínezi a bőrét, így Lucilla „szemében” az iszony tárgyává válik, így a rasszizmus mellett nagy teret kap a betegségtől való félelem. David Bolt azt írja: „ha elég sokáig élünk, mind fogyatékosá válunk”.³⁶⁰ Ezek szerint a beteg test sötét színe saját mulandóságunkra, sebezhetőségünkre emlékeztet minket (legalábbis Lucillát), ami sokak számára felfoghatatlan,

---

³⁵⁶ TANKARD 2018: 3.

³⁵⁷ COLLINS 2009: 117.

³⁵⁸ COLLINS 2009: 118.

³⁵⁹ SÉLLEI 2015: 166.

³⁶⁰ BOLT 2016: 1.

feldolgozhatatlan tény. A sötétség, veszély és baj egyébként sem áll messze a fogyatékoság diskurzusától. Kérchy Anna hasonló olvasatában „a fogyatékoság (...) a fenyegetettség, múlandóság baljós képeivel társul.”³⁶¹

II. 20-21. századi női vakságábrázolások

Ezen a síkon folytatódik a tanulmányom második fejezete is, amiben a 20-21. századi női vakságot vizsgálom a horror és thriller műfajain belül, főként a film zsánerére fókuszálva. A horror műfajától ugyanis nem áll messze a vakság megjelenítése, legyen szó e fogyatéki testi vagy metaforikus ábrázolásáról: „A horrorban mindenütt ott vannak a szemek”,³⁶² mondja Carol J. Clover.

A 20. század második felében készült filmek vak női reprezentációja nagyjából megegyezik; legalábbis a bennük megjelenő vaksággal összekapcsolódó félelem a legtöbb esetben a testet (szexuálisan) érintő külső veszély. A *Várg, míg sötét lesz* (1967) című thrillerben a Hendrix házaspár életét követhetjük nyomon, akik drogcsempészek markába kerülnek, mikor véletlenül hozzájuk kerül egy csomag heroin. A vak Susy (Audrey Hepburn) három bűnöző kegyetlen játékának célpontjává válik, az utolsó felvonásban pedig a férje nélkül kell szembenéznie a férfiakkal, hogy győzelmet arathasson. Bár a film látszólag a bűnözők mesterkedését mutatja be a heroin megszerzésére, egyfajta szexuális nyugtalanság bújjik meg a felszín alatt: nem véletlen például, hogy a kábítószer egy női baba testébe van rejtve, egyfajta penetratív aktust szimbolizálva. A klimax során mindazonáltal előtör az eddig csak lappangó veszedelem, hiszen amint Susy átadja a babát az utolsó életben maradt férfinak, az megpróbálja megerőszakolni őt.

Az 1981-es slasher (kaszabolós) horrorfilm, *Eyes of a Stranger* Tracyjének (Jennifer Jason Leigh) hasonló veszéllyel kell szembenéznie,

---

³⁶¹ KÉRCHY 2013: 27.

³⁶² CLOVER 1992: 166.

ugyanis egy sorozatgyilkos szemeli ki magának, aki egyben nemi erőszaktevő is. A gimnazista Tracyt gyermekkorában súlyos trauma érte, aminek következtében elvesztette látását, hallását és beszédképességét is. Bár nem erősíti meg aényt, a film többször utal arra, hogy Tracy fogyatékossága valamilyen szexuális abúzus eredménye. A film során Tracy a kora ellenére végig gyermeki marad, Susyhoz hasonlóan nem mutatja jelét bármi nemű szexualitásnak, a tradicionális női szereptől eltérő, transzgresszív cselekedetnek. Ahogy Linda Williams indokolja, a vakság “a vágy tökéletes hiányát jelenti, lehetővé téve a biztonságos távolságot a nő és a kukkoló férfi tekintete között, kizárva azt a veszélyt, hogy a nő viszonozza ezt a pillantást, és ezzel saját vágyait fejezi ki”.³⁶³ E két film esetében a női vakság horrorra tehát könnyen lefordítható a(z) illetéktelen) szexuális behatolástól való rettegésként.

A 21. század azonban mintha levetkőzné ezt a sablont, egy egészen új és sajátos narratívába helyezi a női vakságot. A 2004-ben megjelenő *A falu* című thriller például egy olyan vak női karaktert helyet a középpontba, aki, saját szavaival élve, „most, hogy a nővére eljegyezte magát, elfogadhatja az udvarlását annak, akit ez érdekel”, ezzel beinvitálva a szexualitást a saját és a film világába is. Ivy Walker (Bryce Dallas Howard) útnak indul, hogy menedéket találjon a szeretteinek, ezt az utat pedig vakon kell megtennie, miközben ismeretlen lények nehezítik az útját. Amint azonban megtudjuk, a szörnyek maguk az emberek, az urbánus környezet szülte bűnözés, és a kegyetlen emberi jellem, amiktől a falu izolálja magát.

Valószínűnek tartom, hogy Josh Malerman ebből a filmből is inspirálódhatott, mikor megírta a *Madarak a dobozban* című regényét, ami tematikájában és szellemiségében is nagyon hasonló *A falu*hoz. A regényből 2018-ban film is készült. A történet Malorie Hayes (Sandra Bullock) útja egy poszt-apokaliptikus világban, ahol egy titokzatos járvány hatására (amit csak

---

³⁶³ WILLIAMS 2002: 61.

„Probléma”-ként neveznek meg) ismeretlen lények szállják meg és tartják rettegésben a világot, amiket ha az ember megpillant, öngyilkosságot követ el, és társait is erre a tette sarkallja. Malorie szemének elfedésével próbálja meg legyőzni az útjába gördülő akadályokat, sokszor dobozba zárt madarak segítségével tájékozódva, amik előrejelzik a lények közeledtét.

Fontos kiemelni, hogy a korábban elemzett regényekkel és filmekkel ellentétben a Malermannál megjelenő vakság nem a főhőssel és szereplőkkel született testi fogyaték, hanem választás, amit a karakterek által használt szemfedő jelképez. Ugyanakkor ez a választás az életben maradás feltétele is egyben. Bár a regényben és a filmben is megjelennek a ténylegesen, fizikálisan vak emberek, a fejezetben a Malorie által választott önkényes vakságot elemzem.

A fogyatékosságtudomány fontos fogalmai közé tartozik a „staring”, amit bámulásnak, nézésnek fordítanék. Rosemarie Garland-Thomson így fogalmaz: „A bámulás / nézés („staring”) az ismeretlen ismertté tételére, az első pillantásra érthetetlennek tűnő dolgok értelmezhetővé tételére tesz sürgős erőfeszítést”.³⁶⁴ Malerman regényének egy ehhez kapcsolódó idézete szerint: „A neten úgy utaltak az eseményre, hogy a „Probléma”. A széles körben elterjedt vélemény szerint bármi is „a Probléma”, határozottan akkor kezdődik, amikor az illető meglát valamit”.³⁶⁵ Ebben a kontextusban tehát a bámulás, nézés vagy látás lehetetlen, egyenértékű a halállal. A befogadás, a megismerés, az értelmezhetőség képtelen lehetőségek.

A *Madarak a dobozban* vakságának egy lehetséges értelmezése a halál, csak úgy, mint a *Poor Miss Finch* esetében. Itt azonban a halál nem a betegséggel, hanem az öngyilkossággal kötődik össze. A halál hangulata, a haláltól való félelem az egész regényt uralja: „És a szagukat is érzed. Halál. Haldoklás. Pusztulás. Az ég leszakad, az ég haldoklik, az ég halott”.³⁶⁶ Az

---

³⁶⁴ GARLAND-THOMSON 2009: 15.

³⁶⁵ MALERMAN 2015: 26.

³⁶⁶ MALERMAN 2015: 205.

öngyilkosságból következik és ahhoz szorosan kapcsolódik mindazonáltal önmagunk megismerésének félelme, a saját magunkkal való szembenézés borzalma és lehetetlensége. A *Madarak a dobozban* talán egyik kulcsmondata a következő: „Mi tesszük ezt magunkkal mi tesszük ezt magunkkal MI TESSZÜK EZT magunkkal. Más szóval (jól jegyezd meg!): AZ EMBER MAGA A LÉNY, AMELYTŐL RETTEG”.³⁶⁷ A regényben és filmben az ember saját ellensége lesz, egyszerre a menedékhelyre betörni akaró külső veszély, valamint az elmét támadó belső zaklatottság. A mű végén Malorie egy világtól elzárt, vak közösségben találhat csak megnyugvásra, ahol az emberek láthatatlansága paradicsomi állapotként jelenik meg, ami ismét csak erősen emlékeztet *A falu* koncepciójára. Ebből a szempontból mondhatjuk azt, hogy Malerman egy már meglévő, vagy legalábbis kialakulóban lévő, a horror műfajához és vaksághoz köthető diskurzushoz kapcsolódik művével, saját ötleteivel reflektálva arra és bővítve azt.

„Miféle ember rejtőzik takarók és szemfedők mögé? A válasz az, hogy LEGTÖBB ember”,³⁶⁸ írja Malerman. Ezt én is így látom. Fontosnak tartom, hogy beszéljünk az általam bemutatott regényekről és filmekről, ugyanis ezekben a művekben a női vakság olyan témák kapcsán jelenik meg, amik most is relevánsak és mind a mai napig jelenlévő társadalmi kérdésekhez és problémákhoz kapcsolódnak, pl. a mentális egészséget, szexualitást, rasszizmust, fogyatéket érintő párbeszédhez. Bár a szereplők vakok, mi magunk tisztán látjuk a művekben lévő karaktereket, narratívát, témákat és lehetőségeket, ami sokkal inkább feloldja, mintsem megerősíti a mi személyes vakságunkat és tájékozatlanságunkat. Zárásként Martha Stoddard Holmes-ot idézném, aki kiemeli a fogyatékossgal foglalkozó történetek fontosságát: „a fogyatékossg a legnagyobb erőfeszítéseink ellenére is láthatóvá teszi azt, aminek el kell tűnnie”.³⁶⁹

---

³⁶⁷ MALERMAN 2015: 176.

³⁶⁸ MALERMAN 2015: 176.

³⁶⁹ STODDARD-HOLMES 2019: x.

Irodalomjegyzék

- BOLT, David – PENKETH, Claire 2016. *Disability, Avoidance and the Academy: Challenging Resistance*. New York. Routledge.
- CLOVER, Carol J. 1992. *Men, Women, and Chainsaws: Gender in the Modern Horror Film*. Woodstock. Princeton University Press.
- COLLINS, Wilkie 2009. *Poor Miss Finch*. London. Oxford World Classics.
- DICKENS, Charles 1968. *Tücsök szól a tűzhelyen*, ford. BENEDEK Marcell. In: *Tájfut: Klasszikus angol kisregények*, szerk. OSZTOVITS Levente. Budapest. Európa.
- GARLAND-THOMSON, Rosemarie 2009. *Staring: How we look*. New York. Oxford University Press.
- GASKELL, Elizabeth 2010. *Szerelem és gyötrelm*, ford. ACSAI Roland. Szeged. Lazi.
- KÉRCHY Anna 2013. A “férfias” fogvaték fikciója. Alternatív maszkulinitások atipikus megtestesülései a kortárs populáris vizuális kultúrában. In: *TNTeF*. 3.1.
- MALERMAN, Josh 2015. *Madarak a dobozban*, ford. RUSZNYÁK Csaba. Budapest. Fumax.
- PURDUE Online Writing Lab. *Critical Disability Studies*. URL: https://owl.purdue.edu/owl/subject_specific_writing/writing_in_literature/literary_theory_and_schools_of_criticism/critical_disability_studies.html. (utolsó letöltés: 2021.03.10.)
- SÉLLEI Nóra 2015. *Lánnyá válik, s írni kezd*. Debrecen. Debrecen Egyetemi Kiadó.
- STODDARD HOLMES, Martha 2019. *Fictions of Affliction: Physical Disability in Victorian Culture*. Michigan. University of Michigan.
- TANKARD, Alex 2018. *Tuberculosis and Disabled Identity in Nineteenth Century Literature*. London. Palgrave Macmillan.
- WILLIAMS, Linda 2002. *When the Woman Looks*. In: *Horror, the Film Reader*, szerk. Mark Jankovich. London. Routledge.

TRAUMAREPREZENTÁCIÓK SOFI OKSANEN TISZTOGATÁS CÍMŰ REGÉNYÉBEN

„A traumáról nyíltan beszélni – hogy az feldolgozhatóvá váljon – nyugati szokás.”³⁷⁰

RIDEG BÉLA

I. Bevezetés: Sofi Oksanen észt történelmi sagája

Sofi Oksanen (1977) finn–észt származású író nő nemzetközi elismertségét észt történelmi tárgyú, dokumentatív trilógiájával alapozta meg. Az észt történelmi saga (jelenlegi) darabjai: a *Sztálin tehenei* (2003), a *Tisztogatás* (2008) és a *Mikor eltűntek a galambok* (2012). Sofi Oksanen írói érdeklődésének középpontjában a 20. századi történelmi kataklizmák, az elnyomó kommunista diktatúra hatalomgyakorló eszközeinek irodalmi ábrázolása áll. Az író nő édesapja finn, édesanyja észt származású, és e kettős (keleti-nyugati) identitás bizonyos életrajzi vonatkozásai áthatják műveit. Sofi Oksanen dokumentáris, a tényirodalom eszköztárát mozgó regényeiben gyakran használja fel gyermekkori tapasztalatait, emlékfoszlányait, ezeket egészíti ki a számára ötletadó, inspiratív levéltári kutatásokkal.³⁷¹ Az író nő jellegzetes, regényeiben visszatérő autobiografikus eredetű elem például a szabad Finnország és az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság között (rokonlátogatásra) utazó anya alakja, aki leleményesen csempészi át nyugati holmijait a határon; továbbá az Oksanen-szereplők (akárcsak maga Oksanen) általában kettős, finn–észt (szovjet) identitással bírnak, melyben egyszerre reflektálnak keletinek és nyugatinak tartott sajátosságok, s e kettősséget kénytelenek magukon viselni generációkon át.³⁷²

---

³⁷⁰ OKSANEN 2011: 1002.

³⁷¹ THOMKA 2014: 354–355.

³⁷² GYÜRKY 2012: 1124.

Jelen tanulmányomban a fent említett három regény közül a *Tisztogatással* foglalkozom behatóbban, és elemzem traumaelméleti, pszichológiai, pszichoanalitikus, történet- és társadalomtudományi kontextusban. Munkám társadalmi/gyakorlati hatása leginkább abban ragadható meg, hogy a sokszor tabuként kezelt nemi erőszak kérdését, annak traumatizáló hatásait vizsgálom irodalmi reprezentáció elemzésével, vagyis másodlagos traumaszövegként hozzásegíteni próbálok a jelenség megértéséhez, feldolgozásához. Ahogy a traumaelméleti kutatások rámutattak, akárcsak a traumáról való beszéd, a traumáról szóló irodalom és értelmezései is képesek feloldani a traumát,³⁷³ hiszen az irodalmi mű mind a kollektív, mind az egyéni törést színre viszi narratív (nyelvi) terében, így a kollektív emlékezet gyógyulásához vezethet. Munkám egésze során reflexió tárgya alá helyezem azt a megállapítást, miszerint a trauma nemcsak transzgenerációs módon adható át, hanem olvasással is.

II. A *Tisztogatás* traumatikus fabulája

Traumairodalom tárgyalásakor kulcsszerepű a cselekmény rekonstruálása, ezért a regény főbb mozzanatait a traumatikus eseményekre fókuszálva célszerűnek tartom felvázolni. Sofi Oksanen *Tisztogatás* című regénye erős irodalmi élmény: destruktív társadalmi és személyes vonatkozásai által fogalmazható meg hatása; élet és irodalom ebben az esetben elszakíthatatlanok egymástól. Sofi Oksanen a regény utószavában így fogalmaz:

„A *Tisztogatás* ötlete abból a gyerekkoromban hallott történetből ered, amelynek helyszíne az 1940-es évek Észtországa. Az édesanyjával kettesben élő fiatal lány az erdőben sebesült katonát talál, aki a frontvonal mögött maradt. A katona a lány segítségét kéri, és a lány az anyja közreműködésével a házukban kialakított rejtékhelyre viszi a

---

³⁷³ MENYHÉRT 2008: 9.

katonát. Az eseménynek híre megy, a lányt rövidesen kivallatják. Az idős anyát békén hagyják. A kihallgatások általában éjjel zajlanak, a lány éjszakára sem tér haza. Amikor reggel megjelenik, úgy tűnik, mintha fizikailag teljesen rendben volna, ám attól kezdve néma marad.” (365.)³⁷⁴

A regény különös erővel mutatja be a trauma sajátosságait, a két idősíkon futó cselekmény (a ’40-es évek és a ’90-es évek) pedig megerősíti Oksanennek azt az elgondolását, miszerint a szexuális erőszak módszerei univerzálisak, hiszen kultúrától és országtól függetlenül hatásuk mindig ugyanaz.³⁷⁵ Az egyéni és a politikai szintér a regény során egymásba alakulnak, középpontba kerül annak kérdése, hogy milyen eszközökkel töri meg az egyént a politikai diktatúra, hogyan válhat a szexualitás hatalomgyakorlás eszközévé, továbbá az, hogyan torzulhat egy viszonzatlan szerelem egy életen át húzódó destruktív erővé.³⁷⁶

A két idősíkot (a 40-es évek Szovjet Észtországát és a ’90-es évek Berlinjét, Vlagyivosztokát és függetlenedő Észtországát) összekapcsolja a trauma, az erőszak és az elnyomás tapasztalata. Oksanen mindezt női szereplők középpontba állításával jeleníti meg. Aliide Truu, az idős észt asszony háza előtt meglát egy földön fekvő fiatal lányt, Zarat, akiről időközben kiderül, hogy Aliide testvérének, a ’40-es évek végén Vlagyivosztokba deportált Ingelnek az unokája. Aliide cinkos abban, hogy nővérét és annak kislányát, Lindát (miután mindkettőt megkínózták a kivallatáson) elhurcolják, és talán ennek a fixált büntudatnak feloldása, hogy „megtisztogatja” a család generációs átkaként öröklődő szexuális kizsákmányolását, és meggyilkolja a Zarat prostitúcióra kényszerítő

---

³⁷⁴ A tanulmányban használt szövegkiadás: Sofi Oksanen 2010. *Tisztogatás*. Budapest. Scholar. A továbbiakban az idézett szövegrészeket oldalszámait zárójelben tüntetem fel lábjegyzet nélkül.

³⁷⁵ Uo. 365.

³⁷⁶ BORGOS

bűnözőket. Aliide kétes megtisztulása abban is megjelenik, hogy egy hithű kommunistához megy férjhez, így feddve el azt a társadalmi megvetést, szálnalmat, amely a szovjetek által megerőszakolt nőkre tapadt.

Élethosszig tartó frusztrációk, kínzás, testi és lelki sebek egymásra rétegződése és elhallgatása – így lehetne röviden jellemezni a regény fabuláját, mely dokumentarista traumaregényként bontakozik ki.

III. Sofi Oksanen „traumanyelve”

Az a látszólagos ellentmondás, amely az elmondhatóság/elbeszélhetőség kapcsán trauma és irodalom között gyakran felmerül, könnyen feloldásra találhat. A trauma egyik fő jellegzetessége, hogy a rá való reakció a hallgatás, de a trauma irodalmi értelemben elmondhatóvá válhat, ha létrejön az ehhez szükséges irodalmi nyelv.³⁷⁷ Ez a nyelv nem hallgat a traumáról, hanem megjeleníti a törést, ám erősen különbözik a trauma előtti nyelvtől, ahogy az a dolgozat későbbi részeiben bővebb kifejtést kap. A kialakuló „új” nyelv nem lehet „naiv”, hanem Menyhért Anna szavait idézve egyfajta *mégis-beszéd*ként képes megjeleníteni a kételyt, a bizonytalanságot, valamint a szorongást és annak emlékét.³⁷⁸

Jelen munkámban nem törekedhetek arra, hogy a trauma fogalmának genealógiáját, definícióit, elméleteit maradéktalanul megjelenítsem, hiszen a trauma fogalmi ernyője szinte minden tudományterületet érint, nem beszélve a szó köznapi devalválódásáról.³⁷⁹ A trauma (gör. τραῦμα = seb), mielőtt a 19. század végén, 20. század elején megszülető pszichoanalízis

---

³⁷⁷ MENYHÉRT 2008: 6.

³⁷⁸ Uo. 6.

³⁷⁹ MÉSZÁROS Judit például megjegyzi: „Manapság úgy beszélünk a traumáról, hogy szinte fel sem merül, mit is értünk alatta. Beépült a kifejezés a szakmai és a mindennapos szóhasználatba. Már minden fájdalmas élményt, veszteséget, csalódást a trauma szóval illetünk.” – MÉSZÁROS 2003: 67

Továbbá Mieke BAL arra hívja fel a figyelmet, hogy a trauma szó köznapi használata teljes mértékben ellentétben áll a tudományos jelentésével. BAL, Mieke 2002: 33.

egyik alapító fogalma lett volna, orvosi (sebészeti) műszóként volt használatos fizikális sérülések leírásaként.³⁸⁰ A 19. század második felében vált lelki/pszichés sérüléseket jelölő fogalommá, melyek háttérben általában háborús élmények, balesetek, szexuális és egyéb (testi-lelki) erőszaktételek álltak. Sigmund Freud egyik elgondolása szerint a trauma létrejötte azt jelenti, hogy a szervezetnek nem sikerült lereagálni azt a heves megrázkódtatást (sokkot), amely a testi-lelki zavarokat kiváltotta, és idegen testként marad meg az egyén pszichikumában.³⁸¹ A tényt, hogy a trauma sérülést okozó életesemény, egyik megközelítés sem vitatja. A trauma multi-/interdiszciplináris fogalommá válásával a pszichoanalitikus traumadefiníciók a többi társtudománnyal (kulturális antropológia, feminista elméletek, irodalom- és kultúratudományi elméletek, történettudomány) együtt alkotják meg azt a komplex (tudományközi sajátosságokat magán hordó) jelentést, amelyet a traumaelmélet magában foglal, kiemelve a társadalom és az egyén elszakíthatatlanságát, ugyanis a kollektív és individuális trauma sokszor összefonódva jelennek meg.³⁸² A tanulmány fogalmi rendszeréhez és gondolatiságához Menyhért Anna traumadefiníciója áll a legközelebb, mely a nyelv szerepét helyezi kiemelt pozícióba, valamint megjeleníti az egyéni és kollektív trauma viszonyának reprezentációját. Eszerint:

„A trauma [olyan] sérülést okozó életesemény, amely elszenvedőjét kiszakítja [...] saját életének folytonos idejéből, másrészt pedig a nyelvből, a nyelvben-létből, hiszen fő jellemvonása, hogy nem elmondható. Gyógyulása pedig alapvetően nyelvi jellegű, hiszen az elmondás révén valósul meg.³⁸³ [...] Mert ahogy az egyén traumája a

---

³⁸⁰ J. LAPLANCHE – J.-B. PONTALIS 1994: 486.

³⁸¹ BAKÓ 2009: 18.

³⁸² ERŐS 2007: 16.

³⁸³ MENYHÉRT 2008: 6.

nyelv és a másik révén, úgy a kollektív trauma, a nyelv traumája a beszélők révén oldódhat fel.”³⁸⁴

A következőkben a *Tisztoogatás* című regény kapcsán e megállapítást alapul véve értelmezem a regény traumatikus momentumait, mozzanatait. Noha a regény következetesen reduktív nyelvhasználatot alkalmaz, megfigyelhető, hogy az erőszak hatására bekövetkező törést (és azok poszttraumás ismétlődéseit) figuratív nyelvezettel ábrázolja. Juliet Mitchell brit feminista pszichoanalitikus a trauma és annak nyelvi ábrázolásmódja kapcsán kifejti, hogy a trauma nyelve „az álmok vizuális nyelvének verbális változata”, vagyis a trauma nyelvi reprezentációja metaforikusan válik lehetségessé.³⁸⁵ Mitchell kiemeli továbbá, hogy a „traumanyelv” inkább az *érzés*, semmint a *jelentés* kifejezése.³⁸⁶ E megállapítás relevanciája az idézett szövegrészlet kapcsán is megállapítható, hiszen a trauma szilánkos állapotát, a testi és pszichés törést poétikusan jeleníti meg. Aliide Truu regénybeli élettörténetében a községközi trauma képe konzerválódik, és hatása disszociációkban, valamint poszttraumás emléketörések formájában játszódik újra, jelezve, hogy a sokkos élmény képtelen beépülni szervezetébe.³⁸⁷

Míg a regénybeli figuratív nyelvezet a pszichés törés eszközeként/ábrázolójaként fogható fel, addig a műben domináló reduktív nyelvhasználat összefüggésbe hozható a (női) test eltárgyasításával. A regényben Oksanen a KGB által használt nyelvet imitálja,³⁸⁸ mely olyannyira eltárgyasítja az embert, hogy az többé már nem számít humán lénynek, így

---

³⁸⁴ Uo. 9.

³⁸⁵ MITCHELL 1999 (1998): 81.

³⁸⁶ Uo. 81.

³⁸⁷ SÉLLEI Nóra az *inkorporáció* freudi fogalmát alkalmazza arra a sikertelen gyász munkára, amely során az elszenvedő egyén a traumát konzerválja, és feldolgozatlansága miatt életen át tartó teherként hordja. PETŐ 2018: 155.

³⁸⁸ OKSANEN 2011: 1001.

következmények nélkül bármi megtehető vele.³⁸⁹ Megállapítható, ha egy elnyomó rendszer hatalmat akar gyakorolni az egyén felett, nem bánik vele emberhez méltóan, megfosztja hangjától, és véleményét, akaratát semmibe veszi. Az ember „anyagként” kezelése a fenti idézetben a nyelv által metaforikussá válik, hiszen Aliide a sokk és a fájdalom hatására különféle halmazállapotokként folyik össze a térrel. Én-érzetünkhöz szorosan kapcsolódik a testi téren kívüli tériesség,³⁹⁰ és ez a *Tisztoztatásban* is tetten érhető, legerősebben Aliide községházi kihallgatásakor, amely megsemmisítő eszköze a kínzás:

„Aliide kezét hátrakötötték, fejére zsákot húztak. [...] A szöveten keresztül semmit nem lehetett látni. [...] Aliide ingét letépték, gombok koppantak a kőpadlón, a falakon, német üveggombok, és aztán – ő egérré változott a szoba sarkába, léggyc a lámpán, és elreppent, szögge változott a gipszkarton falban, rozsdás rajzszögge, rozsdás rajzszög volt a falban. Légy volt, és a nő meztelen mellén sétált, a nő a szoba közepén volt, fején zsák, és ő átsétált a friss zúzóadásokon, a vér összezsomósodott mellének bőre alatt, véraláfutásokon keresztül húzódtott a légy útja, a feldagadt mellbimbókból kibuggyant vér földrészeket formált. [...] Az a nő a szoba közepén, zsákkal a fején, idegen volt, Aliide pedig messze járt, szíve parányi hernyólábakon futott repedésekbe, lukakba, barázdákban egygyé olvadt a gyökérrel, amely a szoba alatt nőtt a földben. *Csináljunk belőle szappant?* [...] A nő a szoba közepén nem mozdult.” (144.)

Az idézett szöveg megjeleníti, ahogyan Aliide bántalmazása, fájdalmai, traumái következtében kiemelkedik énjéből, s önmaga (teste és tudata) tárgyává válik.³⁹¹ Ferenczi Sándor traumaelméleti vizsgálódásaiban többek

---

³⁸⁹ Uo. 1001.

³⁹⁰ Uo. 12.

³⁹¹ Ezen a ponton párhuzam vonható POLCZ Alaine *Asszony a fronton* című önéletrajzi művével, melyben hasonlóságot mutat az erőszak nyelvi

között arról beszél, hogy a váratlan sokkra adott reakció rövid pszichózist hozhat létre, mely során a személy kiszakad a valóságból. Ebben az állapotban minden pszichés tevékenység, kognitív funkció (észlelés és gondolkodás), valamint a mozgásképeség is megbénul a sokkhatásra adott reakcióként.³⁹² Az ellenállóképtelenség e passzív momentumában a személyiség képlékennyé, fragmentálttá, vagy akár atomizálttá is válhat,³⁹³ ahogyan azt az idézett részlet is megjeleníti. Aliide én-érzete a sokk hatására reagálva magába építi a test terén kívül eső entitásokat, tudatában mintegy átvedlik léggyé, és külső szemlélőként tekint magára. A pszichózis hatására légy mivoltában, légy szemmel, önmagát rothadó, beköpendő húsnak látja. Ezzel együtt a fizikális tériség is átváltozik számára:

„A szoba közepén lévő nő fejét vödörbe nyomták. Aliide odakint volt a nedves földön, orrában föld, hajában föld, fülében föld, és kutyák szaladgáltak át fölötte, tappancsuk alatt benyomódott a föld, amely

---

megjelenítésével. POLCZ Alaine-nál is arról olvashatunk, hogy míg erőszakolják, mintegy kívül kerül a testén. Az erőszakjelenetnél a szöveg nyelviségében is radikális váltás következik be: feltűnően absztrakt, poétikus nyelvre vált, sugallva ezzel azt, hogy erről a szörnyűségről leíró prózanyelvvvel nem lehet beszélni, csak figuratív, költői absztrakció révén. Ezt támaszthatja alá az alább közölt idézet a műből, melynek forrása: POLCZ Alaine: *Asszony a fronton* [Az alábbi idézet forrása: POLCZ Alaine 2017 (1991). *Asszony a fronton*. Budapest. Jelenkor. 106–107.] „Az esperes nagy belső szobájában tértem magamhoz. Az üvegek kitörték, az ablakok bedeszkázva, az ágyban nem volt semmi, csak a csupasz deszkák, azon feküdtem. Az egyik orosz volt rajtam. Hallottam, ahogy a mennyezetről egy női hang csapott le: anyu, anyuka! – kiabálta. Aztán rájöttem, hogy az én hangom az, én kiabálok. Mikor rájöttem, abbahagytam, csendesen, mozdulatlanul feküdtem. A tudatommal nem tért vissza a testérzékelésem, mintha megdermedtem vagy kihűltem volna. Az ablaktalan, fűtetlen szobában, meztelen alsótesttel fázhattam is. Nem tudom, még hány orosz ment át rajtam azután, azt se, hogy azelőtt mennyi. Mikor hajnalodott, otthagytak. Fölkeltem, nagyon nehezen tudtam mozogni. Fájt a fejem, az egész testem. Erősen véreztem. Nem azt éreztem, hogy megerőszakoltak, hanem azt, hogy testileg bántalmaztak. Ennek semmi köze nem volt az öleléshez, sem a szexushoz. Semmihez se volt köze. Egyszerűen – most jövök rá, ahogy írom, hogy a szó pontos: – erőszak. Az volt.”

³⁹² DUPONT 2001: 16.

³⁹³ Uo. 16.

lélegzett és jajgatott [...]. És valahol krómbőr csizmák, valahol bőrkabát, valahol vodka hideg szaga, valahol orosz és észt keveredett [...].” (145.)

A trauma következtében az egyetlen mód az élet folytatásához az, ha az elszenvető szubjektum megpróbálja eltávolítani magától a megtörtént eseményeket.³⁹⁴ Aliide Truu későbbi rögeszmés légyhessegetése a múltbeli események eltávolításnak visszatérő motívuma: légy szállt megsebzett testére a községközi éjszakán, és a sokk hatására tudatában eggyé vált azzal, légy szemmel detektálta magát és környezetét. Ezt tovább halmozza, hogy később Légy [Kärbes] álneven működött ügynökként. Az említett rögeszmés cselekvés kapcsán felsejlik annak lehetősége is, hogy a legyek üldözésében Aliide önmagától és kozslott múltjától is szabadulni próbál. Sofi Oksanen írói következetességét és pszichológiai ábrázoló érzékenységét dicséri, hogy a regényben az emléketöréseket – mint ahogy az szóba került – figuratív költői nyelvezettel ábrázolja, így érzékeltetve azt, hogy a trauma csak metaforikusan válhat artikulálhatóvá.

A fentiek alapján a test és a psziché tehát nem érthető és értelmezhető a térjelentésektől elszakítva, „mert a tér annak a módja, ahogyan a test testként realizálódik”.³⁹⁵ Aliide teste a tér tartozéka, ahogyan az emberi test maga is tériesség. Az erőszakot bemutató szövegrészletet vizsgálva konklúzióként levonható, hogy a komplex kegyetlenség szemléletesen hozza létre a transzformációs tereket.³⁹⁶ Aliide tudata a meggyalázás hatására *máshogy* kezd el működni: „kikapcsol”, megszűnik; transzformálja a tér-idő síkokat, és önmaga (testi-tudati) valóságát is megkérdőjelezi.

---

³⁹⁴ PETŐ 2018, 155.

³⁹⁵ FARAGÓ 2014: 12

³⁹⁶ Uo. 12. (FARAGÓ Kornélia gondolatmenetét, amelyet kifejt SZVOREN Edina *Nincs, és ne is legyen* című műve kapcsán, a *Tisztelet*-ra alkalmazom.)

IV. Aliide Truu mint traumatizált szubjektum

Sofi Oksanen megjegyzi, hogy azért nem kronologikus idővezetésű a regény, mert az időrend alkalmazásával nem akarta azt az illúziót kelteni, hogy a trauma egésze elmondható.³⁹⁷ Aliide Truu traumáinak írói ábrázolásáról elmondható, hogy Sofi Oksanen komplex és releváns pszichopatológiai kórképet jelenít meg nála. Jacques Derrida *Milyen az, amikor rettegünk?*³⁹⁸ kérdésére a regényben Aliide Truu sorsábrázolása vonatkozásában sejlik fel a legmélyrehatóbb választ, ugyanis a törés egyéni tapasztalatai, ahogyan az eddigiek bizonyíthatták, nála különösen árnyalt ábrázolást kapnak. Jacques Derrida *A halál adománya* című munkájában abból indul ki, hogy „a titok mindig rettegést kelt”.³⁹⁹ Aliide esetében a nem múltó félelem, valamint a komplex trauma-eredetű disszociációi generalizálója a titokkal járó rettegés. Szüntelen félelem tölti el attól, ami a múltban már megtörtént vele: poszttraumás emléketöréseiben a nemi erőszak és a megalázás tapasztalatai játszódnak újra. Mindehhez kapcsolhatóan Derrida rámutat arra, hogy a traumatizáció következtében „a félelemtől félünk, a szorongástól szorongunk - és rettegünk. Rettegünk ebben a különös ismétlődésben, ami egy kétségbevonhatatlan múltat (a csapás megtörtént, a trauma már bennünk van) kapcsol össze egy előre nem látható jövővel [...]”.⁴⁰⁰ Az előrevetítés itt idézett derridai konstrukciója, mely a törés „időntúli” tapasztalatára alapoz, Aliide kapcsán is releváns lehet, hiszen beivódott alaptapasztalattá válik számára a megalázás és a kínzás. *A pszichiátria átfogó tankönyve* (N. C. Andreasen: *Comprehensive Textbook of Psychiatry*, 1985) a pszichés traumák közös jellemzőjének „az intenzív félelem, a kiszolgáltatottság, a kontrollvesztés és a megsemmisülés

---

³⁹⁷ OKSANEN 2011: 1002.

³⁹⁸ DERRIDA 2011 (1999): 55.

³⁹⁹ Uo. 55.

⁴⁰⁰ Uo. 56.

fenyegetésének” érzését tartja.⁴⁰¹ A traumatikus esemény általános jellemzője, hogy kiszolgáltatottságot és rettegést okozhat.⁴⁰² Aliide Truu kapcsán a poszttraumás stressz-zavar tünetei közül leginkább az emléketörés (*flashback*) jelenik meg; a kínzással egybekötött kihallgatása évekkal később is felidézi benne a sokk „többdimenziós” érzését, mely félelemmel és rettegéssel párosul. Ezzel együtt a traumás emlékezet jellegzetességét is magán hordozzák az említett emléketörések. A traumás emlékezet Robert Jay Lifton szerint olyan „kitörölhetetlen kép”, mely gyakran egyetlen képsorrrá merevül ki,⁴⁰³ akárcsak Aliide számára a községházán elszenvedett események. E kimerevített traumatikus kép és a testi érzések gyakran összefonódnak a szövegben, mely heves érzelmi reakciókkal, izgatottsággal jár.⁴⁰⁴ A fixálódott trauma többször generalizálódik Aliidéban, ennek érzékletes példája lehet a következő idézet:

„Porzott a homok, Aliide tüsszentett, és jól ismert lépéseket hallott, a léptek jól ismert ritmusát. A köszöntés harsonaként zengett, Aliidénak fel sem kellett emelnie a fejét, ismerte a hangot, azé az emberé volt, aki a községháza pincéjében átment a másik szobába Lindáért. [...] Aliide megpróbált bólogatni, bár az volt az érzése, hogy izzó bőre menten összerántja, miközben madárcsőrök csiripeltek a fákon, és mohó kis csőrűkkel darabkákat csipkedtek a kék égből és a fehér felhőkből, csipkedés, csiripelés, csipkedés, csiripelés, csipkedés, csirip-csirip, csipp, nyelés, csipp, köpés, szemük feketén forgott, és minden homokszemcsés lélegzetvételére megugrottak.” (199–200.)

Ahogy az idézett részletből látható, a traumatikus élmény a már felvázolt figuratív nyelvezeten jelenítődik meg, mely abszurdításba fordul képeivel és képzettársításával képes érzékeltetni a koherens nyelven

---

⁴⁰¹ Idézi: HERMAN 2003: 50–51.

⁴⁰² Uo. 51.

⁴⁰³ Idézi: Uo. 55.

⁴⁰⁴ Erről lásd: Uo. 54–60.

leírhatatlan/elbeszélhetetlen traumát. Aliide Truu traumás identitása felidézheti a freudi *emlékezés, ismétlés és átdolgozás* hármas elképzelését,⁴⁰⁵ hiszen a nem múltó sokkos emlékek hatására későbbi poszttraumás emlékbetörései az események átdolgozására kényszerítik, amely kognitív torzítások és kétes cselekedetek (gyilkosság, hazugság) formájában jelenik meg nála.

V. Feldolgozás és/vagy feloldozás?

Sofi Oksanen *Tiszítogatás* című műve olyan pszichológiai érzékenységgű (fikciós) dokumentumregény, amely tematizálja és reprezentálja a trauma univerzális, tértől és időtől független (egyéni és társadalmi) tapasztalatát. Mint ilyen, nem társtalan alkotása a 20. századi és kortárs irodalomnak. A szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak egyik legtöbbet idézett műve Anonyma *Egy nő Berlinben* című naplója, mely először angolul jelent meg 1954-ben.⁴⁰⁶ A történet, akárcsak a *Tiszítogatás*, alapvetően objektív nyelvezeten íródott, mely a tanúvallomások stílusát idézi, központjában a szexuális visszaélés ábrázolása áll.⁴⁰⁷ Magyar viszonylatban a legfontosabb társalkotásnak a már említett *Asszony a fronton* (1991) tekinthető, mely Polcz Alaine irodalmi igénnyel megírt önéletrajzi naplója. A három mű (az *Egy nő Berlinben*, a *Tiszítogatás* és az *Asszony a fronton*) a nyelvezet váltakoztatásában is hasonló jellegzetességeket mutat. A leíró, elbeszélhető részek objektív, érzelemmentes nyelven fogalmazódnak meg, míg az erőszak reakciójaként az elbeszélhetetlen trauma figuratív nyelvezeten kap ábrázolást. Az irodalmi reprezentációt Sofi Oksanen, Anonyma és Polcz Alaine esetében is az igazságtartalmak naplószerű rögzítése jellemzi, azzal az eltéréssel, hogy

---

⁴⁰⁵

BORGOS

Anna

recenziója

nyomán:

<http://gyogyitonokert.hu/wp/gyogyitonok/konyvajanko/>

⁴⁰⁶ Marta HILLERS (1911–2001) írói álneve ANONYMA volt. Említi: PETŐ 2018: 149.

⁴⁰⁷ Uo. 149–150.

Oksanen nem (kizárólag) saját történetét, hanem korabeli dokumentumokból merítve alakítja ki a cselekményt.

Sofi Oksanen elemzett regényében az észttörténelmi válság, melyben diktatúrák torlódtak egymásra, az egyéni (női) sorsokkal együtt jelenik. Az elnyomás és erőszak hatására jelentkező pszichopatológias tünetek leginkább Aliide kapcsán válnak érzékelhetővé, mint ahogy az fentebb kifejtetett. Aliide elfojtott destruktív erők, torz titkok, terhek, bűncselekmények halmozója: Martinnal, pártorganizátor férjével él régi házukban, melyből a hozzájárulásával deportálták nővérét, Ingelt, annak lányát, Lindát, s ugyanebben a házban rejtegeti Ingel nacionalista férjét, Hansot, aki iránt reménytelen szerelmet érez. Nem csoda hát, ha Aliide elfojtott pszichés zavara öröklődő átokként gyűrűződve sújtja generációról generációra a család nőutódait, különösképpen Zarát. A mű finn címe *Pubdistus*, mely szó magyar megfelelője a tisztogatás. A tisztogatás a 20. század történetét végigtekintve, terhelt szó, Sofi Oksanen megjegyzi, hogy minden nyelvben más konnotáció társul hozzá, és kiemeli: „én magam azt szerettem volna, hogy a szó jelezzen valamiféle tisztítási, tisztulási folyamatot, amely kapcsolódhat például a tűzhez vagy akár a vízhez”.⁴⁰⁸ A megtisztulás csekély és kétes lehetősége abban válik megláthatóvá, hogy Aliide megöli Zara szexuális kizsákmányolóit, fogvatartóit, Pását és Lavrentit. Sofi Oksanen műve társadalmi jelenségek, főként a nőkérdés, az erőszak történeti és kortárs, pszichológiailag releváns megjelenítésével olyan elhallgatott tartalmakat fed fel, amelyek többé nem lehetnek némák, hiszen megszólítják nemcsak Európa posztkommunista/posztszocialista országait, hanem az egész világot is, amint azt a regény(ei)nek számos fordítása alátámasztja.

---

⁴⁰⁸ OKSANEN 2011: 1003

Felhasznált irodalom

Primer irodalom

POLCZ Alaine 2017. *Asszony a fronton*. Budapest. Jelenkor.

Sofi OKSANEN 2010. *Tisztogatás*. Budapest. Scolar.

Szekunder irodalom

a) *Pszichológiai, pszichoanalitikus, irodalomelméleti szakirodalom*

DR. BAKÓ Tihamér 2009. *Sorstörés* (A trauma lélektana egy pszichoterapeuta szemszögéből). Budapest. Psycho Art.

BAL, Mieke 2002. *Travelling Concepts in the Humanities (A Rough Guide)*. Toronto-Buffalo-London. University of Toronro Press.

DERRIDA, Jacques 2011 (1999). *A halál adománya: adni – kinek?* (A tudás paradoxona). In: GULYÁS Gábor – SZÉPLAKI Gerda (szerk.) 2011. *Az árnyék hegye* (Tanulmányok a hatalom, a morál és az erőszak kérdéseiről). Pozsony. Kalligram. 55–80.

DUPONT, Judith 2001. *A trauma fogalma Ferenczinél és hatása és hatása az újabb pszichoanalitikus kutatásokra*. In: ERŐS Ferenc, RITTER Andrea (szerk.) 2001. *A megtalált nyelv*. Budapest. Új Mandátum.

ERŐS Ferenc 2007. *Trauma és történelem* (Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok). Budapest. József Műhely.

FARAGÓ Kornélia 2014. *Értelmező testek – testértelmezések*. In: BOROS Oszkár, HORVÁTH Kornélia, OSZTOLUCZKY Sarolta, VARRÓ Annamária, ZSUPPÁN Klaudia (szerk.) 2014. *Test-konceptusok és test-reprezentációk az irodalomban és a kultúrában*. Budapest. Gondolat Kiadó.

HERMAN, Judith 2003. *Trauma és gyógyulás* (Az erőszak hatása a családon belüli bántalmazástól a politikai terrorig). Budapest. Héttér-Kávé–NANE Egyesület.

LAPLANCHE, J. – PONTALIS, J.-B. 1994. *A pszichoanalízis szótára*. Budapest. Akadémiai Kiadó.

MENYHÉRT Anna 2008. *Elmondani az elmondhatatlant* (Trauma és irodalom). Budapest. Anonymus–Ráció.

- MÉSZÁROS Judit 2003. *A modern traumaelmélet építőkövei. Ferenczi paradigmaváltása a traumaelméletben.* In: JUHÁSZ Angéla (szerk.) 2003. *A gyöngéd analitikus és a kemény tudományok.* Budapest, Animula.
- MITCHELL, Juliet 1999 (1998). *Trauma, felismerés és a nyelv helye.* In: Thalassa, 1999., 2–3: 61–81.
[http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(10\)1999_2-3/061-81_J-Mitchell.pdf](http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(10)1999_2-3/061-81_J-Mitchell.pdf) (utolsó letöltés: 2019.11.12.)
- PETŐ Andrea 2018. *Elmondani az elmondhatatlant* (A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt). Budapest. Jaffa.
- B) *Irodalomtörténeti/irodalomelméleti szakirodalom Sofi Oksanen vonatkozásban*
- BORGOS Anna recenziója a *Tisztogatás*ról:
<http://gyogyitonokert.hu/wp/gyogyitonok/konyvajanelo/> (utolsó letöltés: 2019.11.17.)
- GYÜRKY Katalin 2012. *Biztos benne, elvtársnő? Sofi Oksanen regényeiről.* In: Jelenkor, 2012/5. 1124–1129.
- Sofi OKSANEN 2011. *A diktatúra természetrajza.* In: Jelenkor, LIV. évf., 10. szám, 2011. október
- THOMKA Beáta 2011. *Kelet-Európa, millenium és punk etika* (Sofi Oksanen: *Tisztogatás*). In: Jelenkor, LIV. évf. 5. szám, 2011. május
- THOMKA Beáta 2014. *Ész történelmi trilógia* (Sofi Oksanen regényei). In: Literatura, XL. évf. 2014/4.

KONKVISZTÁDOROK A SZEMHÉJ MÖGÖTT

A gamer generáció esztétikája

BIRÓ ISTVÁN

Bevezetés

*„Az ördög nem az anyag fejedelme, az ördög a szellem elbizakodottsága,
a mosolytalan hit, a soba kétségbe nem vont igazság.”*

Umberto Eco: A rózsza neve

Mikor a modern művészet interpretációja és hierarchikus viszonya szóba kerül, egy vélt vagy valós gondolatterben helyezzük el koordinárendszerünket. Az a dualista-heurisztikus irodalomértelmezés, ami hídként feszül a zoroasztriánus és neoposztmodern világkép között, a valóságunkban épp zenitre ért. Az átmenetek korát éljük, egyben egy új korszak hajnalát is az esztétikai értelmezés terén, hasonló, mint a filmművészet betörésekor. Generációnk megélte az egyszerű képi alakzatokból álló játékok evolúcióját a filmszerű grafikai minőségig. Ezzel együtt pedig megélte azt a bigott, megérteni képtelen és hamis dilemmákon alapú ítélkezést is.

Valós kérdés, hogy művészet, konkrétan esztétikai kategória-e a számítógépes és a konzoljáték⁴⁰⁹ (továbbiakban videojáték).⁴¹⁰ Nagyjából annyi információt helyeztek el róla, hogy „rétegműfaj”, melynek megvannak a maga „egyedi hatásai”, és éppenséggel némi hasznót, értéket is tulajdoníthatunk neki, olyasfélét, mint mondjuk a tündérmeséknek vagy a Rubik-kockának.⁴¹¹

---

⁴⁰⁹ A videojáték olyan elektronikus játék, amely a felhasználói felülettel való folyamatos kölcsönhatást foglalja magában, valósidejű vizuális visszajelzést generál a két- vagy háromdimenziós megjelenítő eszközön (pl. tévéképernyőn, számítógépes monitoron), valamint további érzékszerveinkre is hathat.

⁴¹⁰ RABIN 2005.

⁴¹¹ Nemrég jelentek meg újabb bejegyzések „Gamer nemzedék” címmel, melyben okos irodalmárok és esztéták merengenek, hogy vajon mi is lehet ez a furcsa dolog,

Kiváló történetvezetés vagy megkapó grafika ide vagy oda, a legtöbben talán odáig mennek, hogy a műfaj egyes darabjaira rámondják: „már” (vagy „talán/ esetleg”) művészet, a maradékot pedig száműzik valami alantasabb szférába. Ami engem illet, mióta rájöttem, hogy Hideo Kojima⁴¹² vagy Markus Persson munkája sokkal többet (és egészen mást) mozgat meg bennem, mint egy újabb eszképipista kamaradarab, foglalkoztat az a kérdés, hogy ez az értékelés jogos-e vagy sem. Hogy egy kézzelfogható analógiával szolgáljak: manapság szinte pontosan azokkal az érvekkel támadják a videojátékokat, mint egy évszázada a filmeket.

A film hatalmas erénye a XX. század elején az volt, hogy a művészetet elhozta a tömegeknek, akik akkor már nem részesülhettek a színházművészetből, ami pedig visszahúzódott a kőszínházak mélyére. A film vonzereje ezen felül a szintetizáló hatásban rejlett, ami ma is érvényesül. Ötvözi az álló- és mozgóképet, a zenét és a drámát. Sokáig ez elegendőnek is bizonyult, de ahogy a nézőközönség egy része a passzív befogadásról az aktív cselekvésre állt át, úgy az élmény középpontjába az interakció került. A posztmodern esztétikai értelmezés szerint minden befogadó egyben az adott mű társszerzője is, hiszen a pszichológiai lenyomat nem egyezik meg az alkotó szándékával minden esetben⁴¹³, sőt, azzal ellentétes is lehet. A videojátékok már a korai időkben ezt az esztétikai érzetet elégitették ki a döntéshelyzetek beépítésével, a lenyomat nem pusztán befogadásával, hanem teremtésével. Így a mindenható mű vagy mindenható olvasó (befogadó) kettőssége feloldható a videojátékokkal, melyek megtestesítik az esztétikai szinkretizmust.

---

amelyért milliók rajonganak, pedig ők már rég megmondták, hogy vacak. Gamer nemzedéknek nevezzük az interaktív visszajelzéseken alapuló játékokat már készség szinten használó generációt.

⁴¹² Kodzsima Hideo (小島秀夫). Hideo Kojima Japán játékfejlesztő és dízájner. nevéhez kötődik a Metal Gear sorozat.

⁴¹³ BÓKAY 1997.

A kanonizált esztétikum elveit azonban nem tudjuk számonkérni a videojátékokon, hiszen alapvetően nem művészeti, hanem szórakoztató céllal hozták létre őket, és befogadásukhoz az előfeltételeket adottnak tekintették. Ez egyfajta szellemi állapot, amelyet nem csak egyénileg, de tömegszinten is tudunk definiálni. Ahogy a tömegfilm befogadói is hasonlóan reagáltak a vásznon zajló eseményekre, úgy egy játékos cselekvési mintája is hasonló lesz, legyen amerikai, japán vagy éppen magyar.

II. Barbárok a monitor mögött

A kutatásom kiinduló gondolata az, hogy az esztétikai megújítás nemcsak a művészetre értendő, hanem a befogadó közegre is. Az esztétikai redefiníciónak ebben a szakaszban nagyobb szüksége van az új közegre és az új állapotterekre, mint azoknak a régi művészetekre. Ilyen új közeg a virtuális tér, a virtuális testek világa. A virtuális világ művészetét jó közelítéssel úgy kell tekintenünk, mint egy folyamat termékét, ami reakcióként indult a valóságtól eltávolodó művészeti ágakkal szemben.⁴¹⁴

Mikor arra kerül a sor, hogy a prekoncepciókon túllépve érvelni is próbálnának amellett, miért alacsonyabb rendű a videojáték (vagy általában a gamer- és képregénykultúra), néhány egyszerű érv szokott előkerülni. Két fő típust különíthetünk el. Az egyik szerint ezzel a műfajjal az a baj, hogy infantilis és profán: klisékkel dobálózik, nem sarkall gondolkodásra. A legnagyobb gonddal kivitelezett játékok és képregények legfeljebb „igényes iparasmunkák” lehetnek, melyek elszórakoztatják az embert, de ekkor sem éri el a valódi, gazdag és elgondolkodtató művészet magasságait. Az egydimenziós esztétika, mely csak kanonizált és populáris szempontrendszer ismerő iskolája vívja itt utóvédharcait, a nem élő populáris esztétikumot értéknek tekinti, és mint folklórt tanulmányozza és védi, de a velünk élő populáris esztétikumot mereven elutasítja. A művészetet hierarchiába

---

⁴¹⁴ GRIFFITHS 2010: 301-310.

kényszeríti, ahol a tömegkultúra egésze csak alárendeltje lehet a „magas” kultúrának. Ezen irányzat legmegengedőbb képviselői egészen a remisszióig elmennek, de komolyan nem veszik górcső alá a játékokat.⁴¹⁵

A másik jellegzetes vád szerint a gamer kultúra⁴¹⁶ – egyelőre maradjunk ezen az általános megnevezésen – hibája, hogy nem a valóságra reflektál. Nem az emberi kapcsolatok mibenlétét vagy a társadalmi problémákat elemzi, hanem fantáziavilágokat épít (mint a science fiction vagy a fantasy), vagy egyszerűen eltereli az emberek figyelmét (mint a könnyűzene, a videojátékok). Ezek pótszerek a látványosságba, a Trónok harca-szerű filmek, és witcherszerű játékok infantilizmusába menekíti a problémáitól szorongó mai embert, aki nem akar szembenézni a valósággal. Az ilyesmi kellemes időtöltés lehet, de biztosan nem művészet.

Ezen két vádnak alapvetően ugyanaz a logikai kiindulópontja. Noha mást mondanak, ugyanazt sugallják: hogy a gamerkultúra valamiféle alacsonyrendű pótlék a gondolkodni nem akaró emberek számára; szabadidős proxy-kultúra, a valódinak csak tökéletlen mása, mint a római antikvitást utánzó nehézkes palmyrai szobrok. Hasonló még abban is, hogy a művészetnek, a pusztá esztétikumon kívül feladatot szán. A művészetnek nevelnie kell, a befogadóra olyan hatást kell gyakorolnia, mely által az több lesz. Lunacsarszkij⁴¹⁷ még tartalmatlanságnak tartja a populáris kultúrát, de nem tartja veszélyesnek, míg a mai interpretálók már versenyt borzonganak a művészmozik és kamaraszínházak kiürültségén. Ezt egyfajta tömeges pszichózisnak tudják be.⁴¹⁸

---

⁴¹⁵ MOZIFOLKLÓR ÉS KAMERATÖLTŐTÖL: 450.

⁴¹⁶ Kelecsényi László: "Mindegy mi az, csak igaz ne legyen" - Kelecsényi László beszélgetése Király Jenővel (in: Filmvilág - filmművészeti folyóirat 2013/12)

⁴¹⁷ Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij (Poltava, 1875. november 24. – Menton, Franciaország, 1933. december 26.) bolsevik művelődéspolitikus, esztéta, kritikus, író, műfordító.

⁴¹⁸ LUNARCSAVSZKIJ 1968.

Itt érhető tetten a művelt ember legkomolyabb félelme a virtuális közeg új művészetétől, mely az egyoldalú műveltségből és merevségből sarjad. Az új virtuális terekben új kapcsolati hálók épülnek, melyeken új kódokon zajlik a kommunikáció. A skálafüggetlen hálózatok⁴¹⁹ elmélete szerint ezek már nem értelmezhetőek sem digitális, sem analóg, hanem csak kvantum alapú modellekkel. A videójátékok és képregényfilmek (áttelelésen értendő ez a sci-fi és a fantasyra) ellenfelei magukon viselik a XX. századi, tartalmilag a szocialista-realista, vagy szélsőségesen absztrakt, formailag szinte kizárólag a könyv médiumán alapuló nevelési rendszer mintáit. Míg eltökélten és óriási lendülettel küzdenek az új generációk olvasóvá, befogadóvá neveléséért, teljesen elfeledkeznek saját magukat igényes és értelmes befogadójává nevelni. Miután ez a már intakt szemléletű értelmiségi réteg találkozott a virtuális tér új tartalmaival, elkezdett bezárkózni, és ezen forma alacsonyrendűségét hirdetni. Nem értette az új kódokat, az új képi- és formavilágot, az interakcióra építő tartalmakat, összességében észre sem vette, hogy ezzel lenne valamilyen tennivalója, mert kizárta a műalkotások köréből. Nem gondolták végéig, hogy tulajdonképpen saját inadekvát kódolásuknak estek áldozatául amikor ennyi negatívumot tulajdonítottak a termékeknek. A régi módszerekre visszavezethetetlen alkotási folyamatok beazonosíthatatlanok, mivel a hasonlóan a hollywoodi szuperprodukciónak, nem egyéni, hanem kollektív működés eredménye.⁴²⁰

Az internetes közönség sokszor nem rendelkezett előfeltevésekkel, mivel a hagyományos művészet már nem tudta őket megszólítani. Az egyre

---

⁴¹⁹ BARABÁSI – ALBERT 1999.

⁴²⁰ Mindez egy szélesebb értelemben is megvilágíthatja a slipstream, a post-genre sci-fi és a heterogén esztétikák kulturális stratégiáját, hiszen a hibrid energia megtöri a populáris kultúra és a magas művészet témáinak, formáinak szilárd tradíciókból való eredeztetési kényszerét is: „Elvégre modern tapasztalat, hogy bárhonnan jöhet magas művészet, és az integrációs és dezintegrációs folyamatok mobilitása gyakran fölcseréli a centrumot és a perifériát.” (Radnóti Sándor: A piknik = R. S.: A piknik — Írások a kritikáról, Magvető, Budapest, 48–104 [95].)

jobban önmagába zárkózó magas művészet teljesen elveszítette a kapcsolatát a nagyobb közönséggel és a populáris művészeti ágakkal. A videojátékok világa nem folytathatja ott, ahol a film, a könyv vagy a képzőművészet abbahagyta, először elemeire kell bontsa a hagyományos művészeti nyelvet, és saját fejlődési szükségletei alapján újjá kell alkotnia a befogadó és a mű viszonyát. A hagyományos művészeti ágak művelői, főleg a magas művészeti formáknál, hagyományait tekintve egy homogén közönséget feltételeznek, azonban a videojátékok ezt nem engedhetik meg maguknak.⁴²¹ Nekik létkérdés a közönség kiterjesztése, a heterogén befogadói réteg megszólítása.

III. Populáris esztétika és sematikus szórakoztatás-e a videojáték?

Ha a gyökereit vizsgáljuk, akkor igen. A FPS⁴²², CRPG⁴²³ és RTS⁴²⁴, melyekből (több „nemesedési” és intézményesülési fázis után) a mai játékok műfajai megszülettek, valóban igénytelen, sokszor vulgáris iparosmunkák voltak: egy kaptafára készültek és a gamerek gátlástalan szórakoztatását szolgálták, nem pedig az analitikai képességeik fejlesztését, továbbá fittyet hánytak a társadalmi problémákra meg az örök eszmékre. (Nyilván egy csomó közkézen forgó hiedelmet is kritikátlanul megtartottak, így még rasszizmussal, szexizmussal és xenofóbiával⁴²⁵ stb. is lehet vádolni őket, ha valakinek nagyon kell a muníció.) A videojátékok előtörténetével kapcsolatban tehát mindkét vád – a közhelyszerűség és a „mondanivaló” hiánya – megállja a helyét.

---

⁴²¹ WEBER 2010.

⁴²² A First-person shooter (FPS), azaz a belső nézetű lövöldözős játék a videojátékok egy olyan műfaja, ahol a játékos belső nézetből, a főhős szemén keresztül látja az eseményeket.

⁴²³ Computer Role Playing Games. Olyan szerepjáték mely konzolja vagy asztali számítógépre van adaptálva.

⁴²⁴ RTS: A valós idejű stratégiai játék – rövid változatban „valós idejű stratégia”; angolul real-time strategy (game).

⁴²⁵ BURGESS 2011.

Térjünk át a jelenlegi helyzetre! Mint tudjuk, ma már temérdek videojáték jelenik meg, sok az egydimenziós sci-fi és a primitív önismétlő fantasy, főleg az olyan alkalmazott műfajokban, mint a számítógépes szerepjátékok. Kétségtelen, hogy a mai videojátékok jelentős része továbbra is inkább a vásári szórakoztatás örököse, semmint a magas esztétika ifjú kuzinja. Az akadémiai értékelések általában ezeket a műveket azonosítják az egész műfajjal.

Rögtön hozzá kell tennünk viszont, hogy a helyzet ennél bonyolultabb. A videojátéktermés komoly hányada ugyanis ma már nem fér bele a primitív pixeltobzódás kategóriájába. Rengeteg a furcsa, különutas alkotó, akiket már igényes tömegtermelőnek is bajosan hívhatunk, mert korántsem folytatásokat gyártanak sorozatban. Vannak, akik kifejezetten keveset jelentetnek meg, nagy műgonddal és aktuális problémák beemelésével (mint Hideo Kojima⁴²⁶), mások sokat írnak ugyan, de nagy kihagyásokkal és egész eltérő témákról, melyek időnként még ki is lógnak a zsánerből (mint a *Witcher*⁴²⁷ sorozat), megint mások sorozatírók ugyan, akár még kliséket is használnak, de ezt valami egészen sajátos, varázslatos technikával teszik (mint a *Dear Esther*⁴²⁸ alkotói). A sor nyilván folytatható. Ha hozzátesszük, hogy mindegyik felsorolt játék világsiker, kijelenthetjük, hogy a mai

---

⁴²⁶ Kojima itt a transzhumanizmus ember/gép relációját vizsgálja. URL: <https://www.upress.umn.edu/press/press-clips/japanese-postmodernism-and-fandom-the-rise-of-raiden-and-what-kojima-really-meant>

⁴²⁷ A *The Witcher* (az eredeti Wiedźmin szóból fordították) egy lengyel szerepjáték, melyet a CD Projekt első fejlesztőstúdiója készített és Lengyelországon kívül az Atari látta el a kiadói teendőit a 2007 októberében megjelent programnak. A játék a lengyel fantasy író, Andrzej Sapkowski Vaják című regénysorozatán alapul és a BioWare által fejlesztett Aurora Engine grafikus motort használja.

⁴²⁸ A *Dear Esther* egy először 2008-ban közzétett videojáték, ami azonban csak 2012-ben ért el számottevő sikert, miután jelentősen átalakítva újra kiadásra került a TheChineseroom által. Ez a játék volt az első "sétaszimulátor". Az ilyen kalandjátékok jellemzője, hogy a játékosnak nem vagy csak minimális mértékben van lehetősége az interakcióra a játékon belül, helyette a hangsúly a játék által művészien bemutatott világ vagy történet a játékos általi befogadásán van.

videojátékokban korántsem a zsigeri erőszak vagy az ingereker közvetlenül ható szórakoztatás az egyeduralkodó. A nagyvonalú általánosításokat tehát fenntartásokkal kell fogadnunk.

Azonban ne higgyük, hogy ezzel az apró relativizáló manőverrel megcáfoltuk az eredeti vádakat! Hiába hagyta el ugyanis sok fejlesztő a tömegtermelés terepét, hiába találunk egészen egyéni kezdeményezéseket, és hiába nagyok a játékok közt is az eltérések, nem tagadhatjuk, hogy a videojáték-műfajok továbbra is bővelkednek klisékben, a stílus helyett a cselekményre helyezik a hangsúlyt, és nem az emberi és társadalmi relációk elemzése a fő témájuk. A legtöbb játék ma is kitalált világokban játszódik, félig vagy alig kidolgozott figurákat használ, és nemigen tör filozófiai babérokra — amiben jeleskedhet, az az ügyes történetkészítés és a fantázia kiteljesedése. Nyilván mindenre található ellenpélda: a műfajt védelmezők kedvenc stratégiája, hogy keresnek valami egyedi fejlesztőt és különleges játékot, amely egészen hasonlít a magasabb esztétika művelőjéhez (mint a már említett Kojima vagy Simon Bradbury), vagy egy befutott képzőművészt, aki besegített játékoknál (mint Jakub Różalski), és a zsáner többi részét megvetéssel félresöprik, mondván: az csak a szemét a köznép; az igazi befogadó tudja, mit keressen. Ez a stratégia engem az eredeti sznobokra (*sine nobile*) emlékeztet, akik elkeseredetten próbálják arisztokráciájukat tettetni magukat, és élen járnak egykori ismerőseik becsméréseiben. Lehet azt el elvet követni, hogy a játékokat belepasszírozzuk a hagyományos esztétika sztereotípiáiba, épp csak az a gond, hogy meg kell tagadni hozzá a virtuális világ gyökereit, és bármennyire igyekszik az ember kimosdatni kedvenceit, mindig, a legnemesebb szerzőn is rajta marad a skarlátbetű, hogy valójában honnan is ered.

Lehet úgy tenni, mintha a játékokból mély társadalomkritikai jelentéseket és művészi intenciókat olvasnánk ki, de az ilyesmit nehéz komolyan venni. A játéknak nem célja a közhelyek kerülése, nem célja az

esztétikai hagyományra való reflexió és a társadalmi valóság elemzése. A videojáték nem esztétikai kategória. Kell még itt mit mondani valamit? Kell.

Az, hogy a videojátékok nagy része sematikus elemeket használ, hogy a cselekmény fontosabb benne, mint a jellemábrázolás, és hogy képzelt világokban játszódik a valódi helyett, annyira nyilvánvaló tény, hogy vitatkozni sem érdemes rajta. Nem az a kérdés, hogy tudunk-e találni pár rétegjátékot, akire ezeknek egy része nem igaz, és emiatt valami módon felmentést jelentenének az egész műfaj számára. A kérdés az, hogy a felszíni jegyek megállapítása egyenlő-e az esztétikai státusz megállapításával: a kérdés az, hogy a klisé-használat, a cselekmény elsődlegessége és a képzeletszerűség kizárja-e ez esztétikai minőséget.

Mint látható, a kedélyes magától értetődőséggel előadott ítéletek mögött valójában egy kész szempontrendszer lappang: határozott elképzelés arról, hogy mi nevezhető művészinak, és mi nem. Azonban ez az ítélkezési alap a vádaskodások során rendszeresen eltűnik. Emiatt pedig nem igazi érveket hallunk, hanem egy sor retorikailag hatásos, de logikailag hiányos következtetést.

IV. Ki viszi át a képernyő mögé?

Ha eljutottunk ideáig, fel kell tennünk a kérdést: mit tekintünk egyáltalán esztétikai kategóriának, és milyen jövőt szánunk neki? Mi az esztétika, mi a művészet? Nyilván millió meghatározást hallhatnánk róla a hivatalos kánonból (lehetőleg minél több idegen szóval). Ezeket azonban nyugodt szívvel félretehetjük, abból a megfontolásból, hogy hétköznapi kommunikációban is következetesen használjuk az „irodalom” szót anélkül, hogy vaskos elméleti meghatározásokat gondolnánk hozzá. Tehát nyilván van a fejünkben valamilyen prekonceptuális intuitív definíció arról, hogy mi az esztétika. Újabb, immár logikailag származtatott kérdésünk tehát az, hogy mire szoktunk gondolni, mikor „esztétikáról” beszélünk?

Innen már viszonylag könnyű a dolgunk. Mert mire is gondolunk a köznap beszélgetések során, ha a „művészetre” hivatkozunk? Az egyik válasz kiolvasható iskolai tanulmányainkból: Villonra, Picassóra, Leonardóra stb.; vagyis a hivatalos művészetre: arra, amit az esztéták és az általuk írt tankönyvek annak tekintenek.⁴²⁹ Lényegében tehát egy sor intézményesen (az akadémia, az iskolák stb. által) elismert szerzőről van szó – ez az egyik művészetelméleti meghatározás, melyre a műfajokról folytatott vitákban hivatkozni szoktunk. Ezt fogjuk „intézményi” definíciónak nevezni.

A másik lehetőség, a „művészet” szó másik köznap értelme szintén nagyon egyszerű: annyit jelent, hogy „színvonalas alkotás”. Jobban kibontva: „olyan alkotás, melyet szerintem nagy műgonddal és az átlagosnál nagyobb tehetséggel alkottak meg, melynek befogadása nagy élményt nyújtott nekem stb.” Avagy: „olyan alkotás, amit nagyon szeretek, és sokkal jobb, mint amelyet a tömeg élvez”. Ez utóbbi kicsit rosszindulatú átfogalmazás, de azért van benne igazság. Az ilyen típusú szóhasználatot hívjuk a továbbiakban az irodalom „szubjektív” definíciójának.

Összefoglalva: a „művészet-e a videojáték?” kérdést visszavezettük arra a mögöttes kérdésre, hogy mit is értünk „művészet” alatt, mikor illet kérdezzünk. Arra jutottunk, hogy a fogalmat a köznyelv szemszögéből kell megközelítenünk, a köznyelvben pedig egyrészt a hivatalos (akadémiai) művészetértelmezést értjük alatta, másrészt pedig a számunkra emlékezetes, lenyűgöző, értékes stb. alkotásokra aggatjuk díszítő címkéként. Ebből viszont máris kiolvashatjuk a választ kiinduló kérdésünkre: a videojáték nem művészet az első definíció szerint, mivel jelenleg nem oktatják az iskolákban

---

⁴²⁹ Ez egy sajátos „üres” definíció: nem mondja meg, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkeznek a művészeti alkotások, hanem a szakértők közmegegyezését veszi alapul. Egy regény, vers nem attól lesz irodalom, hogy valami sajátos belső értékkel bír, hanem attól, hogy a professzorok annak tekintik. Jól látszik ez a művészeti ítéletek változékonyságán: Shakespeare-t például a közvetlen utókor enyhén ízléstelen népszórakoztatónak tartotta, aztán a 19. század környékén hirtelen rájöttek, hogy a nyugati kultúra egyetemes génusza.

és alig kutatják az egyetemeken, és természetesen bármikor irodalommá válhat a szó második értelmében, kinek-kinek az egyéni ízlése szerint. Ez a megoldás a nagy dilemmára.

A „belső érték”-elmélet szerint létezik egy objektív mérce a műalkotások azonosítására: valami univerzális eszközkészlet, amelyet csupán alkalmazni kell egyes művekre, és megtudjuk annak értékét. Csakhogy a marxista irodalomértelmezésnek ez volt a nagy tragédiája, és rájöttünk, ilyen módszer nem létezik. A műértékelés nem olyan, mint a programozás. Nincs egy adekvát eszközkészlet hozzá. A zsinórmérce a kollektív tudatban van. Az objektív értékrendet viszont individuumok interpretálják. Ugyanúgy, ahogy a jogot is értelmezik: bírók és bírói testületek alkalmazzák, a művekről születő ítéleteket is egyének: kritikusok, esztéták alkotják meg. Az ő predikciójukon alapszik az a bizonyos módszer.

Az első rész összefoglalásaként ejtsünk néhány szót arról, hogy egyáltalán miért is kell egyáltalán foglalkozni ezzel a kérdéssel! Az az érdekes a művészet/nem művészet polémiákban, hogy mindenhová, minden kulturális területre beszivárognak, függetlenül az adott terület státuszától. Hiába írja le a hivatalos esztétika a videojátékokat, mint alantas szórakoztatóipari kinövést, a zsáneren belül éppúgy kiépülnek az ilyen alafölrendeltségek. A Battle Chasers: Nightwar⁴³⁰ és Metal Gear Solid azért mégiscsak „komolyabb” és „mélyebb”, mint a Call of Duty; az RTS azért mégiscsak intellektuálisabb, mint az FPS; Kojima más szinten van, mint a Battlefield sorozatot termelő iparosok stb. Nemcsak az esztétikai peremterületek grottójában megy a sárdobálás: az úgymond „magas” művészetben még ádázabban ölik egymást, elvégre ott állami pénzről és akadémiai elismertségről van szó. A fehér alapon fehér négyzetek festői éppúgy hányják a tüzet a vászont összefirkáló amatőrökre, éppúgy megy a fúrás, hogy ki a progresszív, ki az, aki behódolt a divatnak, ki a nyomorgó zseni, aki nem alkuszik, de cserébe ő lesz a meg nem értett művész.

---

⁴³⁰ Képregény alapú szerepjáték, mely Joe Madureira művein alapszik.

V. Virtuális emlékműveink

„Építsünk szállítható, mozgó emlékműveket a vonatok platójára!”

Vlagyimir Hlebnyikov: Javaslatok

A fenti vita önmagában nem is lenne gond. Esztétikai témában már egész sok igen jó megoldás született a bezárkózás feloldására: a sárga kilencvenes évek, a francia és olasz újhullám, az orosz futuristák. 1968 óta viszont mintha szellemi fazonigazításon estek volna át a magasművészet képviselői, nem biztos, hogy előnyükre. Ismerjük el, ez még posztmodern szinten sem az első kiégés, elvégre ott voltak mondjuk Duchamp dadái, vagy éppen a maoizmusba kissé irritálóan beleborult értelmiségiek hatvan éve – aki felüt egy tetszőleges Medvetánc példányt, tudja, miről beszélek –, ez a mostani elefántcsonttorony-attitűd viszont kissé meglepő!⁴³¹

Nem feltétlen az a gond, hogy bizonyos alkotásokat láthatóan egy igen szűk körre méreteztek. Nem kell messzire menni, ott van például Murakami Haruki⁴³² vagy Viktor Pelevin⁴³³, akik képesek arra, hogy bárki által élvezhető magas irodalmat írjanak. Vagy ott vannak a Nolan⁴³⁴ filmek, amik egy érdekes terminusban helyezkednek el a művész- és a közönségfilmek között. Sajnos a legtöbb magyar művészfilm és könyv szigorúan egy körúton belüli közönségre, illetve ennek holdudvarára van méretezve.

Az ebből való kitörés egyik útja lehet az, hogy a videojátékok ipusztériális felfogására analógiásan alkalmazzuk a szovjet futurista felfogással. Maga a futurizmus az orosz századelő irodalmi és művészeti avantgárdjának egyik legmeghatározóbb, legtermékenyebb mozgalma, mely

---

⁴³¹ ZIFF – RAO 1997.

⁴³² Murakami Haruki (村上春樹) (Kiotó, 1949. január 12.) japán író és műfordító.

⁴³³ Viktor Olegovics Pelevin (oroszul: Виктор Олегович Пелевин) (Moszkva, 1962. november 22. –) orosz író.

⁴³⁴ Christopher Nolan (London, 1970. július 30. –) angol filmrendező, producer, forgatókönyvíró.

azzal az igénnyel lépett fel,⁴³⁵ hogy szétzúzza az esztétikai múltat, a művészi formálás minden régi rendszerét. Ez teszi hasonlónvá a mai, a virtuális világ populáris esztétikumával. Az orosz futurizmus nemcsak a korabeli kulturális és irodalmi térben harcolta ki a helyét, hanem látens módon későbbi időszakok művészi útkeresését is meghatározta.

Ahogy az orosz futuristák kiáltványként akár a saját testüket használták a ritualizálás erősítésére, úgy most ezt digitális adattestünkkel tudjuk megtenni.⁴³⁶ A videojátékok hatalmas előnye minden más médiumhoz képest a korosztályon belüli társadalmi penetrációja. Hagyományos műfajok egyfajta kulturális kizsákmányolást folytatnak le a gamer szubkultúra irányában, addig, ha időben cselekszünk a magyar művészeti élet organikus fejlődésben egyesülhet a videojáték kultúrában világelsőként. Immár nem az a kérdés, hogy lehet-e játékból filmet vagy könyvet csinálni, hanem hogy kell-e egyáltalán. De ugyanez igaz fordítva is. Miért próbálunk meg fontos és értékes tartalmakat előállítani ugyannak a tucat embernek, akik passzív befogadóként működnek, ha áttörhetjük a negyedik fal világát és interakciót folytathatunk?⁴³⁷ Az értelmezést ki kell terjeszteni horizontális irányban minden befogadó felé, vertikális irányban az Ed Woodszerű trash-től

---

⁴³⁵ A futurizmusnak két alirányzatát lehet elkülöníteni, az egyik a nyugati irány, amely Olaszországban volt legjellemzőbb és politikailag a fasizmussal, a másik a keleti irány, amely Oroszországban alakult ki, az irodalomban Majakovszkij révén a kommunizmussal került kapcsolatba.

⁴³⁶ A modern biztonságpolitika tényként kezeli a digitális adatest sérülékenységet a kibertérben. Azonban, ha az immanens test tiszta idolként működik, már önmagában is egy műalkotás lenyomata. Így nem az adattal, hanem az adat hiányával negatívan definiálnunk.

⁴³⁷ R. Ingarden harmincas években írott könyveiben Husserl hatására a fikciós tárgyakra nem tartja érvényes azt, amit a reális tárgyakra (hogy egyértelműen meg vannak határozva), mert ez esetben a szavak és mondatok szintjén olyan hézagok keletkezne, melyeket az olvasónak kell kitöltenie vagy konkretizálnia. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy Ingarden a szubjektivizmus valamilyen formáját részesíti előnyben, ugyanis, ha lehetőséget is kap az olvasó a meghatározatlan helyek egyéni kiegészítésére, a mű szerkezeti vázának rekonstrukciója dönti el, hogy mi számít helyes, és mi önkényes olvasatnak (1977).

Tandori Dezsőig. Ahogy egy videojátékokat fejlesztő cég piackutatásokat és SWOT analízist végez, úgy a művészetnek is egy industrializációs attitűdön keresztül kellene felmérnie azokat az előnyöket, melyekkel már rendelkezik. Ha egy átlagos cseh kultúrafogyasztónak egy szemlegyzőtes magyar filmet említünk (Fekete kefe), akkor a szakembereken kívül nagyon kis mintán mérhetünk befogadást. Viszont, ha egy átlagos cseh videojáték fogyasztónak megemlítünk a magyar fejlesztőstúdiók keze közül kikerült játékot (Sine Mora, Haegemonia), akkor már szignifikáns találatokat kapunk. A világ vezető stúdióinál rengeteg magyar dolgozik, különböző művészi és kreatív posztokon. Szaktudásuk és egyedi látásmódjuk a Witcher és a Panzer sorozatot is sikerre vitték. Ezek olyan tények, amelyek mellett nem lehet elmenni, ha a mai, virtuális térben hiteles alkotásokat akarunk létrehozni. Hogy miért nem használtuk eddig ezeket az előnyöket?

A válasz véleményem szerint a Kuhn-féle paradigmaelmélet felhasználásával közelíthető meg.⁴³⁸ Kuhn tudományfejlődésre vonatkozó elmélete – némileg vulgarizálva – a következőképpen foglalható össze: a tudományban időről-időre kialakulnak uralkodó elméletrendszerek (paradigmák). A kutatások során egyes elméletekkel szemben rivális elméletek bukkannak fel. A régi és az új elméletek egy ideig egymás mellett élnek, majd a régi elmélet képviselői lassan kihálnak, és átveszik helyüket az új elmélet hívei. És így tovább, és így tovább.

Lefordítva ezt a mi helyzetünkre: a jelenlegi irodalmi-esztétikai kánon legsúlyosabb terhe-öröksége az 1949 és 1989 közötti időszak átpolitizált értelmiségi-irodalmi léte. Az ebben az időszakban kialakult irodalmi kánon, paradigma minőségi változása még nem következett be, alakulása továbbra is inkább politikai (tudomány- és aktuálpolitikai), semmint tisztán esztétikai tényezők függvénye. Ebbe a kánonba, paradigmába nem fér bele a művészetelmélet kiterjesztése a videojátékokra. Nem ismeri, és nem

---

⁴³⁸ KUHN 2000: 123.

használja fel, ezáltal önmagát zárja el egy minőségileg új tértől (kibertér⁴³⁹) egy mennyiségileg új befogadó rétegtől (gamerek) és egy új csatornától (interakció). Ezzel elveti magától azt a lehetőséget, hogy a folyamat részeként annak szabályozója lehet.

Így szabályozás híján a posztmodern virtuális tér fenomenológiai világokat fikciónál, ahol a jel, a tárgy elvileg nem mutat túl önmagán, az élményen, melyet nyújt, vagy a fiktív világon, melyben előfordul. A videojáték műalkotásának világán belül sem depszichologizálásról kellene beszélnünk, hanem inkább a hagyományos értelemben vett pszichologizálás redukciójáról. Innen ered a látszólagos primitívsége is, melyet olyan gyakran rónak fel.

A redukált pszichologizálás még pszichologizálás marad, csak talán a befogadó belső pszichológiai érzékelésére bíz sok mindent, a pszichológiai konszenzusra hagyatkozik, vagy valóban redukált pszichéjű társadalmi „termékeket” jelenít meg. Utóbbi esetben viszont témájául választott egy olyan jelenséget, melynek nagyon is megvan a maga pszichológiája és szociálpszichológiája. Ezt szinkretizálja a virtuális tér egy több dimenziós elméleti teszeraktban. Ahogy megújultak ciklikusan az irodalmi műfajok, azáltal, hogy az írók felfedezték maguknak az emberi lélek belső mikrokozmoszát, úgy a mostani megújulásnak a makrokozmosz felé kell fordulnia. A kibertérben a virtuális adattestünk leválasztódik, és olvasási vagy éppen keresési előzményeink alapján új öntudatra ébred, melynek lehet része lesz a magyar irodalmi hagyomány, de lehet, hogy nem. Ezért kell úgy alakítani a műfajokat, hogy az irodalom definícióját kiterjesszük, hogy a felhasználók és a befogadók közé egyenlőséget teszünk. Ahogy egy játék története, képi és hangvilága nyomot hagy a befogadóban, nyomot hagy

---

⁴³⁹ A kibertér szót (kibernetika + tér) William Gibson tudományos-fantasztikus (sci-fi) szerző alkotta meg 1982-ben megjelent "Burning Chrome" című novellájában és 1984-es Neurománc című regényében. GIBSON 2004.

annak reakciósemájában. Ha mai magyar irodalmi élet nem vesz részt ennek a reakciósemának az alakításában, véglegesen elveszti a lehetőséget az irodalmi értékek átmentésére. Nem kell félni a kísérleti műfajoktól, mert ezek közül talán egy-kettő megéri azt a fejlettségi fokot, hogy komoly tradíciókra tegyen szert.

A bevezetésben írtam, hogy az átmenetek korát éljük, és eszerint is kell kezelni az itt születő műfajokat. A Római Birodalom bukása után a korai középkorban egy felületes szemlélő azt láthatná, hogy a fejlettből egy fejletlenebb állapotba került Európa nyugati része. Mégis, ebben a látszólagos sötétségben és primitivitásban voltak elvetve valami sokkal fejlettebb létezésnek az esendő magvai. A kanonizált és nem kanonizált irodalom szellemi kapuin már zörgetnek a barbárok. Beszédük érthetetlennek tűnik a művelt ember számára, szórakozásiak látszólag alantasak. De a kapuk előtt nem mennek el.

Rajtunk múlik, égni fog-e Róma.

Felhasznált irodalom

- RABIN, Steve 2005. *Introduction to Game Development*. Massachusetts. Charles River Media.
- BÓKAY Antal 1997. *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Budapest, Osiris.
- GRIFFITHS, M. 2010. *Computer game playing and social skills A pilot study*. Aloma,
- LUNARCSAVSZKIJ, A. V. 1968. *Válogatott esztétikai munkák*. szerk. S. Nyirő József, bev. Mihail Lifsic, ford. Magos László et al.; Kossuth, Budapest.
- BARABÁSI Albert-László – ALBERT Réka 1999. Emergence of scaling in random networks. *Science*, 286:509-512.
- WEBER, Rolf H. 2010. Internet of Things – New security and privacy challenges. *Computer Law & Security Review*. 26
- GIBSON, William 2004. *Neuromancer*. 20th Anniversary Edition. New York. Ace Books.

- BURGESS, M. C. R. et al. 2011. *Playing with Prejudice: The Prevalence and Consequences of Racial Stereotypes in Video Games*. Taylor & Francis Group, LLC
- ZIFF, B., – RAO, P. V. 1997. Introduction to cultural appropriation: A framework for analysis. In: ZIFF, B., – RAO, P. V. (szerk.) *Borrowed power: Essays on cultural appropriation* New Brunswick, NJ: Rutgers University Press. 1–27.
- KUHN, Thomas 2000. *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest, Osiris, 2000

